

3277 0

4449-d

PALAESTRA CALASANCTIANA
A PIARISTÁK DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI AZ 1932. ÉVTŐL
34. sz.

KOPPI KÁROLY
MŰKÖDÉSE

ÍRTA
HORVÁTH AMBRUS
PIARISTA

SZEGED, 1940.

JUHÁSZ ISTVÁN KÖNYVNYOMDÁJA, GRÓF KLEBELSBERG-TÉR 4. SZ.

1550

Székeltár 4449-01

PALAESTRA CALASANCTIANA
A PIARISTÁK DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI AZ 1932. ÉVTŐL.
34. sz.

KOPPI KÁROLY MŰKÖDÉSE.

D336

ÍRTA
HORVÁTH AMBRUS
PIARISTA.

SZEGED, 1940.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000605731

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára	
Lelt. napló: <u>Ma</u>	Lsz.: <u>3277</u>
..... csoport:	 szám.

Juhász István könyvnyomdája Szeged, Gróf Klebelsberg tér 4. szám.
1940.

1. A piarista oktatás és Koppi Károly.

A vallási polémiákba, az egyedül üdvözítő hit birtokának keresésébe már régen beleúntak Európa népei és a felvilágosodás mozgalmának védő pajzsai mögött már előre nyomult a laicizált kultúrideál, amikor *Koppi Károly* a *Magyar Kegyes-Tanítórendbe* lépett. Abba a szellemi áramkörbe kapcsolódott itt bele, amelynek a római *Szent Pantaleonból* kiindulva oly nagy szerepe volt abban, hogy a felvilágosodás nem egyház- és nem dogmaellenes iránya mély gyökeret verhetett Európának épen a barokk-kultúrától legjobban megszállott részeiben.

Ha azokat a területeket és a területek társadalmát nézzük, ahol Calasanzius rendje megtelepedett (Olasz-, Spanyolország, a XVII. századi Habsburg országok, Bajor- és Lengyelország), akkor rögtön látjuk, hogy Calasanzius rendjének a *rend célkitűzését tekintve* csak ezeken a területeken lehetett jövője. Hisz Calasanzius a senkitől nem nevelt gyermekekre gondolt, akikből istenfélő és kötelességtudó polgárokat akart nevelni. Ilyen programra legnagyobb szükség pedig a fenti országokban volt, ahol még a XVIII. sz.-ban is a végletek uralkodtak a társadalom összetételében: jólétben élő nagyszámú nemesi osztály és a birtokonkívüliek széles rétege a maguk reménytelen helyzetével. Vagyis hiányzott a műveltséggel és anyagi jóléttel rendelkező polgári osztály. Calasanzius vállalkozása annál tiszteletreméltóbb, mert éppen a barokk virágkorában indul el hódító útjára, hogy a felvilágosodás korában majd virágkorát élje rendje.

Koppi Károly egész lelki beállítottságának megértése végett, amely nagyon sok rokon megértő vonást mutat a felvilágosodás észszerű tanaival szemben, feltétlenül szüksé-

ges, hogy egész röviden vizsgálat alá vegyük azt az *élet-ideált*, amelynek szolgálatára *Calasanzi Szent József* rendjét alapította és amelynek szolgálatában *Koppi*, mint *piarista* működését kifejtette. De ezen túlmenve szükséges, hogy a *jezsuita pedagógia* elveit is megismerjük. Így ha a *piarista* és *jezsuita* pedagógiát gyökerükben ismerjük, nem külsőséges szempontoknak fogjuk tulajdonítani a *piarista* és *jezsuita* tanítás közötti különbséget, mely némelyek felfogása szerint csak a XVIII. században vált láthatóvá,^{1,2} hanem a különbség okát a két rend sajátos *történeti hivatásában*, eredetében találjuk meg. E módszer segítségével a *piarista* rend XVIII. századi *virágzásában*, illetve a *jezsuita* rend *bukásában* a két rendalapító — *Calasanzi Szent József* és *Loyolai Szent Ignác* — elgondolásának, célkitűzésének a XVIII. sz. gondolkozásával való összeférhetőségét, illetve *ellenmondását* látjuk. Az a szellem ugyanis, amelyet a *piarista* rend a XVIII. sz.-ban képviselt, *Calasanzi Szent József* alapelveinek szerves kifejlődése volt.

A XVIII. sz. *piarista* szellemű légkörében kapta *Koppi Károly* azokat a hatásokat, amelyek azzal a miliővel együtt, amelyet későbbi egyetemi tanársága és a *felvilágosodás* magyar képviselőivel való barátsága jelentett számára, hozták létre azt a lelkialkatot, amelyet a *Martinovics-összeesküvés* után fellépő és a *felvilágosodást* jó és rossz oldalai-val egyaránt elfojtani készülő reakció³ jónak látott kiküszöbölni az oktatás területéről. *Koppi életszemléletének* megértése végett tehát, amely vonásaiban Révai, Dugonics, Benyák, Horányi *piarista* kortársainak életszemléletével együtt a sajátos *piarista* szellemben gyökerezik, elsősorban a *piarista* rend *Cal. Szt. Józseftől* kijelölt rendeltetését vizsgáljuk meg.

A *jezsuiták* rendjét a *hitegység* helyreállításának gondolata hozta létre. Ez a tisztán ontológikus cél lebeg, mint egyetlen ideál a „*militia Christi*” feketeruhás katonái előtt.

¹ Fináczy E.: A magyarországi közokt. tört. Mária Terézia korában. I. k. 146. I. Időbeli mozzanatnak tartja a különbséget.

² Molnár A.: A közoktatás tört. Magyarországon a XVIII. sz.-ban. I. k. 550. I.

³ Mályusz E.: Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790—95. Budapest 1926. 209—11. II.

Ez az az eszme, amelynek lendítő ereje elhomályosít minden egyéb emberi érdeket. Ezt a célt szolgálja épenúgy az iskola és irodalom, mint a szószék. Hősies erőfeszítés ez, amelynek misztikus varázsa kell, hogy mindenkit a nagy hitegység szolgálatába állítson, ahol a hierarchia, katolikus intézmények és a tekintély kizárólagossága szuverén erővel érvényesül.¹

A jezsuitáknak ez a teljesen az ontológikum szolgálatába vágó célja hozza magával, hogy az iskolai oktatás és nevelés nem cél, hanem csak eszköz. Ezt a sajátos célt semmivel sem mozdította volna elő pl. az orvos- és jogtudomány, amelyek közvetlenül az embert érintik, azért teljesen hiányzik tananyagukból.²

Tanítási és nevelési rendszerüknek, a *Ratio Studiorum*-nak főbb vonásainál az első, ami szemünkbe ötlük és ami teljesen elhatárolja minden más nevelési rendszertől, az, hogy a világ minden népe és százada számára egy egységes, egyforma és állandó nevelési és oktatási rendszerül akart szolgálni és pedig azért, hogy vele a hitnek, az érzelmeknek és a gondolkodásnak egységére neveljék a tanulókat. Tehát rendszerük elsősorban nemzetközi és ez magával hozta azt a sok ellenmondást, amellyel már a XVIII. sz. első felében a rend épen a nemzeti, az állami szempontoknak előtérbenyomulása következtében szembetalálta magát.³ A következő szembeötlő vonása, hogy ez a nemzetközi jelleggel bíró rendszer a tekintély⁴ elvén épült fel, ami magával hozta, hogy elnyomta a gyermekeknél az önálló produkciót. Egyáltalában nem lehet szó ugyanis önálló produkcióról, amikor a tanulók bármit is csinálnak, mindig kötelesek a kijelölt tekintély által megállapított eredményre jutni. A harmadik jellemző vonása ennek a rendszernek a formális képzés. A klasszikusok műveinek olvasásánál nem a reális ismeretekkel és gondola-

¹ Molnár A. i. m. 123—24. ll.

² U. o. 143—156. ll.

³ Fináczy E. i. m. 7—8. ll.

⁴ Mennyire megragadták a jezsuiták tekintélyelvükkel a lelkeket s mennyire tudták őket uniformizálni, jellemzően mutatja a medgyesi országgyűlés panasza 1588-ban: „A fiúkat atyjuk karjaiból kiszakasztani és bennünket gyermekeinkkel együtt, akiket neveltünk, hálójukba keríteni szándékuk. (L. Fraknói V.: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz. ban 11. l.)

tokkal való gazdagodáson van a hangsúly, hanem a retorikai „ars és stilus” elsajátításán.¹

Ezekben az alapelveken nyugvó jezsuita Ratio Studiorum megfeleltethetett addig, amíg az embereket a vallás, a *hit forradalma* kötötte le. Amikor azonban a vallás forradalmi láza megszűnt, amikor az emberek arra a tudatra ébredtek, hogy vallási viszály nélkül is élhetnek Istennek tetsző életet, akkor egyúttal észrevették azt is, hogy az egyoldalú grammatikai és retorikai képzés egymagában nem lehet célja az iskolai oktatásnak, hogy a szillogizmusok hálózata lekötje a lélek szárnyaló erejét. Egyszóval a nevelésnek jezsuita formája a szellemi képesség szabad, önálló kifejlését akadályozta. Erről a tanrendszerről mondta br. Orczy Lőrinc, Koppi barátja:

Mire vitték, kérded, magas elmélyeket,
Nem törték hasznosban, higyd el, az eszeket,
Szedegettek olyan gyáva kérdéseket,
Kivel megtompíták az ékes elméket.²

A kor érdeklődésével és szellemi irányával mennyire összefüggött a jezsuiták tanrendszerének népszerűsége, illetve *nem*-népszerűsége mutatja az, hogy míg a jezsuiták fénykorában, a XVII. sz.-ban alig egy-két gimnáziumot alapíthatott a piarista rend, addig a XVIII. sz.-ban rohamosan foglalt teret.³ Ennek oka pedig az, hogy a piarista rend tanrendszere már alapelveiben is egészen más természetű, mint a jezsuitáké.

Az alapvető különbség mindjárt a *célkitűzésben* mutatkozik. *Cal. Szt. József nem a hit régi egységének helyreállítását tűzte ki céljául*, hanem az isteni *Magvető* példájára *minden rendű és rangú emberhez érzi küldetését*, akik anyagi vagy erkölcsi romlásba jutottak, Ezekhez jön a „*spiritus pietatis et intelligentiae*” fáklyájával, hogy utat mutasson nekik, hogyan tehetik szebbé és Istennek tetszővé életüket itt a földön. Nem jön hatalmas tanrendszerrel, amely irányt szabjon a tanításnak és voluntarista szigorral érvényesüljön mindenütt, ahol a rend megtelepszik. *Egyszerűen és igény-*

¹ Molnár A. i. m. 192—95. ll.

² Fináczy E. i. m. 146. l.

³ U. o. 147. l.

telenül jön, semmi sem teszi feltűnővé jövetelét azok előtt, akik minden új beköszöntését szenzációs lélekforduláshoz szokták kötni. A nagy *szeretet* ég egyedül szívében, amely az elhagyottakat és megvetetteket akarja megmenteni és boldogabb állapotba juttatni. Gondolkozásában tehát az első helyet az „ember” foglalja el, akit a szép életre akar tanítani és nevelni. Krisztus szellemében történik ez egészen. Az evangéliumi irgalmas szamaritánusként nem a hitet tekintette előfeltételnek, hogy segíthet-e embertársán, hanem végtelen emberbaráti szeretetében minden rászorulóat segíteni akart, hogy a *pietas* gyakorlásával megnyerje őket a hitnek, amelyből forrászik szociális emberszerető lelkülete.

Ennek a mélyen humánus lelkületnek megjelenése a nevelés terén a protestáns szülők mellett még a zsidó szülőket is bizalomra gerjesztette, akik eddig nem is gondolhattak arra, hogy gyermekeiket keresztény iskolába küldjék. Most kész örömmel a „*Scoules pie*” atyáinak gondjaira bízzák őket.¹ A vallási türelmetlenség századában a megbékítő szeretetnek, a humanitásnak úttörő jelensége ez.

Cal. Szt. József lelkiségének alapszínét a keresztény *humanitás* nagy gondolata alkotja. Iskolái megnyitása előtt ez a gondolat sokszorozza meg erejét, amellyel két olyan társaságban fejt ki bámulatos tevékenységet, amelyek közül az egyik a szegény nép *anyagi*, a másik *erkölcsi* támogatását tűzte ki céljául.² Ő tehát kezdettől fogva nem a dogmák, nem az egyedül üdvöthozó hitrendszer igazságát és régi tiszteletét akarja cselekedetei „*sine-qua-non*”-jává tenni. Számára ezek adott és természetes igazságok, amelyeket úgy akart szolgálni, hogy az elhagyottakat és az erkölcsi és anyagi romlásban szenvedőket felemelje, hogy az *Absolutum* szolgálataira méltó és képes embereket neveljen. A keresztény *humanizmusnak* ez a XVII. sz.-i modern formája a *pietas* és az *intelligencia* Eget és Földet összhangba kapcsoló két hatalmas oszlopán nyugszik. Ez a két alapelv kölcsönöz a rend fejlődésének minden időre szóló rugékonyságot. A *pietas* Isten, embertársaink és önmagunk iránt magában foglalja az

¹ Prónai A.: A piarista iskolák kezdete. 24. l.

² U. o. 10. l.

írott és íratlan erkölcsi szabályok kötelező erejét, az Istenkereső vallásos életet, amely az értékek hierarchiáját cselekedeteiben mindenkor szem előtt tartja. Az *intelligencia* pedig jelenti a tudást, a felvilágosodást, természetes képességeink kifejlesztését, amelyek segítségével a *gyakorlati* életben megtaláljuk a helyes utat. — A vallásos, de tudatlan nép nem volt Calasanzius ideálja.

A piarista nevelési rendszernek, amely a keresztény humanitásból fakadt és amely a pietás és intelligencia eszméjét az atya szeretetével közvetítette a gyermekeknek, mindig külön-külön számolt az emberi természet, a lelkialkat nemcsak nemzetenkint, hanem egyénenkinti változásával is, nem lehetett a tekintélyelvvel irányelveit a legapróbb részletekig kidolgozni és mint egységes rendszert az összes rendtartományok számára átadni. Mi sem természetesebb tehát, hogy a célkitűzés *különbözősége* mellett Calasanziusnak alapvető elgondolásából következnek azok a különbségek, amelyek a piarista tanrendszert amennyiben, erről beszélhetünk, mindenkor elhatárolják a jezsuita Ratio Studiorum-tól. Bár bizonyos külsőségekben egyeznek is.

A jezsuiták egységes és egyetemes jellegű nemzetközi tanrendszerével szemben, Calasanzius nem alkotott a központ szuverén erejével ható rendszert, hanem a rendtartományokra bízta, hogy a részleteket az illető nép hagyományai és sajátos természete szerint határozzák meg. A piarista nevelési módszer tehát lényegileg *individuális*. Rendszerükben ez az első különbség.

Calasanzius a *nemzeti* jelleg kidomborítását mindig egyenesen előmozdította és számtalan levelében ajánlotta. Legfőbb kívánsága, hogy az egyes tartományokban bennszülettek tanítsanak, akik értik az anyanyelvet és ismerik a nemzeti szokásokat.¹ Ennek megfelelően mindenütt, ahol csak megtelepednek a rend tagjai, a nemzeti nyelv művelése az első feladatuk közé tartozik. Andrea Leonetti, a római Collegium Nazarenum történetírója mondja Calasanziusról: „Megható látni, hogy ez a szent spanyol milyen buzgalommal

¹ Calasanzius 1635. jan. 3-án kelt levele. Nicht Gido: Documenta Spiritualia ex epistolis S. Iosephi Calasancii.

mozdítja elő olasz nyelvünk studiumát, amely az ő példájára ezentúl fő része lesz irodalmi oktatásunknak.“¹

A *nemzeti* jellegnek ez a megbecsülése egészen természetes nála, hisz nem az összes népeket átfogó és egy nagy egységbe kapcsoló eszme érdekében akarja tanítva megnyerni a gyermeklelkeket miként a jezsuiták, hanem mindegyiket külön-külön a pietásra és intelligenciára való neveléssel törekszik emberebb emberré tenni. Ezt pedig csak úgy érheti el a nevelő, ha mindegyik gyermekhez a gyermek lelkivilágának, természetének megfelelő módszerrel közeledik. Ezt a módszert pedig egységes, mindenütt érvényes szabályokba foglalni nem lehet. Ezt a módszert egyedül a megértő atya szeretete szabályozza. Ez tehát a második elhatároló különbség a piarista és jezsuita oktatás között. A jezsuita módszer a *tekintély* elvén alapszik, a piarista az atya szeretetén.

A harmadik lényegbevágó különbség az, hogy a piarista oktatás nem formális képzésre törekszik, hanem a „spiritus intelligentiae“ elvét vallva *tárgyi ismeretre*. A latin oktatás is ezt szolgálja, nem a szavak kultuszát. Az auktorok nem grammatikai példák vagy különös kifejezések tárházát, hanem eleven életet jelentenek itt, amelyet élővé kell varázsolni a gyermek-lelkekben is a belátás és megértés által.² Ezzel a legszorosabban összefügg a *reális* tárgyaknak eddig egyházi körökben ismeretlen felkarolása és köztük a gyakorlati életpályára leginkább előkészítő számtané.³

Calasanzius a reális oktatás iránti rokonszenvének ki való bizonyítéka *Galileivel* való barátsága.⁴ Ez különösen abban fejeződött ki, hogy a fiatal és tehetséges piaristákat Galileihez küldte, hogy *matematikai* tudásába beavassa őket. Az üldözött Galilei könyveinek sajtó alá rendezésében szintén piaristák működtek közre. Amikor pedig a nagy tudós megvakult és arra kényszerült, hogy más segítségét használja az írásnál, piaristát kért maga mellé. Calasanzius meg is engedte, hogy Galilei egyik tanítványa, a piarista Clemente

¹ Prónai Antal: A piarista iskolák kezdete. 93. l.

² Fináczy E. i. m. I. k. 153. l.

³ Calasanzius lev. 1631. I. 11.

⁴ Prónai i. m. 43. l.

Settimi állandóan mellette legyen. Galilei hatása leginkább abban mutatkozott, hogy a pisai egyetemen utóda a piarista Francesco Michellini lett, aki egy tudományos társaságot is szervezett, amely Galilei szellemében működött. Galasanziusnak a reális irányú oktatásra vonatkozó felfogását nincs módomban itt bővebben fejtegetni, de eléggé bizonyítja ezt a matematikán¹ kívül az építészet, a földrajz, a történelem nagyarányú felkarolása.²

Láttuk, hogy a piarista és a jezsuita oktatás mind a *célkitűzésben*, mind a *tananyag kiválasztásában és értékelésében*, mind a *módszerben* eltér egymástól. A piarista pedagógia a szó igaz értelmében individuális és ennek megfelelően sokkal szélesebb alapon mozog. A jezsuita pedagógia híven az Egyház egyetemes törekvéséhez, csak nagy emberi tömegeket lát, amelyeket a hitegységbe kell vezetnie.

A két rend pedagógiai célkitűzésének és alapelveinek különbözőségéből adódott azután, hogy a jezsuita oktatás a maga merev dogmaszerű építményében, miután a kor egyedül a *hitért küzdő* erőinek csatornái kiapadtak, megrekedt. A jezsuiták azonban ennek ellenére is féltve őrizték a lelkek szép barokk virágait és nem akarták tudomásul venni, hogy az a nagy hitlángolás, amely kitermelte a barokk vallásos küzdelmeit, már nincs sehol és hogy ők magukra maradtak erődítményeikkel, amelyeket külső források többé nem tápláltak. Innen van, hogy a történelem következő lépését már nem tudták rendszerük merevsége miatt sem kezdeményezni, sem a tőlük függetlenül és ellenük jött kor áramába nem tudtak bekapcsolódni, mert lényegi tulajdonságuk a harc volt és nem a megbékülés.

Ezzel szemben Calasanzius műve a későbbi idők igényének is megfelelő rugalmassággal készült.³ Hisz az „embert”, aki *örökéletre hivatott* és *a földön él*, tartotta szem előtt pedagógiai alapelveinek lefektetésekor. Az ember kettős irányú hivatásának ez a reális megragadása magától értetődően

¹ Calasanzius levele 1644. okt. 1. Nicht G. i. m.

² Calasanzius és Locke szellemi rokonságára a reális oktatást illetően Kisparti János dr. A piaristák törekvései a reális irányú oktatás terén c. munkájában mutatott rá.

³ L. Prónai A. i. m. 70. l.

eleven kapcsolatba hozta Calasanzius iskoláit azzal a felfogással, amely különösen a XVII. sz.-tól kezdődőleg a nagy gondolkozók és tudósok felfedezése következtében állandó alakulásban volt. Ez a felfogás nem elégedett meg többé a középkor egyetemes gondolkodásával, hanem a kollektívummal szemben az *individuum* számára kért helyet, hogy ez is kifejtthesse egyéni színeit.

Ez a felfogás hozza magával a reális irányú oktatás megvalósításának gondolatát, amely a XVII. sz.-i nagy feltalálások következtében elkerülhetetlen volt. A matematikusok és fizikusok feltalálásai nyújtotta lehetőségeket ugyanis a gyakorlati életben is megvalósítják. Vagyis elindul a technika hódító útjára, ami a legszorosabban átalakítja a barokk gondolkodást. Ez az átalakult gondolkodás a vallási polémiák helyett inkább az élet reális oldalát ragadja meg és a hasznosság, a földi kényelem, a jólét megteremtésének a gondolata köti le. Ez a gondolat nemcsak a tudósok¹ és feltalálók cselekvéseinek indítéka, hanem az államférfiaké is. Az életnek ez a racionálisan reális megragadása, mint a gyermeknevelés principális követelményét hozza magával a *pedagógiai realizmust*,² amely először számolt igazán az ember rendeltetésével földi vonatkozásait illetőleg is.

Az átalakult felfogás érvényesülésének fénykorával, vagyis a magát felvilágosodásnak nevező korról kétségtelen, hogy a piaristák fénykora összeesik. Az új átalakult gondolkodásban az Egyház színeit a piaristák képviselték éppen a barokk legsajátosabb és legotthonosabb területein. A császárváros aufklérista levegőjéből nem hiányzott az Egyház örök elveit is képviselő piarista oktatás, amely meg tudta keresztelni az új gondolatokat és így magáévá téve a „Nihil obstat” jeligével az *ausztriai három akadémia* legelőkelőbb származású gyermekeinek³ közvetítette, akik vezető állásba

¹ Molnár i. m. 365. l.

² V. ö. u. o. 363—365. ll.

³ A Löwenburg-féle akadémia 1764. évi tagjainak névsorát közli P. A. Brendler: *Das Wirken der P. P. Piaristen seit ihrer Ansiedelung in Wien c. művében.* A tagok között találjuk herceg Lobkowitz Józsefet, aki francia nyelven köszöntötte a királynőt a tisztelgés alkalmával. Ilyen tisztelgésre általában minden nagyobb udvari ünnep alkalmával meg szoktak

jutva, azokat tovább plántálták. Ilymódon jó része van a piarista pedagógiának abban, hogy a császárváros gondolkodásában — bármennyire is racionalista volt — nem került szembe Egyház és Állam, Ég és Föld, Örökkévaló és Ideiglenes, hanem Egyház és Állam, ha az állam előretörésével is, de folytathatták az örök életre hivatott és a földön élő embert boldogító munkájukat.

A piaristák nem állhattak félre a felvilágosodásnak a történelmi fejlődés hozta korszakában, mert az volt a hivatásuk, hogy tanítsanak, az embert emberebbé tegyék és racionális mivoltának megfelelően képezzék, aki egyik kezében a pietas, a másikban az intelligentia fáklyáját hordja.

A keresztény értelemben vett felvilágosodásba való bekapcsolódásuknak bizonyítéka gyors *elterjedésük* a XVIII. sz.-ban. Pl. az osztrák rendtartománynak van 1780-ban 18 háza és tanítással foglalkozó intézete,¹ köztük a fent említett 3 akadémia, 250 rendtaggal.² Nálunk is a XVIII. sz.-ban van elterjedésük súlypontja. A XVII. sz. második felében összesen 3 helyen telepedtek meg. A XVIII. sz.-ban gyors egymásutánban foglalnak teret minden nevezetesebb helyen. 1701-től 1720-ig 9 házat alapítanak gimnáziummal egybekötve. 1721-ben alakult meg az *önálló* magyar rendtartomány, amivel az alapításoknak újabb sora indult meg. 1725—1750 szintén 9 ház alakult. Majd egy kis megszakítással 1762—1776-ig újabb 10 intézet vezetését kapják meg,³ köztük a váci kir. konviklust (Teré-

jelenni a királynő előtt. Ebben az évben még a következő nevesebb családok gyermekei voltak az akadémia tagjai: Haugwitz Ferenc báró, Haugwitz János báró, Zinzendorf József gróf, Colloredo Antal gróf, Zinzendorf Octavian gróf, stb. 48 gróf és báró együtt.

¹ Ausztriának német és cseh-morva területén már 1724-ben 17 helyen működtek piaristák. A Piarista Diák Kis Kalauza. 1939. 61. l. Iskoláik és tanítási irányuk oly tekintélynek örvendett, hogy Ausztriában a középiskolák reformját a piarista Marx Gratian készítette elő Mária Terézia korában. L. Szekfű i. m. II. kiad. IV. 528. l.

² Brendler i. m. 182. l.

³ Természetes, hogy Spanyolországban és Itáliában volt a piarista rendnek legtöbb intézete. A két országban a XVIII. sz. közepén 101 intézetük van. Lengyelországban 23, itt is nagy népszerűségnek örvendtek. Megtelepítésüket annak a célnak köszönhették, hogy éppen a jezsuiták és az egyetem, mint egymással hatalmi versengésben szenvedő felek között közvetítőül kellett szolgálniok. Molnár i. m. 537. l. A cseh-morva rend-

zianum), a szempci gazdasági, kereskedelmi és műszaki kollégiumot, a tallói árvaházat.¹ Ennek a fejlődésnek nagyon szép állomása már az 1779–80. tanév, amikor a Pázmány Péter egyetem két karán piarista a dékán: a filozófiai karon Dugonics András, a teológiai Perczell Imre, amint ezt Orosz Zsigmond rendfőnök² nagy örömmel jelentette Koppinak.³

tartományban 26, a rajnai-sváb rendtartományban 8, Litvániában 12 intézetük van a XVIII. sz. közepén. Ezekre vonatkozólag l. Jászai Rezső: Emléklapok a Kegyesitanítórend történetéből. 26. l.

¹ A piarista diák kis kalauza. 1934.

² „En novitatem adhuc sub coelo Hungarico nec visam nec auditam! . . .” Írja 1779. nov. 25-én. Kegyesr. lev-tár.

³ Itt a piarista terjeszkedéssel kapcsolatban egész röviden foglalkozunk kell *Hets I. Aurelian: A jezsuiták iskolái Magyarországon a XVIII. sz. közepén*, Pannonhalmán 1938-ban megjelent értekezésével. Szükséges, hogy néhány megjegyzést tegyünk Hets értekezésével kapcsolatban, ugyanis a szerző tekintet nélkül más iskolák térhódítására, csak a jezsuita iskolák XVIII. sz. közepi működését kíséri figyelemmel. Ez vezette arra az eredményre, amelyre jutott. Ugyanis, ha vizsgálat alá vette volna csak a 40 évvel előbbi jezsuita iskolákat is és tekintettel lett volna a nem jezsuita iskolákra is, akkor bizonyára kissé más megállapításokat tett volna a XVIII. sz. közepének iskolaügyeire vonatkozólag.

Azt írja ugyanis a szerző, hogy „a közép- és felső oktatás e korban (XVIII. sz. közepe) szinte egészen az ő (jezsuiták) kezükben van. . . A piaristák is kevés helyen tanítanak még” (megállapításunk szerint 1750-ben már 18 középiskolában, viszont a szerző szerint a jezsuiták 30 középiskolában ugyanekkor). A tárgyalt korban a jezsuitákat az oktatás terén egyeduralkodóknak vehetjük . . .” 9. l.

Azután a szerző kutatja, mi lehet az oka, hogy az egész Alföldön nem találunk jezsuita iskolát a török kiűzése után sem. Szerinte ennek egyik oka az, „hogy nincsenek olyan nagy alapítványokat tevő főpapjaink és főuraink, amilyenek az előző korban olyan számosan akadtak”. 15. l. Szerintünk erre nem is volt szükségük, hiszen már a nagy jezsuita birtoktestek megszülettek, készen állva, hogy a rend eltörlése után az állami kezelésbe vett egész tanügy anyagi bázisát alkossák.

Szerinte a másik ok, amiért a jezsuiták nem terjeszkedtek az Alföldön a török kivonulása után sem az, hogy „a rend szokásainak a városias jelleg felelt meg, az Alföld paraszt városai nem vonzották őket”. 15. l. De nem késik ellenmondásként rögtön elismerni, hogy „olyan rend, amely a redukciókban világraszóló sikereket ért el, a telepítés terén nálunk is értékesíthette volna a tengerentúl megvalósított . . . elveket”. 15. l. Ebben teljesen igaza van a szerzőnek, bő terük lett volna, hogy a török kivonulása után ebben az időben élvezett nagy tekintélyükkel a magyarság ügyét szolgálják. Hogy még sem tették ezt, ennek egészen más oka van. Ennek

valódi oka az, hogy a jezsuiták terjeszkedésének a XVIII. sz. nem kora. Ebben a korban ők már nem rendelkeznek hódító erővel. Viszont a piarista iskolák igen, ez pedig oka annak, hogy a piaristák az *Alföld* paraszt városaiban, ahol van megfelelő katolikus tömeg, megtelepednek (Kecskemét 1714, Debrecen 1719, Szeged 1720, Kalocsa 1765).

De ez a század már nem is virágkora magának a jezsuita rendnek sem, ebben a században a XVII. sz. nagyságához, hódításához nem adnak hozzá semmit. Ebben a században a rend csak konzervál, a meglévőből él és ezt bizonyos téren el is mélyíti. Ez az *egyetlen oka* annak, hogy a hódoltsági területen nem működnek. Nem pedig a szerzőtől említett fent idézett két ok miatt. Erről bárki könnyen meggyőződhetik, aki a XVII. sz.-i és még talán a XVIII. sz. eleji jezsuita életet összehasonlítja a XVIII. sz. közepéével. Ekkor már nem beszélhetünk jezsuita virágkorról, hisz *főpapjaink és főuraink* már nyíltan hirdetik elégedetlenségüket a renddel szemben. Ennek igazolására a szerző munkájából is hozhatunk egy-két adatot. Az 50. lapon írja, hogy a szemináriumi tanítás elleni „kifogásokat *Amort Őzséb* 1755-ben állította össze”, „1754-ben nálunk is megkezdődik a jezsuiták visszaszorítása arról a térről, ahol ők voltak az alapítók és hosszú ideig versenytárs nélküli tanítói az ifjú magyar papi nemzedéknek. *Barkóczy* püspök beszéde . . . már új korszak beköszöntőjét jelzi . . .” írja. Ugyancsak itt írja, „a század dereka táján . . . a szemináriumokban nagyobbmértvű és tartós fegyelmetlenség lépett fel. Ennek okai azonban nagyrészt nem ők voltak, hanem a jezsuiták ellen egyre jobban fellépő *ellenszenv*. Ezt nem egyszer magasabb egyházi körök is szították”. — Valóban a XVIII. sz. közepén a jezsuitákkal szemben ellenszenv tapasztalható, de ez az ellenszenv nem máról holnapra született, hanem a Rákóczi szabadságharc utáni békés, kulturális szempontok iránt érdeklődni kezdő nemzedék lelke mélyen alakult ki, amelynek más lett az eszménye, mint a Rákóczi kora előtti hitvitázó magyaré. Magyar lelkiség és megmerevedett jezsuita rendszer került itt szembe egymással. Ezt az ellenszenvet *Barkóczy Ferenc* egri püspök képviseli, „aki 1754-ben elvette a jezsuitáktól az egri szeminárium vezetését” (50. l.). Veszprémben már 1716-ban piaristák tanítanak a szemináriumban, Kalocsán 1733-tól világi papok. Majd *Barkóczy*val kapcsolatban a következőket írja a szerző: „Esztergomi érseksége idején a jezsuitáknak a papnevelés teréről való visszaszorítására irányuló tevékenységét tovább folytatja”. 38. l. *Barkóczy* fölfogásának nagy jelentőségét csak akkor értjük meg, ha meggondoljuk, hogy itt tényleg évszázados hírnevet és tekintélyt ért csapás. Tehát az érsek eljárása kellett, hogy közvéleményre támaszkodjék. Ennek megletelét bizonyítja az, hogy a püspök esztergomi érsek lett, sőt Mária Terézia Magyarország összes nyilvános iskoláit *Barkóczy* hercegprimás hatósága alá helyezte 1761–65-ig.

Itt részletekben nem foglalkozhatunk azzal, hogy a jezsuiták a XVIII. sz.-ban miként veszítik el a közvélemény szeretetét. Tény azonban, hogy a piaristák XVIII. sz.-i terjeszkedésével párhuzamosan csökken népszerűségük. A *Barkóczy* határozott fellépésében megnyilatkozó közvélemény hosszabb fejlődés eredménye, amelytől már csak egy lépés az eltörlő bulláig. Magától a szerzőtől is 1750 körül igazoltnak elfogadott ellenszenv

De talán még a statisztikánál is határozottabban jut kifejezésre a piaristák nagy megbecsülése korszerűségük miatt II. József ítéletében. II. József Rómában meglátogatta a piarista Collegium Nazarenumot és a kollégiummal való megelégedését azzal fejezte ki, hogy egy épen hazánkban gyűjtött becses ásványgyűjteményt ajándékozott neki.¹ Nem járunk messze az igazságtól, ha ebből azt következtetjük, hogy ez az ajándék a piarista atyák szellemének szolt, amely a felnövő nemzedék kulturális és anyagi jólétének előmozdítását a „*timor Dei*” örökké értékálló erkölcsi normájával össze tudta egyeztetni.

II. József megelégedését a piarista rend célkitűzésével legjobban az bizonyítja, hogy környezetében gyakran szokta hangsúlyozni, hogy jól alapította a rendet Calasanzi Szent József, azért ő nem akarja megváltoztatni.^{2,3}

Láttuk tehát, hogy a piarista rend a szent alapító szándékában bírta azokat az alapelveket, amelyek segítségével a felvilágosodás gondolkozásával is kapcsolatot talált a nélkül, hogy az ember természetfeletti rendeltetéséből egy hajszálynit is engedett volna. Ezért joggal állíthatjuk, hogy a rendnek XVIII. sz.-i története az alapelvek szerves erőinek szabad kibontakozása volt és kétségtelen, hogy a rend legszebb terjeszkedési korát alkotja.

Koppi Károly életpályáját csak a piarista eszme világába

ellentmond annak, amit a szerző próbál bizonyítani, hogy ugyanekkor a rend virágzik. Erre az eredményre csak azért jutott, mert sem az 50-es évek előtti korszakot nem vizsgálta, sem a nem jezsuita iskolákra tekintettel nem volt. V. ö. erre vonatkozólag még Jánosi Gy. O. S. B.: A barokk hitélet Magyarországon a XVIII. sz. közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma 1936. Szintén hasonló eredményre jut, mivel hasonló módszert alkalmaz.

¹ Prónai i. m. 104. l.

² „... bene rem instituisse Ios. Calasanctium, ideoque se mutare nolle” L. Koppi levele Mallyóhoz 1787. márc. 17. A prem. göd. levél.

³ Ezzel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy Pallmann Péter fölfogása nem felel meg a valóságnak (l. A magyar piaristák II. József alatt c. művet. 17. l.), amely szerint a piarista rend elsősorban szegénysége miatt került el a feloszlást II. József alatt. A vagyont itt a legjobb akarattal is csak másodrendű tényező szerepét játszhatta, mert II. József először éppen a kolduló és kontemplatív szerzeteket törölte el. V. ö. Hóman-Szekfű I. kiadás VI. k. 359. l.

beleágyazva érthetjük meg a maga teljességében. A rendbe lépve kapta a sajátos piarista nevelést, amely világszemléletében kétségtelenül felismerhető.

A rend alapvonásai között kimutattuk a keresztény humanitás, a reális gondolkodás, az individuális vagy tágabb értelemben a nacionalista nevelés elemeinek harmonikus találkozását, amelyek a *hierarchiai* értékrendet megtartva *transcendentális* jelleggel bírnak. A piarista lelkialkatnak ezek az összetevői Koppi világszemléletében világosan felfedezhetők, amint majd különösen az utolsó fejezetben látni fogjuk. Ha ezeknek az elemeknek összhangja itt-ott nem is sikerült teljesen Koppi világszemléletében, oka az volt, hogy a politikai gondolkodás talajára lépve a *racionális* és *nemzeti* elem túltengett felfogásában. Ennek okát viszont abban találjuk, hogy Koppi, mint fiatal tanár, kiszakadt a szerzetesi közösségből és egy évig Bécsben, majd három évig Kassán működve, a *felvilágosodás* tipikus magyar képviselőivel jutott kapcsolatba. Ezt a kapcsolatot azután fenntartja akkor is, amikor Kolozsvárott az akadémián, majd Pesten az egyetemen a *világtörténelem* tanára lesz, jöllehet bentélt a szerzetesi közösségben.

Koppi¹ 1744-ben született Vácott, ahol atyja mészáros volt.² Miután a váci piaristáknál elvégezte középiskoláit, 1759-ben lépett be Prívigyén a rendbe. A filozófiai és a teológiai tanfolyamok elvégzése után 1767-ben szentelték pappá. Egyideig a rend nagykárolyi és váci intézetében, mint a poetika tanára működött (1767—72-ig). Ebből az időből való: „*De ludorum scenicorum utilitate*”³ c. 12 folio oldalra terjedő dolgozata, amely jellemzően mutatja a piarista színjátszásnak eltérését a jezsuitáéktól. A piarista színművekben fokozatosan eltűnik az erkölcsi oktató célzat kizárólagossága. Tért hódítanak a

¹ Életrajzi adataira vonatkozólag I. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. k. 972—73. l. és Horányi Elek: *Scriptores Piarum Scholarum. Pars II. Budae. 1809.* 241—43. l.

² Családi neve, tekintve, hogy nincs Kop helység, valószínűleg a latin Jakobusból származik, illetőleg ennek genitívusából: Jakobi < Kobi < Koppi < Koppi.

³ Koppi: *Miscellanea Hist.-Philologica-Mathematica* . . . 232a-237b l. V. ö. Waldapfel József: 50 év Buda és Pest irodalmi életéből. 9-10. l.

magyarnyelvű előadások, amelyek között a modern német és francia drámák és vígjátékok fordításai szerepelnek.

Majd Nyitrán és Pesten, összesen három évig, a filozófia és matematika rendes tanára volt. A piarista általános közszellemen belül, különösen Keszthelyi László, Newton és Leibniz és általában a modern gondolkozók magyar értelmezője és Gaudio Ferenc olasz piarista volt rá maradandó hatással. A filozófiával való foglalkozásának közvetlen eredménye 1775-ben Bécsben megjelent bölcseletdoktori értekezése: *De vi corporum infinita*.¹

Életében döntő évnek kell számítanunk életfelfogásának további alakulása miatt azt az évet, amelyet gr. Fekete György országbíró unokája, a voltaire-iánus² gr. Fekete János tábornok fia nevelésével³ Bécsben töltött 1773–74. Ez az eset is egy a sok közül a XVIII. sz. második felében, amikor főuraink versenyeztek, hogy piarista *házi nevelőt* kapjanak gyermekeik mellé.⁴ Orosz Zsigmond piarista rendfőnök teljesen tudatában volt, hogy Koppi kiváló tehetsége révén igen nagy érték az iskolában, ezért csak a legnagyobb fájdalommal engedi el Koppit Fekete országbíró unokájához. Tudatában volt ugyanis annak is, hogy a nagyállású férfiúval szemben méltánytalanságot követne el, ha nem engedne kérésének annál is inkább, mert a gróf egyedül csak Koppival rokonszenvezett.^{5,6}

Koppi Bécsben ismerkedett meg először *politikai* eszmékkel. A bécsi magyar kolóniának igen kedvelt tagja lett, amellyel az összeköttetést akkor is fenntartotta, amikor rendi

¹ Filozófiai működését a következő fejezetben tárgyaljuk.

² V. ö. Hóman—Szekfű II. kiadás V. k. 26. l.

³ Az országbírónak itt csak fia, gr. Fekete János, a híres Voltaire-rajongó tábornok fiáról (gr. Fekete Ferenc a későbbi császár-királyi kamarás) lehet szó, aki 1767-ben született és megállapításunk szerint ebben az időben az egyetlen fiú a gr. Fekete családban, akiben a grófi ág ki is hal 1835-ben. V. ö. Szinnyi i. m. megfelelő helyeit.

⁴ Takács S.: Benyák B. és a magyar oktatásügy. 38–41. l.

⁵ „... vera compassione erga Reverentiam Vestram...” írja Orosz Zsigmond Feketéről Koppinak 1774. júl. 1. Kegyesr. lev.-tár.

⁶ Fekete gr. országbíró írja Koppinak Bécsbe Pozsonyból: „Grato animo accipi informationem de parvulo nepote meo, eumque ulteriori etiam dexteritati et curae paternitatis vestrae quam maxime commendo...” 1774. jan. 21. u. o.

érdekből Béctől meg kellett válnia. Palásthy Márton ugyanis, mint a bécsi magyar kolónia tagja, a kancelláriában titkár, aki barátai közé számlálta „a nagy Széchenyit és a nagy Pásztort”,¹ minden fontosabb eseményről értesítette. Ez a Palásthy közvetíti számára az új modern gondolatokat. A kancelláriában készülő reformokat teljesen Magyarország szempontjából nézi. Tudósítja Koppit Kolár és Grosszinger magyar alkotmányellenes tevékenységéről, továbbá a francia forradalmi eseményekről. Egyik levelében igéri neki, hogy a fejvesztés terhe alatt Párisban eltiltott és Bécsben is tiltott „Le procès de trois rois” c. munkát elküldi.^{2,3}

Szükségeses *nacionalizmusának* gyökerei bécsi tartózkodásához nyúlnak vissza. Ez a nacionalizmus azután állandó táplálékot talál későbbi működése területén Kassán, amikor az aránylag közel lévő Eörsön, az *Orczyak* birtokán gyakran megfordul. Br. Orczy Lőrinczhez később is a legmelegebb barátság fűzi, amelynek bizonyossága gazdag levelezésük.⁴ *Kolozsvárott* szintén megvan az állandó baráti köre. Ennek a baráti körnek egyik tagja gróf *Teleki Sámuel*, aki így jellemzi Benkő Józsefhez írt egyik levelében: „Ha sok ilyen munkás, tudós és világos fejű tanítók lennének az iskolákban, hamar kivennék a szép tudományokat régi szennyekből: csak kár, hogy az jó igyekezetnek eddigelé több volt megavult *praeiudiciumból* az akadály, mint a *promotora*.”⁵

A pesti egyetemre 1784-ben II. József nevezte⁶ ki Koppit a világtörténelem tanárává. Pesti tanárságával jutott a felvilágosodás politikai eszméinek, mégpedig a francia demokratikus irányú eszméknek hatása alá. Ezeket az eszméket azonban nála a józan megfontolás tartja féken. Minden for-

¹ Kazinczy F.: Erdélyi Levelek. 119. l. Nemzeti Könyvt.

² Koppi-levelezés. Kegyesrendi Levél.

³ Palásthy az 1780—83. években összesen 71 levelet intézett Koppihoz. Ezekkel a levelekkel részletesen foglalkozott Miskolczy I.: Egykorú vélemény II. József reformterveiről. Bpest, 1937. c. dolgozatában.

⁴ Kegyesrendi Levél.

⁵ Benkő J. levele Koppihoz. U. o.

⁶ Kinevezési okmányában olvasható: „Ab eximia capacitate, atque sui applicatione Suae Maiestati multum commendatus.” L. Fejér Gy.: Historia Academiae. Docum. XV. 67. l.

radalmi gondolattól visszariad.¹ Csak alkotmányos úton akarja a nemzettest mindenegyest tagját a nemzet javaiban részesíteni. Ezt majd részletesen látni fogjuk Állampolitikai gondolkozása c. fejezetben.

Szociális emberbaráti eszméit akkor sem tudta megtagadni, amikor Pestről a Martinovics-összeesküvés elfojtása után felvilágosult gondolkozása miatt kénytelen volt távozni. Ezeknek az eszméknek volt „néma” tiszteletadás az a szép temetés 1801. ápr. 9-én, amelyet Luby Károly, Szatmár megye első alispánja rendezett Koppi tiszteletére. Megjelentek a megyei tisztviselők, a katonaság teljes díszben, továbbá 12 vármegyei hajdú teljes fegyverzetben állt őrt Koppi ravatálánál Luby parancsára. „Mert — amint a nagykárolyi piarista ház krónikása írja — nagyon jó viszonyban volt Koppi Lubyval.”² Luby Károly pedig — amint br. Barco (lovassági tábornok) az erdélyi kiküldött kir. biztos jelentéséből tudjuk³ — az erdélyi jakobinus ligához tartozott.

Amint láttuk és a következő fejezetekben részletesen ki fogjuk fejteni, Koppi lelkialkatának színei a piarista pedagógiai irányban gyökereznek, amely a nevelésben már felhasználta a modern fejlődés, a feltalálások nyújtotta lehetőséget. Koppinak a piarista rendben kialakult lelkialkata azonban a kortársakhoz való viszonya miatt néha túlzottan a felvilágosodás hatása alá került, ami egyedül érzelmi humanista felfogásából magyarázható meg. De bármennyire is nagy szerepet vitt nála a *humanum*, azért a *divinum* sohasem vesztette el elsődleges szerepét. Az iskolai oktatásban és nevelésben a vallásos oktatást mindig hangsúlyozza. A gyermekek családi életében is nagy súlyt helyez ennek biztosítására. Dessewffy József egyik tanulótlársának írta, amikor megköszönte nekik névnapi köszöntésüket: „neked is, kedves Antim, köszönet rólam való emlékezésidért és szíves kívánságidért. Egyedül arra kérlek, hogy az imádságot szeressed, grófné

¹ Mallyóhoz írt leveleiben számtalanszor kifejti ettől való félelmét. L. Koppi Mallyóhoz írt leveleit a Prem. gödöllői levéltárában. Mallyót ill. lásd. Szinnyi i. m. VIII. k. 458. l.

² L. Historia domus M. Karolinensis tom. I. pp. 180-1. a nagykárolyi rendi könyvtárban.

³ Mályusz: Sándor Lipót nádor iratai. 788. l.

őnagyságának és pater prefektusnak kedvüket keressed és gróf Pepit minden jóban kövessed".¹

Jóllehet baráti köre, ha nem is egészen szkeptikus valóságilag, de tagjai közel állnak a deista felfogáshoz,² amelyet maga Koppi éppen egyik nyilvánosan mondott beszédében a legélesebben elítél: „Humius et Bolinbrokius teterrimi huius temporis deistae”, mondja Cornides Dániel feletti gyászbeszédében.³

A fentiekben megadtuk röviden életének főbb útjelzőit, a következőkben *részleteiben* fogjuk vizsgálat alá venni, hogy így egyúttal közelebb férhessünk ahhoz a szellemhez is, amelyet Magyarországon a XVIII. sz. második fele vallott magáénak.

¹ Koppi levele Gr. Dessewffy Józsefhez. Nemz. Múz. Kézirattár.

² Hóman-Szekfű. I. kiadás VI. k. 345. l.

³ Oratio, qua Danieli Cornides iusta faciente parentavit C. Koppi. 6. l.

2. A filozófia és matematika tanára.

A piarista oktatásban a rendalapító szándéka szerint a számtan, mint a gyakorlati életre való nevelés elsőrendű eszköze,¹ kezdettől fogva a logikával együtt nagy szerepet játszott. A piarista didaktikának ez a reális irányú megalkozása kihat a filozófiának művelési szempontjaira is. Mégpedig, amint látni fogjuk a filozófia piarista művelői szellemi rokonságot mutatnak a XVIII. sz. filozófiai gondolkodásával. Ez a gondolkodás a végtelen természet fogalmának előtérbe nyomulásával szakított a régi *szubsztanciális* gondolkozással és a dolgok *qualitativ* magyarázatával. E helyett a *funkcionális* és *matematikai* gondolkozásra épített. Figyelmét a jelenségek *mennyiségileg* meghatározható oksági kapcsolataira korlátozta.² Ebből az újkori filozófiai gondolkozásból merített a gyakorlati szempontokat szem előtt tartó piarista oktatás is. Természetes, hogy ezen újkori gondolkozásnak minden egyházi és egyáltalában a metafizikaellenes részétől teljes mértékben távol tartotta magát. Viszont a természetes fejlődés feltárta lehetőségek előtt nem zárkózhatott el, mert az volt a célja, hogy az ember kettős irányú beállítottságát figyelembe véve tanítson és neveljen. A „hódítsátok meg a földet” programnak Istentől állított örétől, az Egyháztól képviselt örök elvekkel összhangban közvetítette az új gondolkozást a piarista oktatás.

Tekintettel a szent rendalapító nagy barátságára Galileivel, nem találhatunk semmi különöset abban, hogy a matematikán alapuló reális irányú piarista oktatás kapcsolatot talált

¹ Constitutiones Scholarum Piarum, Proem. 12. l., pars II. c. 10.

² Nagy J.: A filozófia nagyrendszerei. 34. l. O. Ewald: Die französische Aufklärungsphilosophie. 8—12. ll.

a XVIII. sz. racionalista filozófiai gondolkozásával is, melynek lényege épen a matematikának a filozófiával való *szövetségében* van.¹ A piarista rend egyházi körökben eddig ismeretlen célkitűzésének megfelelően átveszi tehát mindegyik rendszerből azt, ami jó, de kétségtelen, hogy inkább a modern gondolkozók eszméiben, akiknél a feltalálások következtében megnövekedett Föld jelentősége helyet talált, találta meg saját pedagógiai elvei tápláló forrását. A metafizikai kérdésekben pedig az Egyháztól is hivatalosan elfogadott szkolasztikus filozófia álláspontján volt.² A piarista rendnek ezt az *eklektikus* filozófiai irányát világosan kifejezte Corsini Eduard olasz piarista, aki 1731-ben kezdte kiadni filozófiai könyveit. Egyik műve bevezetésében írja: „Philosophiam autem dico non stoicam, nec Platoniam, aut Epicuream et Aristotelicam, sed quaecumque ab his Sectis recte dicta sunt, quae docent *iustitiam cum pia scientia*, hoc totum selectum dico Philosophiam.”³

A piarista eklektikus filozófiai irányt már Corsini nyomán 11 olasz városban tanítják a piaristák,⁴ amikor Cörver Elek br. a hazai oktatásban meghonosítja. A magyar talajban ez az irány Cörver révén, akire a Newton és Leibniz-Wolf irány erősebben hatott, mint Corsinire, a reáltanoknak nagyobb szerepet engedve gyökerezik meg, amivel összefügg azután az, hogy a metafizikai problémákra kevesebb súlyt helyezett.⁵ De nemcsak Cörvernél látjuk ezt az eltolódást, hanem Corsini olasz utódainál is. Dalham Flórián 1756-ban kiadott munkája előszavában azt írja, hogy a bölcsélettanításban a matematikára és fizikára, mint a mélyebb filozófiába bevezető tudományokra, nagy súlyt helyez.⁶ Az olasz és magyar filozófia oktatásnak ez a szoros egy irányba haladása csak a két rendtartomány további együttműködésében találja magyarázatát. És ez továbbra is igen szoros, amint Koppi és Gaudio levelezéséből majd látni fogjuk.

¹ Preller: Rationalismus und Historismus. 211. l.

² L. Koppi K. Miscellanea hist. philologica . . . c. kódex 139. l.

³ Csaplár B.: Révai Miklós élete I. k. 213. l.

⁴ XIV. Benedek pápa szintén helyeselte a piaristák filozófiai irányát, amint Corsinihez írt leveléből kitűnik. Csaplár I. k. 226. l.

⁵ Csaplár i. m. I. k. 226. l.

⁶ U. o. 227—28. ll.

Koppi Károly a filozófiával Nagykárolyban kezdett behatóbban foglalkozni, ahol 1768—70-ig a poétika tanára volt. Ebben az időben itt tanította a filozófiát Keszthelyi László, a rend egyik legtanultabb tagja, a művelt európai nyelvek ismerője;¹ nagy könyvtára is van. Határozott pártolója² „*a recentior philosophia*“-nak. Látva a magyar viszonyokat pesszimista hang vesz erőt rajta. Elmaradottságunk különösen azért okoz neki fájdalmat, mert látja, hogy külföldön a nemzeti nyelven megjelenő irodalom nálunk sokáig nem lesz hozzáférhető. Ezért nagy igyekezettel tanítványait a modern nyelvek tanulására sarkalja. Koppi már növendékeiben³ megismerkedett Keszthelyivel és mindig a legnagyobb bizalommal fordult hozzá tanácsért. Most nagykárolyi tanársága idejében módjában volt, hogy közvetlenül az ő vezetésével hatoljon be a filozófiába. Ez annál nagyobb szerencse volt Koppira nézve, mert egyedül Keszthelyi rendelkezett a modern filozófia mestereinek ismeretével. Ő az, akiről elmondhatjuk, hogy a XVIII. sz. második felében élő és filozófiával foglalkozó piaristák mind az ő tanítványai. Benyák szintén tőle tanulta meg a filozófia szeretetét, sőt tőle kapott indítást arra is, hogy magyar nyelven művelje a filozófiát.⁴ Keszthelyinek legjellemzőbb tulajdonsága, hogy nem azért tanult és tudott, hogy írjon, és népszerűsítse a nyugati gondolatokat, hanem az örök pedagógus kiapadhatatlan buzgóságával tanított, új erőket nevelt, akik a kapottakat továbbadják. Ő csak közvetítőket akar nevelni, mert Newton, Descartes, Hugo Grotius úgy írtak, hogy nem érti meg őket mindenki. A legokosabbak számára írtak (*pro doctissimis*), amiből következik, hogy nekik kell az ő eszméiket továbbadni, akikre az ifjúság nevelését bízta. Tehát nekik ezt a nagy feladatot kell megragadniok,⁵ írja

¹ Csaplár I. k. 241. l.

² Koppihoz intézett lev. 1773. márc. 19. A kegyesr. levt.-ban.

³ Koppi lev. Keszthelyihez 1767. nov. *Miscell. histo. — philologica* . . . c. kódexben. Nemz. Múz.

⁴ Csaplár I. k. 252. l.

⁵ „*Progrediamur etiam si non ea spe, quasi aliquid magni assecuturi, at saltem quos instituemus, aliquando plus adiuvabimus, quam si illi ipsimet haec essent adgressi. — Adiutemus igitur adolescentes, mi Carole, etiam si fructum alium nullum e laboribus nostris collegerimus . . .*” 1773. márc. 19. kelt levél. Kegyesr. lev.-tár.

Keszthelyi Koppinak Nyitrára, ahol ekkor Koppi a rendi tanárjelölteknek és az egyházmegyei teológusoknak a filozófiát előadta.¹ Amint látjuk, Koppinak a filozófiában első útmutatója Keszthelyi volt, aki szívvel-lélekkel lelkesedett a modern filozófiáért. De ezt nem öncélnak tekintette, hanem az ifjúság volt folyton a szeme előtt, hogy azt segítsék, oktassák, hogy ezek kikerülve az életbe a kapott eszméket tovább plántálják. Keszthelyi Koppiban látta utódját. Nem győz neki elég útbaigazítást adni, mindig többet akar adni neki, mint amennyi tőle telik, — írja Koppinak.² Ezzel az odaadó szeretettel folyósította Keszthelyi élettapasztalattal gazdag tudását Koppi számára akkor is, amikor Nagykárolyból Nyitrára került. Gazdag könyvtára örökösül is Koppit szemelte ki.³ Keszthelyi egyik levelében utal arra is, hogy tanítványai a „*philosophia mathematica*”-ban már szépen előrehaladtak és mindjárt megjegyzi, hogy bizonyára ezt teszik Koppi tanítványai is. („*Idem opinor facere tuos, Peerium imprimis, aliosque.*”) Tehát ugyanazt a filozófiai anyagot adják le mindketten, mégpedig a „*philosophia mathematica*”-t.⁴ Ebből valószínűnek látszik, hogy Newton „*Philosophiae naturalis principia mathematica*” c. művébe avatták be tanítványaikat.⁵ E mellett szól az is, hogy Keszthelyi több levelében is nagyon melegen ajánlja Newtont.

Az a körülmény, hogy Koppinak a filozófiába bevezetője és irányítója Keszthelyi volt, bizonyítja, hogy Koppi is az eklektikus filozófiának tipikusan piarista irányával ismerkedett meg. Ez az eklekticizmus a felvilágosodás bonyolult szövegdékében kifejezésre jutott irányokat nem követi egyformán. Hogy tisztán a rációra építő Descartes „*cogito ergo sum*”-ja mennyire nem ragadta meg az eklektikus piarista filozófia művelőit a rend gyakorlati irányú didaktikája mellett, legjobban műveikben található nagyszámú adat bizonyítja. Szemben Des-

¹ Csősz I.: A kegyesrendiek Nyitrán. 453. l.

² A fenti levélben írja: „*cum ego ad Te scribere meditor, multa semper complecti studeo et quidvis immigret in cogitationem, parum est, plura cupio, plura circumspicio . . .*”

³ Cui nunc ista bibliotheca mea augecit? in quam transferenda? Nempe tu eras eligendus ex omnibus . . . ” írja idézett levelében.

⁴ L. u. o.

⁵ V. ö. Csaplár i. m. l. k. 242. l. (jegyzet).

cartes tiszta racionalizmusával inkább a tapasztalásra építő angol természettudományos iránnyal mutatnak kapcsolatot.¹ Ami a tapasztalással és érzékléssel párosult filozófiai fejtegetés útján hozzáférhető, azt elfogadták és tanították, ami azonban az ész és tapasztalás, filozófia és természettudomány egyesített teljesítő képességét meghaladja, azt mint metafizikát az Egyház tekintélye alapján magyarázták.

A természettudományos irány érvényesült Koppinál is, amint ezt Keszthelyivel való levelezése mutatja. Az „*Institutiones philosophicae*” c. kéziratos munkájában² nagy helyet foglal el a fizika és a matematika. Ez arra enged következtetni, hogy a matematikának, mint tanár, didaktikai fontosságát is értékelte és hogy a filozófiai oktatásban a reálisabb irányt juttatta kifejezésre.

Koppi Keszthelyin kívül olasz piaristák hatására fejti ki filozófiai és matematikai munkásságát. Ámbár Newtont és Leibnizet tőlük függetlenül és önállóan használja, amint ezek műveinek oldalszámszerinti idézéséből láthatjuk.³

Olasz részről Gaudio Ferenc piarista közvetítette neki kora tudományos gondolatait. Egyik kódexében⁴ találjuk Gaudiohoz⁵ intézett hosszabb levelének fogalmazványát, ami kétségtelenné teszi, hogy a tudományos kérdéseket illetőleg szoros levelezésben állottak. A legaprólékosabban érdeklődik Gaudiotól korának tudományos problémáiról. Gaudiotól kéri a legfrissebb tudományos könyveket. A meglévő levélfogalmazványban⁶ éppen Gaudio „*De natura extensionis*” c. értekezését köszöni meg, amelyet Gaudio elküldött neki. Úgy látszik, hogy erősen hatott Gaudio Koppira, mert arról panasz-

¹ Csaplár i. m. I. k. 234—35. ll.

² M. Nemz. Múzeum kéziratár.

³ Egész filozófiai felfogását az *Institutiones philosophicae* c. kódexe alapján ismertetem. Ez a kódex nem összefüggő filozófiai mű, hanem valamivel bővebben azt az anyagot tartalmazza, amelyet ő filozófiai és matematikai tanár korában tanítványainak előadott. — Azután külön ismertetem nyomtatott filozófiai munkáját, a *De corporum vi infinita*-t.

⁴ *Institutiones phil* c. kódex.

⁵ Neves olasz piarista Koppi korában matematikai és fizikai értekezéseket adott ki. V. ö. Csaplár I. k. 228. l.

⁶ Címe: *Epistola ad clarissimum P. Gaudium e Sch. P.* Az említett kódex 34—35. l.

kodik, hogy egyesek B . . . munkáját mozdítják elő nálunk, de ő és társai ezt nem tehetik. Magyarországon is csak olyanok teszik, akiket Gaudio Rómában ellenfeleiül ismer.¹ Ellenben Koppi és társai, akiknek nevében írja ezeket Gaudionak, mind piaristák-e, nem tudhatjuk, mert csak így jelöli őket: „liceat mihi amicorum vice tibi quidvis fateri“. Koppi és társai készek bármire inkább, mint a Gaudiotól nem helyeselt irányt követni.² Igéri, hogy tanítványaival szintén megismerteti³ Gaudiot, ami azt jelentette, hogy az új gondolkodás a közvélemény kialakításának tényezőjévé lett. Koppi és Gaudio szoros barátsága azonban korántsem azt jelentette, hogy feltétlenül az olasz közvetítés alatt állott volna, mert éppen az említett levélben kifejezi, hogy Gaudionak egyes kérdéseket illető felfogását nem fogadhatja el. Pl. a generalis gravitatis causa-ról és az elasticitas-ról vallott felfogását. Más dolgokat illetőleg pedig kérdést intéz hozzá, hogy megismerje felfogását, hogy ennek alapján eldönthesse, hogy a vitás kérdésekben követheti-e. Pl. ilyen kérdései vannak: „substantiam debere habere vim, quidquid hac intelligas . . . Motus ellypticos unde reputas? Retines-ne ad unguem theoriam Leibnitii de viribus vivis et mortuis?“ Amint ezek az adatok is mutatják itt szoros gondolat, felfogás kicserélés folyt, amely nem nyugodott bele az adottakba, hanem tudás-szomja hajtja a további kutatásra. Levele végén azzal a nagyrabecsüléssel búcsúzik tőle, hogy számára az lesz a legfelemelőbb, ha Gaudio leveléből meg fogja tudni, hogy mivel foglalkozik; mit gondol, hogy mikép terjeszthetik Magyarországon tanítását minél sikeresebben.⁴

Hogy mennyire nem az olasz fejlődés lélektelen utánzata a magyar piarista filozófiai irány, Koppi munkásságában is legjobban az bizonyítja, hogy Koppi maga eredetiben is

¹ „Eius generis viros, quales tu Romae aemulos nactus es, systema magistri B. . . acriter promovere“. U. o.

² „ . . . quidvis tentare potius, quam persequi vestigia, quae tu legere nolueris . . . igitur nos nunc vestigia, quibus insistimus, apellamus tua“. U. o.

³ „ . . . ne illis quidem praeter Te notior aliquis esse possit“. U. o.

⁴ „ . . . si intelligero, quid nunc agas, quid moliaris aut quid tu nos in Hungaria ad illustrandam doctrinam tuam agere velis, res mihi omnium futura est gratissima“. U. o.

tanulmányozta Newtont és Leibnizet, amint műveik idézéséből majd látni fogjuk. Különösen látjuk ezt az önálló filozófiai gondolkozást az *Institutiones philosophicae* c. kódexében. Ennek *Phisica generalis* c. fejezetében Newton törvényeit idézi. Az empirizmus (*Exsistere corpora ope sensuum cognoscimus*) meggyőződéses hívének mutatja magát, amellyel szemben állókat még csak cáfolatra sem méltatja. Bayle-t, Malebranche-t, és Berkeley-t, hozza fel, mint a megismerés lehetőségének tagadóit. Ezekről mondja „... sed horum fanaticum non est cur multis refutemus.”¹ Filozófiai gondolkozását annyira áthatja az empirizmus, hogy mindazokat, kezdve Sokratesen és tanítványán Platonon, akik tisztán az észre támaszkodva valami szubtilis légiességgel akartak behatolni a testek elemének megismerésébe, nevetségesnek tartja. Ezeknek a sorát Descartes zárja le („... aequae se ridiculum praebuit Cartesius elementa fingendo subtilia ...”).² Tehát amint látjuk Platont ... Descartest, a tisztán az észre építő filozófusokat elveti, mert a tőle is vallott reálisztikus és empirikus irányból vagy nagyon kevés vagy semmi sincs bennük. Más szóval, mert nem a létre építették a gondolkozást, hanem a gondolkozásból akarták igazolni a létezését.³

Koppi a *testek elemeit* illetőleg Newton tanával szemben elismerő álláspontot foglalt el, akinek véleményét sok támadással szemben a piarista Dalham védte meg.⁴ Koppi maga azonban Leibniz véleményéhez csatlakozik. „Nos sententiam Leibnitii paulo mutatum defendimus iam supra in metaphisica: ita enim dictum est: elementa corporum esse substantias simplices, homogeneas a se ipsa substantia diversas non figuratas, vi agendi praeditas.” Miután Leibniz teóriáját oldalakon keresztül kifejtette, bizonyítja Spinoza substantia-tanának tarthatatlanságát is.⁵

¹ L. az idézett kódex 2a. l. „Ilt külön Malebranche-t így jellemzi . . .” homo idealista quaestionem de existentia fecit magis involutam, cum traderet existentiam corporum probatu esse difficilem atque fide tantum divina constare.”

² *Institutiones philosophicae*. 3a. l.

³ V. ö. Nagy J. i. m. 40. l.

⁴ *Instit. phil.* 3b. l.

⁵ U. o. 32. l. Továbbá a XIX. tételében. u. o.

A Leibniz iránti *rokonszerve* még nagyobb mértékben nyilvánvaló lett, amikor az *elégséges ok* elvéről értekezett. Ugyanis Leibniz¹ nyomán dolgozott itt is, de nem követte mindenben. Leibniz teóriájával kapcsolatában az *elégséges ok* elvét illetőleg kifogásolta, hogy Leibniz nem mérsékelte magát, mert Istenre is kiterjeszkedik ezzel kapcsolatban. Azt állítja ugyanis Leibniz, hogy az *elégséges ok* az a *motivum*, amely miatt az ember el akar valamit érnei, vagy nem akar. Ettől a *motivumtól* indítatik az isteni akarat is, ha cselekedni akar.² Leibniznek ezt a túlméretezett állítását hívó lélekkel utasítja vissza, mert ő — mint később is látni fogjuk — az isteni tulajdonságokhoz (*attributum*) mindig teljesen annak tudatában közeledik, hogy az emberi elme véges, Isten pedig maga a végtelen.

Foglalkozik Leibniznek a *legjobb világról* szóló tanával is. Azonban az előző felfogásból következik, hogy ezt sem fogadhatja el, mert a tökéletességet, a teljességet az ember a maga véges elméjével képtelen felfogni. „Quis enim hominum, quorum mentes finitae sunt, perfectionem absolutionemque mundi concipiet? Quod si infinitam perfectionem, qualis in optimo mundo esse debet, nemo intelligit, ad quid Deus se manifestare velit?”³ Koppi ezen a ponton is tudatában van annak, hogy az Isten és ember között lévő végtelen különbség csak annyit enged meg, hogy Isten végtelen hatalmából (*infinita potestas*) következik, hogy minél jobbnak gondoljuk a világot, de éppen ez a végtelen hatalom tiltja azt, hogy a legjobbnak véljük, mert ez ellenmondás lenne.⁴

Nagyon jellemző Koppira, de az egész piarista gondolkozásra is az a tény, hogy a természettudományos és a matematikai alapon nyugvó piarista filozófiai irányhoz Leibniz áll legközelebb harmoniaelméletével, egyeztető törekvésével. Hogy mennyire *kritikával* tanította Koppi tanítványainak a

¹ „Admitto hoc principium, quod, quidem a multis antea sapientibus cognitum, a Leibnitio tamen excultum maxime fuit, unde Leibnitianum dictum”. *Inst. phil.* 25 b. l.

² „Leibnitius . . . in hoc principio temperare sibi non potuit, quia ad ipsum etiam deum extenderet”. *U. o.* 26a. l.

³ *Inst. phil.* 27b. l.

⁴ *U. o.* 14. thesis.

„recentior philosophia“-t, mutatja az, hogy amikor Leibniz teoriáit tárgyalta és kifogást nem talált bennük, konkluzióként szokta mondani, hogy követik.¹

Előadásai egyes fejezeteinek anyagát közvetlenül Newton és Leibniz műveiből merítette. Ezt bizonyítják a fejezet címei is. Pl. Tractatus de motu mathematice considerato. Ex Newtono et Leibnitio. Vagy: Resolutio argumentorum ex Newtono de-promptorum contra systema Copernici,² stb. Ezeknek műveire lapszerint utal, pl. a substantia-tant illetőleg írja: agere est character substantiarum. L. Leibniz: Act. erud. Lipcse. 1695. 145. pag. Vagy: sed de hoc plura scripta legibus in Leibnitii mathematicis. Nro. 50. Ezek a pontos utalások eléggé bizonyítják, hogy eredetiben tanulmányozta Newtont és Leibnizet. Ámbár sokat merít belőlük olasz közvetítéssel is. E mellett különösen a már említett Gaudio Ferenc „De natura extensionis“ c. munkája bizonyít, amelyet Koppi használt. Viszont Gaudio, amint az utalások mutatják Newton, Leibniz, Wolff és Boskovichra támaszkodott.³

Koppi mindig különböztetett az ésszel megismerhető és felfogható és a fel nem fogható között. Jó példa erre az az eset, amikor Gaudio nyomán meghatározta, hogy a tapasztalati, fizika-kémiai legkisebb testek az ú. n. erőegységek, a Leibniz-féle monaszok kölcsönös vonzása és egyesülése által jönnek létre. Ez emberi ésszel is bizonyítható. Ezzel szemben kifejezetten azt állítja, hogy az unio hypostatica-t nem lehet emberi ésszel boncolni, mert itt isteni egyesüléssel emberivel, azért ebben a kérdésben csak Istenre hagyatkozhatunk: Deo laudes tribuantur.⁴

Gaudio után igen nagy helyet foglal el az olasz közvetítők között kortársa Jaquier, a jeles olasz matematikus és Newton műveinek értelmezője. Továbbá Wolfot is erősen felkarolta.⁵ Koppinál tehát Jaquier révén is csak az eddig megismert irány erősödik. Jaquier alapján adja elő a *mechanikát*, de bővebben. Ezt azért teszi, mert a világi hallgatóknak

¹ „Nihil ne adhuc, auditores, inesse his verbis mali suspiciamini? Nihil adhuc, prosequamur igitur“. U. o. 26b. l.

² Inst. phil. 69a. l.

³ U. o. 73b.-78a. ll.

⁴ Inst. phil. 82b. l.

⁵ Csaplár B. i. m. I. k. 234. l.

a mechanika ismerete nagyon hasznos („quae tamen adolescentibus praesertim saecularibus est utilissima“), ami a felvilágosodás haszonossági elvének szemmeltartását mutatja. Jaquier kiegészítéséül Leibnizet használja.¹

Ugyancsak kiegészíti Jaquiernek egy másik értekezését is: „Ad Jaquerii optica, capotrica et dioptrica additamenta.“ Az anyagot nagyon szép ábrákkal illusztrálja.² 1774–75-ben a pesti gimnáziumban Jaquier *fizikáját* adta elő, de már 1775–76-ban ezt kiegészíti újabb kutatásai eredményeivel.³

A *gondolkodás különböző módjairól* értekezve újra módot talált arra, hogy az empirizmus iránti rokonszenvét kifejezésére juttassa. Szerinte az empirikus irányhoz tartoznak Galilei, Bacon, Newton, Locke és magasztalva emlékezik meg róluk. Általában a nevesebb tudósokat vagy az empirikus irányhoz, vagy az idealistához sorolja.⁴ Leibnizet azonban nem találjuk egyikben sem. Talán megérezte a harmóniára, kritikai realizmusra törekvő egyéniségében, hogyha a természettudományos irányhoz nem sorolhatja, akkor az idealistához sem. A gondolkodás különböző módjairól való értekezéséhez felhasználta többek között a piarista Dalham munkáját is, aki a XVIII. sz. 60–70. években műveinek kiadásával hathatósan fokozta rendtársainak hajlamát az újabb bölcselet iránt. Dalham maga bevallja, hogy Locke nagy hatással volt rá.⁵

A filozófia mellett Koppi a *matematikának* is tanára volt a pesti intézetben. A matematika iránti rokonszenve a piarista didaktika természetes megnyilatkozása volt. Szerinte a matematika *szükségessége* a legtermészetesebb. *Hasznosságát* hirdetni azok feladata, akikre az ifjúság nevelése bízva van. Szükséges ezt tenniök, hogy így a sötétséget eloszlassák, a világosságot pedig terjesszék (. . . ut tenebras discutere et illustrare laboremus . . .)⁶ Tehát a világosság terjesztése és

¹ Inst. phil. 44b. l.

² U. o. 65b.—80a. ll.

³ „Anno 1774. ad physicam Jaquerii, quam praelegeram, pro anno haec adieci . . .“ u. o. 39b. l.

⁴ Inst. phil. 99a. l.

⁵ Csaplár i. m. I. k. 231. l.

⁶ Inst. phil. 129a. l.

a sötétség elűzése a matematika didaktikai célja, amely teljesen belevág a kor uralkodó felfogásába. Büszkén hivatkozik arra, hogy a fizika már az ő tevékenységük révén széles rétegek érdeklődése előterébe nyomult és munkájuk segítségével a matematika, az emberi társadalomban a legkiválóbb tudomány (in humana societate longe praestantissima scientia) is méltó helyet foglalt el.¹ Matematikai előadásaiiban Leibniz- Wolff- és az olasz közvetítők (különösen Beccaria)² mellett Euler-t³ használja fel. Tehát korának mindig a legfrissebb irodalmi termékei alapján dolgozik.

A fentiek után elmondhatjuk, hogy benne él korának az ész útján megindult és napról-napra új tudományos meglepetéseket létrehozó irányában. A Gaudiohoz intézett levél legjobban bizonyítja, hogy mennyire központi probléma volt számára a *tudományos haladás* és az ezeket tárgyaló új *könyvek* megjelenése. Azt mondhatjuk, hogy egész életszemlélete e körül mozgott. Nagyra becsülte az emberi rációt és benne kereste az emberi méltóságot. Az emberek tudományos hajlandóságuk, érdeklődésük szerint jelentenek számára értéket. Gaudionak írja 1773-ban, hogy egyedül szellemi kiválósága miatt van eltelve iránta tisztelettel és hódolattal („ . . . ob ingenii pulchritudinem“). Viszont egészen leverten írja azt, hogy az ígért könyveket nem kapta még meg (meo infortunio in manus meas nondum inciderunt sc. libri), jóllehet számára ezek jelentenének mindent.⁴

Látjuk tehát, hogy Koppi, miként a többi páriasta rendtársa is, Newton alapelvei szerint és Leibniz harmóniára törekvő szellemében művelte a XVIII. sz. filozófiáját. Koppi eme filozófiai tanulmányának bizonyítékai a nyomtatásban is megjelent tézisei mellett kéziratban lévő sajtóra kész tézisei, továbbá az Institutiones philosophicae kódexben lévő tanulmányok. Ezek alapján ismertettük filozófiai irányát a föntiekben.

Koppi filozófiai munkásságának azonban legkifejezőbbje nyomtatott filozófiai dolgozata: *De vi corporum infinita*. A

¹ Inst. phil. 129a. l.

² U. o. 164a—65b. ll.

³ U. o. 134b—37b. ll.

⁴ U. o. 32a. l.

dolgozat a XVIII. sz. filozófiai gondolkozásával függ össze. Problémája egyúttal afelvilágosodás századéé is. Horányi Elek, mint kortárs jegyzi meg, hogy lesznek, akik Koppi a testek végtelen erejéről szóló tanában materiálizmust fognak gyanítani. De amint maga Horányi, aki Koppi fejtegetései mélyére tekintett, nem élt ezzel a gyanúval, úgy nem élt a nagyszombati egyetem sem, amely 1774-ben a dolgozatot „dissertatio inauguralis”-nak elfogadta.

Mindenesetre a dissertatio a XVIII. sz. racionálisztikus műveinek sorozatába illik bele. Van benne a felvilágosodás magabízó gögjéből egy adag, amely az emberi értelem felfogó képességeivel igyekszik minden, eddig tekintélyen nyugvó tételt átértékelni az emberi ész egyedül üdvözítő dogmája szerint. Azonban csak a cím mutat ebben az irányban kizárólagos törekvést, maga a dolgozat távol van a materiálizmus határától.

A dolgozat a *szabad kutatás* jegyében született meg. Koppi mindjárt a dolgozat elején mondja, hogy azzal a *szabadsággal*¹ akar élni disszertációja kidolgozásában, amelyet bárkinek a filozófiával való foglalkozás megad. A dolgozat az anyagelméleteket illetőleg a *dinamizmusba* kapcsolódik. Ezt az elméletet Leibniz képviseli Koppi számára. A dinamizmus szerint pedig az anyag tulajdonképpen erő. Az anyagnyilvánulások hordozója szintén csak ez az erő lehet, mert az erőegységeken kívül nincs az anyagban semmi. Az erőegységek (Leibniz: monaszok) metszőpontjai azok az okok, amelyek kölcsönös vonzás vagy taszítás által alkotják a számunkra tapasztalatilag adott testeket, illetve okozzák a kiterjedtséget.² Leibniznek ez a dinamisztikus anyagelmélete adott lökést Koppinak, hogy a filozófia nyújtotta szabad kutatással élve a testek végtelen erejéről értekezzen. Annál is inkább, mert a filozófiában eddig mindig csak úgy jutottunk előbbre — mondja — hogy a vélekedésekből és sejtésekből fáradozásaink következtében igazolt igazságok lettek.³

¹ De vi corporum infinita 4. l.

² V. ö. Schütz A.: A bölcsélet elemei. 145—46. ll.

³ Koppi i. m. 3. l.

Fejtegetéseinek egész rövid tartalma a következő:¹ A „végtelent“ a következőképen érti. A testek minden akciója egy és egyszerű, de a különböző erőegységek- (monaszok) ben megy végbe. Ez az akció összefüggésben van a kívülről ható erővel. A kívülről ható erő indítja tevékenységre a szubsztanciákban lévő erőt, amelynek intenzitása, következőleg nagysága (quantitas) arányban van a kívülről ráható, indító erővel. Ebből következik, hogy nincs határ, amelyen túl ne lehetne a testekben lévő erőket növelni, csak a külső ható-erő ne szűnjék meg hatni. A gravitas, pressio, pondus, velocitas az erők állapotai ugyan, amelyek valamely külső októl származnak, de nem annyira esszenciális járulékok, hogy, ha ezek nem lennének, a testek megszűnnének létezni.² Az erőegységek mindegyik szubsztanciában benne vannak. A mozgó testeket illetőleg semmi kétség ez iránt, azok pedig, amelyek nyugvó állapotban vannak, nincs filozófus, aki ne állítaná, hogy „nisus“-t, vagy belső tevékenységet bírnak, amely pondus, pressió és gravitas formájában nyilvánul meg. Tehát annyira állandó (perpetua) az akció a szubsztanciákban, hogy a szubsztancia csak mint tevékeny képzelhető el.³ Ezt bizonyítja az is, hogy a „subsistere per se“-t csak úgy állíthatjuk valamiről, ha abban a valamiben van vis (nisus, energia). Ez a „vis“ pedig a nyugalmat kizárja. A legnagyobb filozófusok megegyeznek abban, hogy van valami a szubsztanciában, amire mint elvre az akciók visszavezethetők, de amikor ezt megfogalmazták, eltért véleményük.⁴ Az erők, amint az akciókból következik, több állapotban lehetnek. A legegyszerűbb állapot az, amelyben akkor vannak az erőegységek, amikor minden külső determinációtól szabadon vannak a testi szubsztanciák. Ebben a helyzetben van ezeknek az erőknek mennyiségileg is meghatározható legkisebb mértéke, amelynél kisebbhez analízis útján sem juthatunk hozzá. Ezzel szemben gyarapítani végtelenig lehet az anyagot úgy, hogy abszolút értelemben legnagyobb nagyságú test nem létezik a természetben. Ha pedig

¹ A munka rövid tartalmát ismerteti Horányi is a *Scriptorum Piarum Scholarum* II. k. 242–43. II.

² Koppi: *De vi corporum infinita*. 4–5. II.

³ V. ö. Schütz i. m. 107. I.

⁴ Ezekre vonatkozólag I. Koppi i. m. 5–7. II.

ez nem létezik, vagyis ha határtalanul növelhetők a testek, akkor a bennük levő „vis“ is határtalanul növelhető külső behatás segítségével.¹ Tulajdonképpen ez az a tétel, amelyet elvont és érzékelhető példákkal egyaránt törekszik illusztrálni. A bizonyító anyagban nincs is hiány. Büszkén is hivatkozik rá, hogy a fizikának és matematikának egy részét sem hagyta érintetlenül a bizonyítékok felkutatásakor. Köztük igen sok kiváló tudós kísérletét, illetve tapasztalati megfigyeléseit használta fel (Boyle, Mariotte, Galilei, Leibniz).²

Ez a dolgozat is, amely Koppi más irányú rendeltetése miatt folytatást nem talált, erősen a felvilágosodás *természet-tudományos* irányának jegyeit hordja magán. A tisztán elméleti teóriák, amelyek a tapasztalati világtól teljesen elvisznek, itt sem találtak helyet. Ezt magával hozta az is, hogy a dolgozat eszméje a dinamizmusból nőtt ki. A dinamizmusnak pedig alapja a tapasztalatilag hozzáférhető erő, amely mennyiségileg mérhető és így a tiszta ideáktól eltérőleg a fizika és matematika módszerével megközelíthető. Ez a természet-tudományos irány sokkal inkább megfelelt Koppi életszemléletének is, mert ő éppen azt vallotta, hogy az elvont elmélekdedéseknél sokkal kellemesebb a természet tüneményeinél időzni.³

Koppinak — amint láttuk — a filozófiában kifejtett munkássága teljesen beleillik a *felvilágosodás* gondolatvilágába, de távol attól a törekvéstől, mely hallani sem akart metafizikáról, vagy ha igen, akkor a véges emberi elmével igyekezett a *Végtelenre* utaló kérdésekben ítéletet mondani és így a különféle „izmusoknak“ nyitott kaput. A felvilágosodás gondolkozóinak szélsőségeit Koppi teljes mértékben elítélte. Nagyon jellemző erre az a tézise, amelyben elítéli azokat a rendszereket, amelyek egyedül az észre támaszkodva tévedésbe jutottak. „Verum ratione ipsa caute utendum esse illorum exempla docent, qui pantheismos, scepticismos, . . . indeferentismos, spinosismos et hobbesianismos et similia fanaticorum monstra protulerunt“.⁴

Hogy mennyire a haladás és a mult bevált értékeit

¹ Koppi i. m. 8. l.

² U. o. 7, 20, 21, 23. ll.

³ Koppi i. m. 17. l.

⁴ Inst. phil. c. kódex XV. tézis.

akarja Koppi összekapcsolni a filozófia tanításában, legjobban mutatja a *skolasztika* okoskodási módszeréhez (szillogizmus) való ragaszkodása. Jóllehet a skolasztikát, mint filozófiai irányt egyáltalán nem tanulmányozta. Az ókori gondolkozókról ugyanis kivétel nélkül mindig az újkor filozofusaira ugrott át. Ennek ellenére is a skolasztika *módszerét* fenn akarja tartani. Öntudatlanul is megérezte, hogy ez a módszer nem a való élettől távol élő teoretikusok találmánya, hanem éppenúgy, miként a skolasztikus filozófia az iskolában született.¹ Hosszas tanítás folytán kristályosodott ki könnyen kezelhetővé és a filozófiában kezdők számára nélkülözhetetlen fegyverré. Amiből következik szerinte, hogy akkor ezzel a módszerrel a „recentior philosophia” elvei is könnyebben átadhatók. Ellene van tehát azoknak, akik, ha valami újat hallanak, bármilyen képzetek is, mindjárt tűzzel-vassal pusztítják a régit. Ezért mondja: „... osores methodi scolasticae refellemus et propositionem nostram firmabimus: quae est: methodus scolastica strictior argumentatio, adeoque utilis et porro in scholis retinenda”.² Miután a módszer kiválóságát bizonyította, hozzáteszi, hogy nem állítja, hogy ez a módszer feltétlenül szükséges a filozófiához, mert nélküle is voltak nagy gondolkozók, de különösen az *ifjúság* számára *hasznos*. Ebből az álláspontból kiindulva, nem riad vissza, hogy *Lockevel* szemben is megvédje, aki individuálista létére természetesen nem helyeselhetette ezt a skolasztikus kötöttséget. „Lockius ait: melius certiusque concludemus, si attento solo nexu demonstrationis, non ligemur regulis et formis syllogismorum”. Erre azt válaszolja, hogy elvben igaza van Lockenak, de nincs az ifjúság szempontjából, mert az ifjúságnak különösen segítségül kell vennie a szabályokat.³ Itt a gyermek-lélek mélyére hatolt pedagógus védi meg a mult bevált értékét, mert a kezdő gyermek szempontjából hasznosnak tartja a szabályokat és formákat, amelyekkel mint karfákhoz támaszkodva a gyermek megkezdheti a logikus gondolkodás művészetét s amikor már belehatolt, ilyen segédeszközök nélkül is boldogul.

¹ V. ö. Nagy J. i. m. 28. l.

² Inst. phil. 100b. l.

³ U. o. 101a. l.

Horányi Elek, mint Koppi kor- és rendtársa, akinek volt érzéke, hogy értékelni tudja Koppinak a filozófiához való erős hajlamát, hisz korának egész gondolatáramköre átjárta, azt kívánta a *De vi corporum infinita* megjelenése után, hogy Koppi elméje élességének megfelelő testi és egyéb szükséges külső feltételt is bírjon a filozófiai diszciplína beható művelésére.¹ Ebben a kívánságban ítéletet mondott Horányi Koppi kiválóságáról a filozófia művelése területén, de azzal, hogy a szükséges külső feltételről is említést tesz, benne van az is, hogy kora Koppi gondolatait nem fogadhatta a legnagyobb rokonszenvvel. A magyar tudományos gondolkodás a XVIII. sz. hetvenes éveiben még nem végezte el közvéleményalakító munkáját annyira, hogy az átlag közvélemény már ekkor észrevehette volna, hogy a történelmi fejlődés új korszakában: a felvilágosodásban is van valami jó, amit az emberiség javára érdemes felhasználni.

Horányi kívánsága nem teljesülhetett, mert Koppi 1776-ban váratlanul a kassai akadémián a történelem tanára és könyvtárőr lett.² Az új környezet, a történelmi diszciplína, életének új irányt szabott. A politikai gondolkodás, a *nacionalizmus* kerül gondolkozása előterébe.

¹ Horányi E. Memoria . . . II. 429. l.

² Magyar Könyvszemle. 1882. 28. l.

3. A történelem tanára.

A teológiában és filozófiában képzett Koppi a *kassai akadémia* történettanárává történt kinevezése után *történelmi* tanulmányoknak szenteli életét. Ezzel a kinevezéssel (1776) megkezdődött az az életfolyam, amely I. Ferenc korában a reakció fölléptével az életporondjáról való kényszerű elvonulásban kétségtelenül nem nyert munkás élethez méltó befejezést.

A Kassán töltött három év fontos helyet foglal el állampolitikai gondolkodásának kialakulásában is. Az eddig csak tudománynak és szerzetességnek élő tudós belekerült a társadalmi életbe, a kassai intellektuális rétegnek kedvelt tagja lett.¹ „Phisiognomiaja és termete gyönyörű, arca mint a rózsa és lilium” — írja róla Kazinczy.²

Kazinczyval való barátsága már ebben az időben kezdődött, aki később Koppira csak mint a felvilágosult humanista gondolkodóra tud visszaemlékezni.³ „Örök dísze szerzetének és hazájának” — írja róla.⁴ Az Orczy bárókkal való belső baráti viszonya szintén ebből az időből származik, amelynek későbbi folytatása mellett szólnak Orczy Lőrincnek Koppinhoz intézett levelei.⁵ Éppen Orczy Lőrinc írja Koppinak 1780-ban, amikor Kolozsvárra került, hogy Kassán a tudo-

¹ Erről Orosz Zsigmond rendfőnök is megemlékezik, amikor Koppinak azt írja Kolozsvárra történt kinevezése alkalmával, hogy örülne, ha arról értesülne, hogy miként a kassai előkelőket, úgy az erdélyieket is megnyerte barátaiul. (Omnesque Transsylvanos non minus, quam partium Kassaviensium nobiles et magnates peculiari honore ac amore Rntiam Vtram complecti . . . intellexerim) írja 1780. jan. 4. Kegyesrendi lev.-tár.

² Magyar Pantheon 387. l. Nemzeti könyvtár 36. k.

³ Kazinczy F. levelezése. II. k. 47. l.

⁴ Kazinczy F. Pályám emlékezete.

⁵ Kegyesrendi lev.-tár.

mányos és irodalmi érdeklődésű férfiaknak belső barátságát élvezte, akikhez hasonlókat Kolozsvárott nem találhat. Itt utal Orczy arra is, hogy a kolozsvári emberek nagy mértékben különböznek kultúrában, vallási felfogásban azoktól, akik Kassán barátai voltak. Orczy általában a politikai helyzetről írt Koppinak, továbbá tanácsot kért tőle gyermekei iskoláztatását illetően, mert az ő „neve messze híres, azért teljesen tanácsára bízta magát.”¹

Koppi kassai működése megszakadt 1780-ban, amikor a *kolozsvári akadémia* történelmi tanárává nevezték ki. Itt is csakhamar az érdeklődés középpontjában áll. Ezt mutatja Mallyóhoz írt egyik levele, melyben megelégedéssel írja, hogy gr. Batthyány Ignác püspök, gr. Teleki Sámuel, Cornides és Benkő, a történetírók, kitüntető barátságát élvezi.²

Erdélyi ismerősei közül történelmi irányát tekintve Benkő József és Cornides Dániel mellett legfontosabb gr. *Teleki Sámuel*, a marosvásárhelyi gazdag Teleki-könyvtár megalapítója és Erdély kormányzékai tanácsosa, később erdélyi kancellár. A református Teleki, a göttingeni, varsói, jenai tud. Akadémiák tiszteleti tagja, rendkívül nagyra értékeli Koppi barátságát. Fennmaradt levelezésük ékes bizonyítéka részben annak, hogy Teleki könyvtáralapító és könyvgyűjtő tevékenységében Koppinak fontos szerepe volt, másrészt pedig Erdély iskolai ügyeit illetően élt Teleki Koppi tanácsaival.

Ebben az időben történt ugyanis, hogy II. József Erdély *iskolaügyeit* újra rendezte a *Norma Regia* kiadásával 1781-ben. Ennek alapján Erdély iskolaügyeit az *Erdélyi tanulmányi bizottság*³ intézte, amelyben minden vallás képviselve volt. A reformátusok részéről a bizottság tagja Teleki is. Teleki mindig őszintén feltárja leveleiben Koppinak a nehézségeket és kikéri véleményét azzal a tudattal, hogy egyedül ő tud

¹ „Fama tua volitat per omnes universitates, Academias, haberis pro historico veredico . . . ego iudicio tuo stabo.” Írja 1781. aug. 12. Kegyesrendi lev.-tár.

² „Utor multorum praeclarorum virorum et eruditorum familiaritate, ut sunt: Cornides, Benkő, Batthyány episcopus, Comes Samuel Teleki,” írja 1781. szept. 2. Mallyónak. Gödöllői Premontrei lev.-tár.

³ „Scolastica apud nos commissio, iussu Caesaris . . . prope diem instituetur.” Írja Koppinak Teleki 1781. jún. 12. Kegyesrendi lev.-tár.

rajta segíteni. Teleki magában a Normaban kifogásolta, hogy szerkesztője, az exjezsuita Mártonffi József, nem volt figyelemmel Erdély különleges viszonyaira.² Ebben mennyire igaza volt, bizonyítja, hogy még két év múlva is azt írja a Bizottsággal kapcsolatban, hogy a vélemények különbözősége miatt nem tudnak érdemlegesen határozni.³

Barátságuk kiterjed a napi eseményekre és azok megítélésére is. Gyakran kéri Teleki, hogy tudósítsa a hallott hírekről,⁴ amelyek rendszerint a bécsi udvar jozefinus politikájára vonatkoznak. Ez a szoros barátság azonban akkor nyilvánkozik meg igazán, amikor tudományon és napi politikán túlmenve, egészen egyéni családi⁵ ügyeiről is értesíti.⁶

Miután 1784-ben Pesten elnyerte a *világtörténeti* katedrát, szintén a modern gondolkozású egyetemi tanárok barátságába került. Jellemző, hogy itt Dugonicsal együtt az exjezsuitákkal szemben *luteránus-pártiság* vádjába esett.⁷

A már említett adottságok mellett baráti körének környezete, amelyben történeti munkásságát kifejtette, predesztinálta, hogy a felvilágosodás szellemében művelje a *történelmet* is.

Történelmi munkásságát áttekintve, látni fogjuk, hogy itt is, miként a filozófiában, korának tudományos színvonalán állott. Szakított mindenféle, a tárgyilagosságot veszélyeztető törek-

¹ „Gaudeo te ea mihi suadere, quae ego mea sponte apud animum constitui.“ Írja a nagyszabeni bizottsági gyűlésről 1781. júl. 9. Kegyesrendi lev.-tár. Ugyancsak itt írja: „Curam et sollicitudinem animi mei consilio tuo leves.“

² Martonffiana methodus, Budensi accommodata, quam sequi iube-mur, mihi nunquam visa est: libellae Budenses praelegendi nobis prorsus ignoti: quantum in his omnibus arenae sine calce? Quam difficile humano capiti, cervicem equinam et pedibus nostris colurnos alienos adoptare?“ Írja 1781. jún. 18-án. u. o. Kegyesrendi lev.-tár.

³ In re scolastica nihil est novi, „nunc fervet opus . . . nihil agamus ob partium religionis studia.“ Írja 1783. jan. 18-án.

⁴ „De novis, quae ex amicorum tuorum cognoscere litteris, fac me certiore“. Írja 1781. szept. 29.-én u. o.

⁵ Dum haec scribo, dilecta coniunx febris vexatur, et in magno versatur vitae periculo . . . u. o. Majd egy másik levelében örömmel értesíti, hogy felesége már meggyógyult.

⁶ Cornides és Benkővel való kapcsolatait alább ismertetem.

⁷ Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. IV. k. 65. l.

véssel, amely eddig a történetírást megülte. Egyedül a felvilágosodás *hasznossági* elvének engedett, de nem abban az értelemben, hogy ennek érdekében a történelmet meghamisította volna. A mult gazdag életét azért tartotta szükségesnek pragmatikus módszerrel a történetírás útján elővarázsolni, hogy tanulságul szolgáljon a jövő nemzedéknek. Saját utalása szerint Remer volt a mintája világtörténelmének megírásában, de Remer¹ könyvét csak keretül használta, amelyen belül sokkal inkább engedte érvényesülni a felvilágosodás történetírásának szempontjait, mint maga Remer. Ezt nyíltan megvallja, amikor azt mondja, hogy Remer munkáját használta ugyan mintául, de ettől mégis különbözik saját munkája, mert egyes dolgokat bővebben és a történelem *hasznossági* elvét is érvényesítve írja tanítványainak a történelmet.²

Hogy mennyire nem érdekelte a történetírásban semmi egyéb, mint a tények *hű* előadása, számtalan hellyel igazolható. Joh. Lorenz Mosheim-et, ezt a jellegzetesen racionalista történészt, aki előtt ismeretlen volt minden metafizika és teológia,³ Koppi nagyra becsülte, jóllehet szerinte is sok tekintetben nem tetszik sem a protestánsoknak, sem a katolikusoknak. Koppinak azonban igen, mert kevésbé polemikus.⁴

Koppi történelmi munkássága nem jutott kifejezésre kötetekben, amiben az is akadályozta, hogy rendje nem rendelkezett anyagiakkal⁵ a nyomtatást illetőleg. Azután az is, hogy ő nem annyira könyvtárra dolgozott, hanem inkább, miután Pesten belekerült a felvilágosodás politikai gondolkozású magyar képviselőinek társaságába, inkább saját kora mozgalmi iránti érdeklődés kötötte le.

¹ Remer Gyula Ágost az *Ausführliches Handbuch der älteren allgemeinen Geschichte* (Braunschweig 1775.) és a *Handbuch der allg. Geschichte* (in 3 Teilen, Wien, 1785.) című munkák szerzője.

² „... eo solum diversam historiam, quod quaedam planius et copiosus . . . historicis ratiociniis usum etiam historiarum discentibus exhibeamus”. Koppi: *Praelectionum Historicarum* Tom. I. Praef. 5. l.

³ Fueter i. m. 270. l. és Preller i. m. 229. l.

⁴ „... mihi ut fatear senza animi, placet, quia minus polemicus est. Recensores factorum, non disputatores sint, qui historiam scribunt”. Koppi *Praenotiones ad historiam* . . . 42. l.

⁵ 1783. márc. 16.-án írja Mallyónak: „Miror Te oblivisci potuisse me ex ordine mendicantium esse”. (Premontrei lev.-tár).

Történelmi szemléletének kialakulásában részint a *német államismereti iskola* hasznossági szempontjai, részint a *Voltaire* szellemében dolgozó *kultúrtörténeti irány* játszik szerepet. E mellett azonban sok egyénit is látunk benne, ami józan racionális gondolkozásának a következménye. A német protestáns történelmi iskola hatása történelmi felfogásában a legkézenfekvőbb.

Miután¹ a tizenhetedik századi francia világi tudósok megszabadították a történetírást a teológia és pártpolitika szempontjaitól és megállapították tudományos módszerét, egy-szóval kiemelték a teológiai tudományok körében eddig elfoglalt helyéről, szükségessé vált a történettudomány *új céljának* kijelölése. Ezt a feladatot végzi el a német protestáns történeti iskola, amely Bodin, Bossuet, Grotius, br. Pufendorf és mások műveiben tudományos elméletté kidolgozott mindenható állampolitiság tanának hatására a történetírás célját a belőle meríthető állampolitikai tanulságokban keresi. Ennek megfelelően a történet az egyetemes politikai tudomány részévé lesz. Egy-mással szoros kapcsolatban tárgyalják és egységes rendszerbe foglalják a históriát, közjogot és földrajzot. Így történik, hogy a megelőző korban még a teológia tudományaként szereplő történet helyére a politikai tudományok összekapcsolásával megalkotott új tudományt, az *államismeretet* állítják az iskola követői. Ez magával hozta, hogy a *skolasztikus rendszer* egyszersmindenkorra *elveszítette a történetírás területén is uralkodó jellegét*. A skolasztikus rendszer megdöntését a történettudományban csakis az ismeretek tapasztalati kibővítése, a régi források feltárása, a vallási harcokban felvett egyoldalú és skeptikus színezetét levetkőző kritika tette lehetővé. Azért az iskola gyakorlati állampolitikai céljának megfelelően az iskola tagjai a szellemi élet megnyilvánulásait is kutatva, új anyagot vonnak vizsgálatuk körébe és új szempontokat érvényesítenek a feldolgozásban. Nem annyira a kronológiai egymásutánra, hanem inkább a *belső okozati összefüggésre* fordítanak figyelmet. Ezzel a történetírás történetének új korszakát vezették be. Ugyanis az államismereti

¹ A következőkre vonatkozólag l. Hóman Bálint: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. sz.-ban. 8—12. ll.

rendszer kialakításával egész sor új tudomány alapját vetették meg, amelyek a későbbi fejlődés folyamán az államismeretből kiszakadva önálló tudományokká fejlődtek: a statisztika, közjogtörténet, politikai földrajz és európai államtörténet. Ez utóbbi foglalta el a középkor augusztinuszi világhistóriájának a helyét és az egyes államok mozaikszerűen egymás mellé helyezett történetének előadásával igyekezett az egyetemes történet folyamatának megvilágítását adni.¹

A német protestáns államismereti iskola a történetnek a kor tudományrendszerébe való beillesztésével és új céljának kijelölésével nagy lépéssel vitte előre a történetírást, de a gyakorlati szempontok túlságos kidomborítása kárára volt az iskolának, különösen akkor, amikor az iskola követői egyben publicisták is voltak, akik a történetírást az államhatalom szolgálatába állították és történelmi értekezéseikben igazolták az uralkodók hatalmi törekvéseit. Így annak ellenére, hogy szakítottak a megelőző kor teológiai és egyházpolitikai törekvéseivel más természetű — állampolitikai — irányzatosságok érvényesülésének nyitottak utat.²

Koppi történelmi felfogása, a skolasztikus rendszerrel szemben mind szellemben, mind módszerben rokon vonásokat mutat a német protestáns történelmi iskolával. Nem tekintve, hogy annak szélsőséges politikai törekvéseit nem vallja a történetírás feladatának. Ámbár kétségtelen, hogy a *Grotius* és különösen *Febronius* műveiben tudományos elméletté kidolgozott korlátlan és mindenható abszolutizmus tanának hatása igen mély volt rá, amint ezt az *Opinio circa regnum Hungariae*³ kéziratot elaboratuma és a *Praenotiones ad historiam Ecclesiae* c. munkája tárgyalásakor látni fogjuk. Ezt a tant hirdette,⁴ amíg nacionalizmusa következtében nem fordult a népfőlség elve felé, aminek különleges oka az volt, hogy idegen volt az uralkodóház és hiányzott a nemzeti uralom. A felvilágosult abszolutizmus hatása Pesten megszűnt teljesen Koppi felfogására, amikor a francia forradalmi

¹ V. ö. Koppi K.: Praelectionum Hist. tom. I. és II. k. (kézirat) Nemz. Múz.

² Hóman B. i. m. 12. l.

³ Miscellanea hist. — philolog . . . c. kódexben. Nemz. Múz.

⁴ Praenotiones ad historiam c. műve 9—11. ll.

tanokért lelkesülők társaságába került. Sőt egészen az ellenkező végletbe esik a *Ius electionis* c. munkájában, ahol minden jog hordozójává a nemzetet teszi meg.¹

Történelmi munkái bevezetéseiben és pesti egyetemi székfoglalójában, továbbá kézirataiban található megállapításai alapján azt látjuk, hogy kora felfogásának megfelelően a történelmi kutatás eredményeinek *gyakorlati* értékesítésére törekszik. Főképp *nevelő* célját hangsúlyozza a történet tanulmányozásának. A történetírásról vallott felfogásának kialakulására a német iskola tagjai műveinek tanulmányozásán kívül hatással volt rá *Benkő József*, a nagyajtai székely kálvinista pap, az államismereti irány magyar képviselői között Bél Mátyás után a legkiválóbb.² Benkővel való barátsága mindjárt kolozsvári tartózkodásának első évéből származik, amely már az első találkozásnál az egymás iránti teljes bizalom jeleit mutatta. Benkő ugyanis erre a találkozásra, mint életének egészen felejthetetlen napjára emlékszik vissza.³ Tudományos foglalkozásuk szoros összefonódását levelezésükben található adatokon kívül egy pontos utalás is bizonyítja. Azt írja ugyanis egyik alkalommal Benkő Koppinak, hogy az „*Erdélyi históriás-szekerény*” c. munkája már sajtó alatt van, amelynek bevezetésében és egyéb helyein is utal arra, hogy a munka létrejöttében Koppinak is nagy része van.⁴

Benkő mellett Bél egy másik tanítványa *Cornides Dániel* tart fön­n szoros barátságot Koppival. Cornides Koppi kolozsvári működése idején (1780–84) szintén Erdélyben tartózkodik, Teleki József gr. titkára. Benkő és Cornides levelezése Koppival egyaránt azt mutatja, hogy a történelem adatgyűjtését és a kritikát a legszorosabb eszmecsere útján végzik. Különösen az *adatgyűjtés* fáradságos munkájában vannak egymásnak segítségére.⁵ Mekkora tekintélye van Koppinak

¹ *Ius electionis* . . . c. műve Praef. Ezt a fejlődési menetet a következő fejezetben részletesen látni fogjuk.

² Hóman i. m. 21. l.

³ „Non est dies, quo Te non videam in tuam me domum ducentem verbis humanissimis, vultu sereno, pectore candido excipientem . . .” Írja 1780. nov. 18-án Koppinak. Kegyesr. lev-tár.

⁴ Benkő levele Koppihoz 1781. nov. 13.-án. U. o.

⁵ Koppi és Cornides és Benkő levelezését l. Kegyesr. lev-tár.

előttük, mennyire értékelték az ő felekezetieskedés és mindenfajta polemikus hajlam nélküli történeti szemléletét, levelük számos helyével bizonyíthatjuk.¹ Pontosan tudósítják egymást, hogy mivel foglalkoznak, azután, hogy más történétírók milyen történelmi probléma megoldására törekszenek. Így egyik levelében Cornides elsorolja, hogy mivel foglalkozik jelenleg Schönwizner, Pray, Horányi, Windisch Károly, Veszprémi István.²

Amiként tehát a filozófiában a jezsuitáktól eltérő irányt követett Koppi, úgy a történelem területén sem kapcsolódik az ellenreformáció hordozóinak, a jezsuitáknak irányához. Éppen a piaristáknak ebben az időben növekedő nagy népszerűsége és a jezsuitáknak minden vonatkozásban tapasztalható népszerűtlensége következtében a lelkek mélyén kifejlett *ellentét* miatt sem tehette volna Koppi, hogy a jezsuita irányhoz csatlakozzék. Hisz az exjezsuiták akarták minden erővel megakadályozni az 1779. év végén felállított kolozsvári történelmi tanszék elnyerésében. A nagy nehézségek legyőzése után Orczy Lőrinc őszintén gratulált neki.³ Ugyancsak ezzel kapcsolatban írta Orosz Zsigmond rendfőnök Koppinak, hogy sokan még mindig azt hiszik, hogy ha nem is oka, de alkalmunk vagyunk a jezsuiták romlásának.⁴ Azután egy másik levelében írja neki, hogy örül, hogy sikerült legyőznie ellenfeleit és így Kolozsvárott az új tanszék szögletköve lett. Nagy öröm volt számára erről értesülnie, mert hisz az ellenség feletti győzelmet jelenti ez.⁵

¹ „Ingratus vero sim, nisi Te supra caeterorum genus mortalium diligam, nisque vicissim omne genus officii, quod quidem proficisci abs me possit, pollicear. Itaque ad quaelibet imperia tua ultro me devoveo: utere me, abutere, res tua sum.” Írja neki 1781. nov. 13-án, amikor éppen a küldött könyvekért és egyéb felvilágosításért mond köszönetet. Kegyesr. lev-tár.

² Atque haec erant fere, quae mihi de doctis nostrorum conatibus innotuerunt. Ugyancsak itt írja Cornides . . . „Benkőnem communem nostrum . . .” 1781. dec. 2. U. o.

³ „ . . . hos et illos invidos superasti . . . ex animo gratulor.” 1780. jan. 15. Kegyesr. lev-tár.

⁴ „Adhuc enim in multorum animis ea viget pervasio, quod nos eorum ruinae si non causa, occasio simus.” 1779. dec. 16. U. o.

⁵ „ . . . nihil gratius, nihil iucundius mihi accidit, velut dum quis de hostibus victoriam refert.” Majd később így folytatja: „quid ad hae dicturi vel cogitaturi sunt, qui longe alia meditabuntur in cordibus suis et studebant dentibus contra personam Rntiae Vestrae?” Írja 1780. jan. 4. U. o.

Ez a lényegesen fennálló ellentét tehát szintén akadályozta Koppit, hogy a jezsuitáktól képviselt *barokk* kor vallásos lelkületét őrző, a vallási színezésnek nagy helyet engedő, egyszerűen a középkor nyomait viselő, azzal az állandó kapcsolatot fenntartó irányhoz csatlakozzék. A legkisebb nyoma sincs, hogy érintkezett volna éppen a történetírást illetőleg kora két legkiválóbb exjezsuitájával: Katonával és Prayval. Viszont arra nem egy adatunk van, hogy a tőlük vallott fölfogás megcáfolására szívesen segített Cornides Dánielnek.¹

Mínhogy semmi közösséget nem éreztek a piarista történészek a jezsuita adatgyűjtő iskola hagyományaival, azért hiányzik mind Koppinál, mind Bolla Mártonnál a jezsuita Katona- és Praytól még mindig használt *annálistikus* külső forma is. Tekintet nélkül arra, hogy a jezsuita iskolához nincs kapcsolata Koppinak, a német iskola magyarországi hívein kívül Gruber Gergely osztrák piarista történésszel tart fenn kapcsolatot.²

A magyar történetírás terén kétségtelen, hogy Koppi kezdő lépést tett meg a világtörténelemmel való beható foglalkozása révén.³ A történelem művelését, kutatását korántsem tartja *öncélnak*, az igazság pusztá megismerése utáni törekvésnek, hanem a német államismereti iskola szellemének megfelelően merőben *hasznossági*, nevelő eszközt lát benne. Mint historikusban is a pedagógus dolgozik, akinek hívatása az, hogy minél jobb polgárokat neveljen az állam számára. Ezt a nevelést megkönnyíti az, hogy a múltból sok tanulságot meríthetünk, amely eligazít bennünket a jövőt illetőleg. Ezért határozottan vallja az oknyomozó történet klasszikusaival, hogy a történelem az élet mestere.⁴ Ennek megfelelően mondja azután, hogy azokat a dolgokat akarja tanítványai elé tárni, amelyek ennek a tudománynak inkább hasznát jelentik. Az emberi társadalomnak ugyanis annyi változását tartotta fenn a történelem, hogy a mai életkörülményeink minden esetében tud példával szolgálni.⁵ Ennek a történelemnek azonban minden tekintetben *pragmatikusnak* kell lennie: a tények

¹ Koppi levele Mallyóhoz 1781. szept. 2. Gödöllői Premontr. lev.-tár.

² Koppi: Praelectionum hist. tom. I. Praef. 5. l.

³ Vékony I.: Bolla Márton, mint történetíró. 29—30. ll. *

⁴ Koppi: Prolusio . . . c. m. 13. l.

⁵ U. o. 13—14. ll.

forrásainak feltárásában, a tények kapcsolatainak kutatásában és a következmények levonásában egyaránt. Mert csak így alkalmas a történelem arra, hogy az előitéleteket legyőzve, az igazi eligazítást, *felvilágosodást* nyújtssa.¹

Ezt a hasznossági elvet érvényesíti akkor is, amikor előadási anyagának *módszerét* tekinti. Csak olyan módszer szerint adhatjuk elő az anyagot, amely a magyar ifjúságnak különleges helyzetét tekintve előnyösen gyarapítja ismereteit.² A módszert illetőleg megjegyzi, hogy az írók az újabb időben is nagyon különböznek. Ő az „*ethnographico-synchronisticus*” módszer szerint írja világtörténelmét, mert a népi jelleg csak így domborodik ki igazán és az összefüggések is így lesznek világosak. Ezzel a módszerrel összekapcsolódik vallás, politikai rendszer, tudományok és művészetek gyarapodása, az állam állapota, amelyhez hozzátartozik mindaz, ami a haza polgárainak összességét karakterizálja: az uralmi forma, a szabadság nagysága, a törvényhozó hatalom, a közigazgatás, a nemzet belső ereje, a polgárok foglalkozása.³ A történelem eszerint egy-egy nép organikus életfolyamának könyvbe lefektetett igaz mása lesz. Vagyis ez a módszer felöleli egy nemzet egész élettevékenységét minden vonatkozásban⁴ és az így megírt történelem valóban szolgáltat példát a jelen élet minden esetére. Az ismeretek gazdag tárházát jelentették ezzel a módszerrel Koppi történelmi előadásai, amelyre úgy látszik, kényszerítve érezte magát a magyar tanügy különleges helyzete miatt is, amelyre — amint maga mondja — figyelemmel volt a módszer kiválasztásánál. Olyan kézikönyvet akart adni az ifjúság kezébe, amely a nemzet életét illetőleg mindenben útmutatóul szolgáljon neki.⁵

Szerinte a történelmet egyesek időtöltés végett olvassák, de ez nem éri meg a befektetett fáradságot. A történelem legfőbb haszna helyesen *érteni* a tények lényegét, mások történelméből magunkat és államunkat megismerni, a szerencse változandóságához a lelkünket megerősíteni, a jelen-

¹ Koppi: Praelectionum hist. proleg. 2. I.

² U. o. praef. 4-5. II.

³ U. o. Proleg. 11—13. II.

⁴ V. ö. Voltaire-rel Fueter i. m. 351—54. II.

⁵ Koppi: Praelectionum hist. Proleg. 9. I.

nel helyesen élni és a jövőről gondoskodni.¹ Ez a cél annál inkább sikerül, minél helyesebben ismerjük a multat. Fel kell ismernünk egyes korok különleges lelkialkatát. Ezt pedig úgy érjük el, ha kellő kritikával olvassuk a régi korok íróit. Ugyanis mindegyik író majdnem mindig más lelkülettel fog hozzá az íráshoz. Azért vizsgálni kell, milyen rendű, milyen foglalkozású, milyen időben, milyen államformájú államban élt az illető író és főleg, mi volt a célja. Ha ezeket ismerjük, akkor ismerjük azokat az akadályokat is, amelyek eddig a tiszta igazságot elrejtették. Egyszóval meg kell állapítani a l' esprit de l' histoire-t, vagyis azt a mozgó szellemet, amely a történeti munkát létrehozta. Ezen az alapon megállapítja, hogy miért írtak az ókori történészek különbözően ugyanarról a témáról. Ugyanezt teszi az új korral kapcsolatban is: Bossuet az egész egyháztörténeten keresztül a reformáció forrásait támadja, Voltaire pedig azt akarja, hogy a történelem igazodjék elméleteihez.² Az írók művei relativ értékének észrevétele igen mély kor- és emberismeretéről tesz tanúságot. Az a tény pedig, hogy a voltaire-i történelmi relativitást is ismeri, bizonyítja, hogy nem csupán a német államismereti iskola elvei alapján dolgozott.

Az egyes népek *különbözőségét* kutatva, arra az eredményre jut, hogy ebben legnagyobb része a *nevelésnek* van („summa vis est educationi”). A *klimának* is tulajdonít valamit, de nem szabad annyit — mondja — amennyit Montesquieu tulajdonít. A nevelésen kívül sok függ az államformától, törvényektől, vallástól, a művészetek gyakorlásától, háborúktól.³ Amint fent láttuk, a történelmet alkotó tények között egyáltalában nem említette a háborút és itt is egészen hátra teszi, vagyis a művelődési tényezők mellett elenyésző szerepet juttat neki.⁴

Miután áttekintettük a történetírás- és tanításról való felfogását, amely mint látjuk, az államismereti iskola nyomán a hasznossági, gyakorlati szempontokat érvényesíti, meg kell vizsgálnunk azt, hogy vajon a történelmi élet gazdag *anya-*

¹ Koppi: Prolusio . . . 3—15. l.

² Koppi: Praelectionum Hist. Proleg. 17—20. ll

³ U. o. 20. l.

⁴ V. ö. G. von Below i. m. 3. l.

gából, mit tartott fontosnak, megmaradt-e a merő politikai események, a zsidó s keresztény népek élete utáni érdeklődésnél, avagy pedig a felvilágosodás szellemének megfelelően kitekített-e, túltéve magát minden megkötöttségen, más népek életére is? S különösen a régi történelmi iskola felfogásával szakított-e, amelyik csak a politikai történet körében időzött.¹ Ezt a kérdést eredetében kell szemügyre vennünk.

A Bossuet-től, mint utolsótól képviselt *teológiai felfogást*, amely szerint a világtörténelem intézője közvetlen Isten és a történelmet csak e szempont alapján írhatjuk, Voltaire² küszöbölte ki a történetírás területéről. Voltaire hirdette a történelmi fejlődést egészen emberinek: az egyes emberek tevékenységéből folyónak. Elveti ugyan azt a felfogást, amely privilégizáltan nagy teret engedett a zsidóságnak és kereszténységnek a történetírásban más népek története mellett,³ de viszont Voltaire az ellenkező végletbe esett: a mohamedánok és kínaiak jutnak nála túlzottan nagy szerephez. Voltaire a politikai történetírás ellen fordult, amely főleg az uralkodók tetteiről, csatákról és szövetségekről tárgyal. Ezek helyett Voltaire inkább *kultúrtörténelmet* akar írni, ahol szokások és erkölcsök, törvények, kereskedelem, pénzügyek, földművelés, népmozgalmak a dominánsak. Ebben az értelemben a kultúrtörténelem a fölvilágosodás gyermeke, amelynek szintén a felvilágosodás célját kell szolgálnia: megszabadítani az embereket a mesében való hittől. A felvilágosodásnak kultúrhistorikusai történetírásukat szemben a teológiáival (Bossuet) pragmatikusnak nevezték. Racionalista történetírás ez, amely részint az egész multról ítéletet mond, részint a közönséget egyes példák kiemelésével tanítja.

A kultúrtörténetírás egyes szempontjainak érvényesítésében Koppit nagyon *befolyásolta*⁴ az a körülmény, hogy

¹ Kora legnagyobb magyar jezsuita történetírója Pray Gy. a régi iskola ezen érdeklődési körétől nem tudott szabadulni. A kulturális tényezők (tudományosság, egyház, népszokások, stb.) helyett majdnem kizárólagosan az állam, a királyság külső története felé fordult. Hóman i. m. 27. l.

² G. von Below: Die deutsche Geschichtschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen. Leipzig. 1916. 3. l.

³ U. o. továbbá v. ö. Koppi Praelectionum historicarum. I. k. 35. l.

⁴ V. ö. Fueter i. m. 371—72. ll.

mint tanár és főképp mint *pedagógus* lép a történelemhez, akinek elsőrendű hivatása a nevelés, amire világtörténelmének bevezetésében és több kéziratában is hivatkozik. Az ifjúság igényeihez kell szabnia művét, ezért árul el itt is nagyfokú eklekticizmust. Innen van az egyháztörténelem iránt is nagy érdeklődése. Ez érthető, hisz a vallási problémák voltak azok, amelyeket a felvilágosodás gondolatának terjedése idején mint pedagógus figyelmen kívül nem hagyhatott.

A felvilágosodás pragmatikus történetírásának azonban nemcsak a német államismereti iskola hasznossági és gyakorlati szempontjainak érvényrejuttatásában — amint ezt már láttuk — hanem a Voltaire-től kiinduló kultúrtörténeti szempont érvényesítésében is híve. De mint tanár és pedagógus és mint aki a tényeket mindig józanul, az összes relációikat figyelembevéve mérlegeli, Voltaire iskolájának szélsőségeitől távolfartja magát. A szélsőségektől eltekintve azonban a haladás, a világosság terjesztője akar lenni a pragmatikus történetírás szellemében. Ha forrásait nézzük, azt találjuk, hogy a régi népek történetére vonatkozólag az ószövetségi Szentírás adatait a tekintély elvén fogadja el és használja fel. A többit azonban a legerősebb kritikának veti alá. Amint rámutat Voltaire, Hobbes, Rousseau túlzásaira, úgy a klasszikusok adatait is csak kritikával használja fel. Az ókor történetét nem a retorika fátyolán át szemléli, hanem a tiszta igazsághoz akar hozzáférni, ami csak úgy volt lehetséges, hogy az ókor retorikus hagyományú történetirodalmát kellő értékre szállítja le. A tekintélyre csak akkor támaszkodik, amikor sem a tapasztalat, sem az ész nem ad eligazítást.¹

Könyve megírásához felhasznált irodalomban ott szerepelnek a felvilágosodás történetírásának voltaire-i képviselői: Aug. L. Schlözer, L. Spittler, William Robertson, Chr. Meiners, M. I. Schmidt, Joh. Sal. Semler (a racionalista teológia első rendszeresen dolgozó képviselője),² akiknek a műveit mindig pontosan idézi.

¹ „... Usus auctoritatis vero in iis rebus esse debet, quas ipsi nec sensu ullo, nec ratiocinio possumus assequi.” Koppi: Miscellanea hist. — philolog. c. kódex 40a. l.

² Ezekre vonatkozólag l. Fueter i. m. megfelelő helyeit.

A historiai műveknek, amint láttuk, egészen relativ értékük van előtte, mert azok ritkán az igazság szemmeltartásával és az írás-szabadság levegőjében születtek meg. Ezért nagyon fontos szerinte, hogy az *igazság* kritériumát állapítsuk meg először a történelmi tények körül. A régi írókat csak életkörülményeiknek mérlegelésével, amelyben éltek és az ész világánál kivizsgálva követhetjük.¹

A kultúrtörténetnek azonban nemcsak a történelmi fejlődést önmagában néző szempontját érvényesítette, hanem az *anyag kiválasztásában* is helyet adott neki. Jóllehet világtörténelme csak Nagy Sándor haláláig terjed,² vagyis azt a kort öleli fel, amelynek kultúrtörténeti hagyományai kevésbbé részesültek feljegyzésben, mint a politikai események, illetve a királyok története. Ennek ellenére is a kultúrtörténethez való ragaszkodását azzal is kihangsúlyozni látszik, hogy először az állampolgárookra jellemzőket írja le könyvében.

Azután nagy helyet szentel a vallás, a tudomány és irodalom fejlődésének. Külön tárgyal a filozófiai iskolákról. Ezek után következnek a „politika” alá tartozó dolgok. Mégpedig mindjárt az első helyen a nevelés következik. Nála még kétség sem fér ahhoz, hogy a nevelésügy politikum. Felfogását már a fejezet alcíme is híven kifejezi: „*Educatio cum politica connexa*”.^{3,4} Az ókorban saját korának Ratio educationis-ához hasonló racionalisztikus nevelést vélt felfedezni. Az ázsiai államok közül bőven tárgyalja Perzsia nevelésügyét, ahol a legkiválóbb férfiak vállalták az oktatást, az u. n. Forum liberale-n végezték ezt. Hasonlóan bőven kifejti Egyiptom nevelésügyét is. Athénben a legfőbb magisztrátusok gondoskodtak a nevelésről, mégpedig a lélek és a test harmonikus kiképzése volt a fő cél. Spárta az összes állami nevelések legkeményebb példáját adta, ahol a tökéletes engedelmesség volt a legfőbb érdem. A nevelés módját mindig az állam formája határozza meg. A monarchiában a tisztelet, a köztár-

¹ Koppi: Praelectionum hist. Proleg. 3. l.

² Kéziratban egészen saját koráig megvan. Nemz. Múz.

³ Praelectionum hist. 133—41. ll.

⁴ Prolusio c. munkájában mondja: „... pulcherrima haec educatio reipublicae cura est, quam qui parvam, aut ignobilem existimat, nullam boni publici partem intellexit. Hist. 5. l.”

aságban az erény, a deszpötikus államban a félelem a pedagógia nevelési eszköze. Szerinte tehát a nevelés mindig a legszorosabban összefüggött az állam feladataival.

Majd az erkölcsök és szokások, kereskedelem és ipar következnek előadásra. Az előadások sorát a hadtörténet, az egyes népek politikai összeköttetései és királyaik története zárja be.

Ha végigtekintünk világtörténetén, azt látjuk, hogy a világtörténelemhez írt bevezetésében lefektetett alapelveket a módszerrel illetőleg teljes mértékben sikerült neki megvalósítania. Ha az anyagban itt-ott hiány mutatkozik, annak oka az, hogy erre a korra vonatkozólag a források éppen kultúrtörténeti szempontból igen fogyatékosak. Az új korról szóló egyetemi előadásában már terjedelmileg sokkal nagyobb helyet foglal el a kultúrtörténeti anyag. Pl. egészen szemléletesen írja le a nyugati államok belső életének átalakulását, amely a hajózás és a kereskedelem fellendülésével bekövetkezett. Azután a renaissance-szal megkezdődött újkori szellemi mozgalmaknak is nagy helyet juttat.¹

Történelmi előadásait nagyon jellemezte a *nacionalis* színezet is. Bármennyire a világtörténelmi katedrát töltötte be, felfokozott nacionalizmusa mégis előtört és az egész világtörténelmi anyagot csak háttérnek tekintette, amelyben elhelyezte a magyar fejlődést. Nem akarja a magyar történet rovására előnyben részesíteni a görög vagy római történetet.² Feladatának tartja, hogy egyetemi előadásai, amelyeket a császár parancsára az egyetemes történetből tart, a magyar történet megvilágítását szolgálják. Hallgatóit nagyszerű példák-
kal akarja megsegíteni, hogy a multból következtetni tudjanak a magyar jelenre és jövőre. A realizmusnak erős talaján szeretné látni hallgatóit és nem valami kultúrsznóboknak, akik más népek kultúrájától megittasodva, nem hallják a vér szavát és felejtve magyarságukat, szívesebben akarnak élni más nép kebelében.³

¹ Különösen kiemeli Galilei, Newton, Colbert, Voltaire, Nagy Péter, Nagy Frigyes, Luther hatását a szellemi élet fejlődését illetőleg. Inst. Hist. c. kódex. Nemz. Múz.

² Ezekre vonatk. I. Prolusio c. m. 24—27. ll.

³ „... non vanam et fucatam in vobis historiae cognitionem desi-

Az öntudatos nemzeti érzés nyilatkozik itt meg. A *nemzeti hovátartozás* tudata nála már világosan áll előttünk. Ha csodáljuk is valamelyik nemzet kultúráját, azért helytelen lenne azt a következtetést levonni, hogy e nép szokásai, erkölcsi szerint éljünk inkább, mint sajátunkkal, amellyel élnünk kell.¹

Amint láttuk, a felvilágosodás történetírásának alapelvei megvannak nála: *ítélet* az egész multról és egyes példák kiemelésével *tanítani* a közönséget.² A történetírás legelemibb feladata tehát szerinte az, hogy a társadalmi élet szabályait megállapítsa, de sohasem adott alapelvek alapján, hanem a különböző népek viszonyainak pontos összehasonlítása és az ebből a jelent illetőleg levont következtetés alapján.³ Vallja ugyanis Ciceróval, hogy az emberi okosság és előrelátás annál nagyobb, minél inkább értjük a mult eseményeinek kapcsolatát.⁴ Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy számára *eszköz* a történelem a felvilágosodás utilitárisztikus művelődési eszménye szolgálatában.

dero; nec, si Romanos, Graecos, aut Chineses perlustretis, illico patriae vestrae taedio capti . . . Romani, Graeci, aut Chineses esse cupiatis . . .”
Prolusio. 27. l.

¹ U. o.

² G. von. Below i. m. 6. l.

³ Koppi: Praelectionum hist. 37. l.

Koppi: Prolusio 21. l.

V. ö. Hóman-Szekfű I. kiad. VI. k. 328. l.

⁴ Koppi: Praelectionum hist. Proleg. 38. l.

4. Állampolitikai gondolkozása.

Koppi állampolitikai gondolkozásában a szerves *fejlődést*, a *változást* figyelhetjük meg. Ez természetes is, hisz korának vajúdó világnézeti harcában résztvett minden idegszálával, amint az előzőkben is láttuk. Működése idejére esik az átmenet Mária Terézia *barokk* vonásokkal tarkított abszolutizmusából II. József *felvilágosult* abszolutizmusába, továbbá szemei előtt játszódik le a francia *forradalom* Európa népeire társadalom-átalakítólag ható véres csatája. Ez a három történeti jelenség: Mária Terézia barokkos abszolutizmusa, II. József felvilágosult abszolutizmusa és a francia forradalmi eszmék határozzák meg politikai gondolkozásának változását.

Politikai gondolkozásának hármass változását három tanulmányával tudjuk szemléltetni.

I.

Politikai gondolkozásának *első* szakaszát tükrözi vissza az *Opinio circa regnum Hungariae* c.¹ kéziratot tanulmánya. A tanulmány vezérgondolata az adófizető nép. Minden jól kormányzott állam alapja pedig a pénz. A fejedelmek pénzhez akkor jutnak, ha adófizető népük van. Tehát ahol nép van, ott pénz is van a kincstárban. Ennek megfelelően minden eszközzel arra kell törekednie a fejedelemnek, hogy az adófizető nép mennyiségileg szaporodjék. A nép gazdasági ereje pedig úgy fokozandó és úgy irányítandó, hogy az állampénztárba minél több adó folyjék be. Ezt előmozdítja a helyes munkaalkalmak teremtése, az időnek kihasználása és a munka

¹ Nemzeti Múzeum Miscellanea c. kódexben 12 ívrét oldal. 186. fol. Lat. sz. alatt.

gyümölcsének pénzzé változtatása. Hogy pedig erőszakkal és csellel a népet javaitól meg ne foszthassák, legyen gondos az igazságszolgáltatás. Ez az a három alapkövetelmény: *nép, munka, igazságszolgáltatás*, amelyeknek meglétele biztosítja a királyi kincstárt tápláló adókat.¹ Ezeknek az alapelveknek rövid kifejtése után áttér arra, hogy mikép is lehet szaporítani az adófizető népet.²

A *nép* teszi a fejedelem hatalmát, gazdagságát, félelmetességét, nem a terület nagysága. Pl. Hollandia, Anglia, amelyeket népe tett gazdaggá, fejedelmüket kifelé tekintélyessé. Vagy Bécs városa a maga nagyszámú lakosságával több hasznot jelent az uralkodónak, mint több tartománya együtt. A jólétet előmozdítja az okos *kormányzás*, amely meghonosítja a kereskedelmet és ipart.

Magyarországon még a különleges magyar viszonyokból is következik, hogy a nép szaporodását kell előmozdítani, ugyanis „onus non inhaeret fundo” és így a föld nagysága nem jelentős az adózás szempontjából.

Legnagyobb haszon az országra abból származik, ha az ország nem nemes emberekkel van betelepítve, ezek ugyanis adófizetők.³

A nép azonban két osztályt alkot és pedig egyházi és világi elemet. Azért a *nép szaporodása* is *két módon* mozgatható elő. Az egyik mód az egyháziak számának csökkentése, a másik a világiak szaporítása.

A) A vallás szükséges, hogy ennek segítségével az emberek visszatartassanak a gonosz dolgoktól és hogy tiszteljék a többséget. Ezért szükséges, hogy az egyháziak legyenek a népből, akik példát mutassanak, de ne csak az örök üdvösség útjára neveljék a népet, hanem arra is, hogy vezetőikkel szemben hogyan kell viselkedniök és engedelmeskedniök. De csak annyi egyházi férfi legyen, amennyit a „ratio populi et necessitas” kíván, mert ha ennél több van, az államra egyenesen veszedelmes.

¹ „... hinc sequitur spontanea et facilis in aerarium regium contributio”. I. m. 250a. l.

² Az alábbiakban adjuk a munka tartalmát.

³ „Utilitas redundabit certe maxima, si regno potissimum plebeae conditionis hominibus inpopulato, hi homines in aerarium regium contribuent.” U. o. 250b. l.

Nálunk harmincezer pap van, de tízezer elég a célra. Ha ez a felesleg világi ember lenne, akkor töltené be az emberi társadalomra nézve hasznosan életét.

A jelenlegi helyzeten úgy akar váltóztatni, hogy a törvényes látszat is meg legyen,¹ azért a következő eljárást ajánlja.

A klérus három osztályba sorozható. *Első* osztályba az érsekek, püspökök, prépostok és apátok tartoznának. Ha ezek javadalmai megüresednek, akkor királyi megbízottak bekérik az alapító leveleket és amennyiben úgy találják, hogy bizonyos birtokrészek törvény szerint nem tartoznak oda, azok a kincstárra szállnak, mert „*princeps est terrae dominus.*“

A *második* osztályt alkotják a káptalanok, konventek és a birtokkal rendelkező szerzetesrendek. Ezek birtokait vizsgálja felül egy bizottság és ha úgy találja, hogy a birtokokat nem alapítási jogon (*iure funditionali*) bírják, vagy ha nem feleltek meg az alapító szándékának, birtokuk a kincstáré. A királynak ezt a jogot az 1729. 27 §. biztosítja.

A *harmadik* osztályt alkotják a kolduló rendek, amelyek a szegény adózó népet még jobban kimerítik. Magyarország apostoli királyának joga van a kolostorok számát megállapítani, s, hogy egy kolostorban mennyi pater és frater lehet. A megmaradt kolostorok nem élhetnek koldulásból, hanem mint a francia király is rendelte, a püspökök és birtokkal bíró egyházi testületek lássák el őket. Az apostoli királyság természete magával hozza, hogy a királynak joga van a klérust a javak igazságtalan élvezetétől megszabadítani és így a fölösleges fényűzéstől megóvni.²

Szerinte lesznek, akik ezeket a törekvéseket Szent István király szándékának meg nem felelőknek állítják, de tévednek, mert az egyháziak csak azt fogják elveszíteni, amit a

¹ „Ut autem sine strepitu sit, vel si etiam strepitus concitaretur, factum tamen cum sufficienti ratione excusari possit, taliter fieri debet . . .” U. o. 251. l.

² Ezek a gondolatok ebben a korban egyáltalában nem újak, hisz XIV. Lajos Franciaországában éppen egy századdal előbb *Colbert* programja alaptételül vallotta, hogy csak a földműves, iparos, kereskedő hivatásának van létjogosultsága a katonáskodáson kívül. A pap és szerzetes csak teher. L. Jos. Sonnenfels a „policia”-ról szóló tanait.

Szent király sem rendelt, vagy amit nem az alapító szándékainak megfelelően élveznek.

Ha a fenti reformot a király végrehajtja, abból a következő *előnyök* származnak. A kincstárba sok százezer fog befolyjni. Az egyháziak elvonatnak a fölösleges fényűzéstől, a világias pompától és inkább alkalmasak lesznek az Egyház apostoli egyszerűségét gyakorolni. Az egyháziak számának csökkentésével növekszik a világiak száma, akik fegyverviseléssel és egyéb foglalkozással hasznosabb tagjai lesznek az emberi társadalomnak, mert a kolostorok nagy számuk miatt tétlenségre vannak jelenleg ítélve. A kolduló szervezetek csökkentésével meg fog szünni a szegény nép zaklata, következőleg képesebb lesz az állami adók fizetésére.

B) Az adófizető népesség szaporításának *második* módja a világi elemről való gondoskodás. Ez *háromféleképen* történhetik.

1. Az *idegenek* befogadása által. Ez is kétféle lehet. Az egyik honosítás birtokszerzési joggal, a másik honosítás csak lakhatási joggal.¹

Az idegeneknek *birtokszerzési* joggal való befogadása is hasznos, mert ezek pénzt hoznak magukkal és növelik a pénzforgalmat. Csak a *lakhatási* joggal való befogadásuk (csak jobbágyok lehetnek, ill. kereskedők és iparosok) hasznosabb a király és az ország szempontjából egyaránt. A király szempontjából hasznosabb, mert akár földművelők, akár iparosok, vagy kereskedők, jövedelmük arányában adóznak és így minél több ilyen „*plebeiae conditionis*” lakos van, annál inkább növekszik a „*fundus contributivus*”.

Az ország szempontjából azért hasznosabb az ilyen lakosság befogadása, mert a lakatlan területek így benépesedvén a földbirtokosok jövedelme is növekszik. Továbbá nagyobb lesz a fogyasztás, a pénzforgalom. Ez új iparágak meghonosítását teszi lehetővé, ami jelenti, hogy a pénz, amelyet eddig külföldre küldtek az illető iparcikkért, itthon marad. Ezzel kapcsolatban ajánlja, hogy Hollandia példájára el kell törölni a *céheket*, mert ezek az előre megszabott árakkal akadályozzák az értékek versenyét.

¹ „... alia est in indigenatum, alia in incolatum receptio.” I. m. 251b. l.

2. A népesség szaporításának második módja a *szabad királyi városok* felállítása. Így ugyanis szívesebben jönnének az országba kereskedők és iparosok, amennyiben a szabad kir. városban mentek lennének a hatalmaskodásoktól és munkájukból meg tudnának élni. Ennek a következménye az lenne, hogy a fogyasztók száma is növekedve a szomszédos falvaknak a szab. kir. városok mintegy „*aerarium publicum*“-a lennének. Ugyanis az adózó lakos kivonva magát a földesúr kénye-kedve alól itt eladhatná árúját. E mellett bizonyít az is, hogy az ország azon részében, ahol ilyen városok nincsenek, a lakosság köztehverviselésre nem képes.¹

3. A népesség szaporításának harmadik módja a *praediumok* betelepítésében állna. A fönnálló viszonyok mellett a földesurak nem akarnak telepíteni. A mai állapotból ugyanis hasznuk van, amennyiben most egy praediumon annyi lakos van, amennyi elég lenne még más tizenötre is. Egy praediumból azonban nem tud a túlszűfolt lakosság megélni, amiből következik, hogy a szomszédos földesurak évi bér fejében használatra adják földjeiket nekik. Ezek a bérbe adott praediumok a királyi összeírásokba nincsenek fölvéve és őket a jobbágyok, mint adó alá nem esőket bérlik és így adót nem fizetnek ezek után. Ebből következik, hogy a földesúrnak nagyobb haszonbért tudnak fizetni. Ezért hasznosabbak a praediumok a földesúrnak betelepítetlenül, viszont a király így károsul.

Ezen úgy lehetne segíteni, hogy elrendelnék, bármilyen földet művel a jobbágy, az adó alá essék.² Így bármennyi jobbágy laknék is egy praediumon, mégis a többi föld után is adóznék. Ezt látva a földesurak, maguk telepítenék szét őket. Ezt előmozdítaná az is, hogy az adományos bizonyos idő múlva köteles lenne betelepíteni adománybirtokát.

Miután így a népesség növelésének módjait ismertette, áttér arra, hogy a jó uralkodó további kötelessége a nép

¹ . . . ad publicum onus supportandum semper imparem se ostendit (t. i. a lakosság) U. o. 250a. l.

² „ . . . quidquid rustica manus colit, hoc totum contributioni subiciendum est.” U. o.

minőség és állapot szerinti ismerete.^{1,2} Tudnia kell, hogy mennyi az adót nem fizető nemesek száma, mennyi az adózó nem nemeseké. Tudnia kell, vajjon az uralkodónak hasznosabb-e és a népnek könnyebb-e a fejszerinti adózás (a capitalibus) vagy a vagyon szerinti (facultatibus tribuere). Mennyi a hasznot hajtó és mennyi a tétlenkedő emberek száma, akik a társadalomnak nem használnak. Mennyi hivatal és mennyi üzem van, az ország melyik részében van ezekből túl sok (in excessu), melyik részében túl kevés (in defectu). Milyen a fogyasztás, stb. Mindezek megtudásához *összeírásra* van szükség. Itt lényeges, hogy kell-e ehhez a *rendek* beleegyezése. Ha adókimutatás végett történne ez, akkor kellene, de mivel nem azért történik, nem. Az uralkodónak a köz jobb kormányzása végett ehhez egyenesen joga van (competit) a királyi tekintélynek teljességével.

Miután az uralkodó országa népének mind mennyiségi, mind állapotbeli ismeretével rendelkezik, arra kell ügyelnie, hogy a lakosság megfelelő *munkaalkalmakkal* a henyéléstől megóvassék. Mivel a lakosság különböző társadalmi osztályokat alkot, azért mindenkit lehetőleg társadalmi osztályának megfelelő munkakörben kell dolgoztatni az állam hasznára.

Elemi *iskolákat* kell felállítani minden faluban, ahol a jobbágygyerekek megtanul írni, olvasni, számolni. De a humaniorakat csak a tehetségesebb jobbágyfiúk látogathatják, hasonlóan az egyetemeket is, mert tehetség hiányában csavargókká lennének. Viszont a nemesség díszének megőrzése végett nemes csak nemességének elvesztése mellett gyakorolhatja az ipart vagy kereskedelmet.

A munkakedvet és a munkaalkalom iránti érdeklődést fokozza az emberekben az *egyéni haszon*. Azért arra kell törekedni, hogy ezt az uralkodó elősegítse. Ennek eszközei a vámcsökkentés, a kereskedelem szabadsága³ és azoknak az árúknak külföldre szállítása, amelyekben Magyarország

¹ „Qui et quanti ex populo arma gerere, agros colere, rem domesticam curare, quaestum et opificia exercere poterunt, quod in privato domo paterfamilias, hoc in regno princeps“. U. o.

² V. ö. Szekfü 2. kiadás 4. k. 512. l.

³ „... libertas qualitercunque opificia exercendi omnibus admittetur, hoc facto statim aemulatio esset inter opifices“. U. o. 253b. l.

bővelkedik. Legfontosabb lenne a céhek eltörlésével az ipar gyakorlását mindenkinek engedélyezni, mert ezáltal nemes verseny indulna meg, amely viszont jobb és olcsóbb árút hozna magával.¹

Végül a jobb gazdasági viszonyok megteremtését, a munka lehetőségét szolgálná, ha a nyugati országok példájára a pápai decretum alapján egy csomó ünnepet eltörlénének nálunk is. Körülbelül 30 ilyen nap van, amelyek az ünnepelés örve alatt eddig a társadalom számára kihasználatlanul maradtak. Ezt annál inkább is meg kellene tennünk, mert a tapasztalat szerint alig egy órát töltenek a szent dolgokra a napból, a többi részét a nap profanizálásával töltik el. Ennek elejét lehetne venni, ha ilyen napokon reggel megadnák Istennek, ami Istené, a napot különben pedig munkában töltenék.

Végül konkluzióként megállapítja, országunkban megvan minden természeti adottság ahhoz, hogy a szükséges racionalis átszervezés után gazdag és boldog országunk legyen.

Koppinak ez a kéziratos tanulmánya a magyar *barokk* egy-két *vonásával* van még átszöve.² Nevezetesen a király hatalmát még Istentől³ származtatja és a rendi privilegiumokat csak közvetve támadja. Ugyanis az adófizető jobbágyság iránti nagy érdeklődése és fölértékelése, ha nem is közvetlen, de közvetve támadást rejt magában a privilegizált nemességgel szemben, amely hasznot nem jelent a királynak. Viszont a jobbágyság alkotja a fundus contributionist és ennek szaporítása jelenti a hasznot a fejedelemnek. Jóllehet világosan látja ezt Koppi, mégis amikor az ország népességének foglalkoztatásáról ír, nemes embernek csak a nemesség elvesztésével engedélyezi, hogy pl. kereskedő legyen.⁴ Mint

¹ A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy céhekbe tömörülve az iparosok elbázzák magukat és ivásra és fényűzésre adják magukat. Feleségeik még a nemesekét is felülmulják pompában. U. o.

² A tanulmány 1773–80. között készülhetett. Ezt bizonyítja, hogy II. József terveiről még semmit sem tud, hisz ő ajánlja az országos összeírást, viszont 1773. után kellett írnia, mert az egyetemi tanárok fizetésének fedezésére a jezsuiták lefoglalt birtokát ajánlja.

³ „Populi divinitus sibi ad regendum crediti notitiam habeat.” U. o.

⁴ U. o. 252b. l.

valami történelmi bálvány áll előtte a privilegizált nemesi osztály. Nem látja ugyan szükségességét, de hozzányúlni még nem mer. Általában azonban a felvilágosodás szelleme hatja át. Fényes bizonyossága ennek a munka egészétől eltekintve részletében is a papságra vonatkozó felfogása, továbbá, hogy a papság az állampolgári nevelést is feladatának tekintse,¹ azután amikor a barokk pompa és luxus mint felesleges pazarlás ellen szól.

Azzal a ténnyel azonban, hogy az abszolutista királyi hatalmat még Isten kegyelméből származtatja és a rendi privilegiumok ellen nem támad közvetlenül, Mária Terézia uralkodása végén uralkodó *hivatalos felvilágosult felfogást* tükrözi vissza. E felfogásának gyökerei bécsi tartózkodására (1774) nyúlnak vissza, ahol módjában volt megismerkedni az abszolutista² közboldogságot előmozdító fejedelmi hatalomról szóló tannal. Mária Terézia felvilágosult uralmával teljesen meg is van elégedve, mert szerinte Mária Terézia örökké emlékezetes lesz a művészetek fejlesztése, a tudományok haladottabb formájának bevezetése és az ifjúság jobb neveléséről való gondoskodása miatt.³ Ugyancsak helyesnek tartja az általa bevezetett *cenzúrát* is, mert szerinte erre szükség van politikai megfontolásból.⁴

Az egész tervezetet tekintve azt mondhatjuk, hogy érvényesül benne teljes mértékben a felvilágosodásnak gazdasági-hasznossági politikája. Ebből a szempontból egészen egészséges gondolatai vannak egy rendezettebb, az értékeknek bizonyos tekintetben helyet adó társadalmi berendezkedés óhajtatásában. Ahol mindenki dolgozik, nincs henyelő. Így egyformán hozzájárul a közjóhoz mindenki.⁵

A II. József előtti magyar felvilágosodás korában egy ilyen írás hazánkban nagy *haladásról* tanúskodik, hisz a

¹ 251a. l.

² „Princeps est terrae dominus.” U. o. 251a. l.

³ Historiematica selecta . . . de caesarologia 1778-ban megjelent írása. 16. l. Tehát ugyanebből az időből származó írása.

⁴ U. o. 15. l.

⁵ Ebből is láthatjuk, hogy amikor II. József eltörölte a kolduló rendeket, mint a felvilágosodás hasznossági elvével ellenkező intézményt, a közvélemény előtt nem egészen új dolgot gyakorolt.

magyar felvilágosodás még tartózkodik a hazai politikai és társadalmi viszonyok kritikájától, egyedül a barokk „erkölcsi és heroikus erőfeszítés”-ének mondott nemet.¹ Ebből érthető az is, hogy a tanulmány miért meri nyíltan támadni az egyházi kiváltságokat, viszont a nemesieket csak burkoltan.

II.

A nyolcvanas években azonban a fentvázolt barokk színezetű felvilágosult állásfoglalás már barokk ruha nélkül nyíltan jelenik meg a *Praenotiones ad historiam Ecclesiae*²... 1787-ben megjelent munkájában. Ez a munka, amely egy mástól független apró fejezetekre oszlik, már teljes mértékben a *felvilágosult abszolutista* gondolkozást mutatja. A magyar barokk államfelfogásának még a nyomai sincsenek meg itt. Részletesen látjuk majd ezt a Világnézete c. fejezet bevezetésében és a „tolerans” részében. Amint az ott közölt idézetek mutatják, itt már nincs rendi érdek, nincsenek rendek, akiket, mint politikai tényezőt bizonyos ügyekben meg kellene kérdezni, itt csak uralkodó van, aki vallási ügyekben is korlátlanul intézkedik, de nemcsak a vallási ügyben, hanem még az egyház disciplinális ügyeiben is őt illeti a döntés. És ez a királyi hatalom már nem Istentől, hanem a szuverén néptől származik.

III.

Ez a II. József-kori abszolutista, jozefinista felfogás azonban az időhozta fejlődés árjában egy pillanat alatt az ellenkezőre változik.

Ezt a nagy változást a francia forradalom *népfőlség elve* és a rousseaui *társadalmi szerződés* ideológiája idézte elő. Hazai okozója pedig az, hogy 1790-re már megszületett a felvilágosodás *nemzeti öntudata* hazánkban is,³ amely megteremtette a szakadékot a nemzeti sajtóságaira büszke nemzet és a népei boldogságáért küzdő, de a népi sajtóságokat figyelembe nem vevő birodalmi eszmét képviselő abszolutista uralkodó között.

¹ Szekfű i. m. 5. k. 28. l.

² *Praenotiones ad historiam Ecclesiae Christianae necessariae Caroli Koppi*, Pestini. 1787. 8°. 48. l.

³ V. ö. Szekfű i. m. 5. k. 32. l.

Amint az előző részekben láttuk, Koppi az abszolút királyi hatalom teljes korlátlanságát vallotta, hogy a *Ius electionis* c.¹ munkájában teljesen szakított ezzel a felfogással, csak a francia forradalmi eszmék, amelyeknek magyar képviselőivel, amint később látni fogjuk, a legszorosabb viszonyban volt és a nemzeti öntudatnak éppen II. József abszolutisztikus uralmától siettetett megszületése és a lelkekben úrráléte magyarráza meg. Ezt a kettős hatást *jogi fejtegetéseiben* is megfigyelhetjük. Megvan bennük a külön magyar népi öntudat, amely szerinte kezdettől fogva maga döntött sorsáról, tehát ami éppen most formálódott ki a magyarságban, visszavetíti a múltba. De megvan bennük Rousseau *Contrat Social*-jának is egészen szembetűnő hatása.

Először egész röviden lássuk a munka *keletkezése* körülményeit és tartalmát. Megírására okot az adott, hogy Mária Terézia és II. József reformterveik megvalósítása érdekében hazánkban a humanisták óta hiányzó *udvari történetíró*t szívesen látják környezetükben. Akadtak is bőven, akik az udvar kegyeit keresve, siettek a történeti hagyományok alapján védekező egyházi és rendi felfogást történeti bizonyítékokkal megdönteni és az abszolutista fejedelmi hatalmat igazolni. Az udvari történetíróknak az örökös király természetes jogaira visszavezetett mindenható államsfűrészt tanával szemben Koppi a *Társadalmi szerződés* rousseaui népfűrészt elvét vallja történelmi valóságnak. Munkája Kollár, Benczur, különösen pedig Grossinger Ferenc *Ius publicum* c. a fejedelmi mindenhatóságot valló munkája ellen és egyúttal II. József halála utáni irányjelölő munkaként látott napvilágot.²

A két oldalas *bevezetésben* racionalista elképzelés szerint azt vallja, hogy minden nemzet közös tulajdonsága az volt, hogy — állammá alakulva — részint a szabadságot fenntartotta, részint pedig a közjó érdekében a szabadságot korlátozó törvényeket maga hozta és ezek őrzőivé a fejedelmeket rendelte. Hogy a magyarok kezdetben ezt tették már, csak

¹ *Ius electionis quondam ab Hungaris exercitum, historia stirpis Arpadianae.* Viennae, 1790. 8°, 61. l.

² Amire maga is utal a bevezetés végére írt időponttal: „in ipso comitiorum solemni aditu 6. iuni. 1790.”

az előtt nem világos, aki a történelmet nem ismeri. De ha valami nem felelt meg a fennálló törvényekben az idő szellemének, akkor azt ugyanazzal a természetes szabadsággal igyekeztek megváltoztatni. Ez a szabadság érvényesült mindenkor a fejedelmi személy kiválasztásában is. Amikor őseink azt tapasztalták, hogy mennyi baj, az országnak egyenesen pusztulása származik abból, hogy folytonosan a különböző versengők között kell királyt választani, megegyeztek, hogy a hosszú évszázadok alatt kitűnt és gazdag ausztriai uralkodóház álljon a nemzet élén *szabad megegyezéssel*.

Így a nemzet saját jobb jövőjének biztosítása közben egészen megfeledezett arról, hogy élnek még Árpád leszármazói is, akik bizonyítják, hogy ők Árpád vére.¹ De mivel ők maguk is tudják, hogy a magyar uralomból kizárja őket a szerződés, amelyet a magyarság a Habsburgokkal kötött, továbbá, mert a magyar nemzetnek sem lehet célja, hogy őket visszahívja, hisz az ország helyzete hatalmas fejedelmeket tesz szükségessé, azért bátran megteheti, hogy a Crouy nemzetség történetét előadja. Ezt *II. Lipót* jóakaratában (még nincs megkoronázva) és bölcsességében bízva teszi. Mert mióta ez a csodálatos király kormányoz, nemcsak a királyi méltóságot, amely a magyarságnak mindig a legszentebb volt, kaptuk vissza, hanem önmagunk is újra élni kezdünk. Ezzel azonban még nincs elintézve az egész nemzet boldogulása, hanem ezt az alkalmat² fel kell használni arra, hogy határozzanak a közjavakról, a következő idők biztonságáról, egyáltalában az egész haza jövődjéről. Most mindenkit az a remény száll meg, hogy a követek, akiket a többi polgár a közboldogság ügye végett az ország-

¹ A nagy francia forradalmat megelőző zavaros időben a francia álnemesek nagyon elszaporodtak. Ezért igazolnia kellett mindenkinek a nemességét. Ez alkalommal 1790-ben a Crouy-Chanel család is bemutatta okleveleit a grenoblei Chambre des Comptes-nek és kérte elismerését, hogy a család tagjai az Árpád-házi királyok törvényes leszármazói. Nyári Albert i. m. A grenoblei törvényszékhez hasonlóan 1815-ben a párisi törvényszék is bizonyítottanak jelentette ki, hogy a Crouy-Chanel család fiúágon az Árpádház leszármazottja. (Érdey i. m. 30—31. II.)

² II. Józseffel előállott „a filum interruptum” esete, tehát új alkalom, hogy új szerződéssel szabályozza a nemzet viszonyát az uralkodóházhoz.

gyűlésre küld, a lakosságot részint egymással, részint uralkodójával kibékítik.

Miután így a bevezetésben nagy vonalakban tisztázta, hogy a magyarság saját ügyeit illetőleg mindig a *természetes szabadsággal* élt, a munka *első* felében (1–41 lapok) ezt a természetes szabadságot a népek történetével bizonyítja. Munkája *második* felében (41–60 ll.) pedig a Grouy nemzetség származásával foglalkozik.

1. Racionalista felfogásához híven vallja, hogy kezdetben minden nép szabadon keresett magának hazát, saját akaratával delegált vezetőt, alkotta meg a jog és szabadság rendjét. Hisz a nép tagjai akkor mind katonák. Ebben a korban pedig *miles* annyi, mint *liber*. Így volt ez a húnoknál és a többi népnél is. Csak a szükségkívánta korlátozások álltak a teljes szabadság felett, hogy a közösség kárt ne szenvedjen. Nincs itt csel, titkos eszközök, amelyekkel a szabadságot elnyomják.¹ Ezekkel az eszközökkel csak a rómaiaknál találkozunk. A Tacitustól leírt intrikának a szabadon cselekvő népnél semmi nyoma.

A vándorlás szövetségével összefűzött népek a közös javukat, szabadságukat fenyegető vészt közösen hárítják el. A zsákmányt, a szerzett földterületet közös akaratral (communi arbitrio) osztják szét. Ezekből alakul ki az *allodium*, majd a közösség érdekében végzett bizonyos szolgálatokért kapott javakból a *feudum*. Hosszan fejtegeti ezeket a szavakat etimologiailag.

A nemzet akaratából kiválasztott vezéreknak, vagy királyoknak csak akkora *tekintélyük* volt, amekkorát a nemzet rájuk bízott.² Mikép a többi népnél, úgy a régi magyaroknál az alapvető törvények a nemzet akaratából és a természettől származtatandók.³ A legfőbb uralom (summum dominium) a nemzeté volt, amely nem szolgaként, hanem szabadként állított a maga élére fejedelmet, akire ezt az uralmat bízta.⁴

¹ „Sentit Philosophus aequae ac Hunnus aliquis dulcedinem libertatis, sed ille magis, quia Hunnus nullam servitutem fuerat expertus.“ I. m. 3–4. ll.

² „Tantum valebant auctoritate, quantum eis natio attribuit.“ U. o. 9. l.

³ „Fundamentales sic dictae leges a nationis vi et natura repetendae sunt.“ U. o. 10. l.

⁴ I. m. 9. l.

Ez az uralom azonban csak olyan terjedelmű volt, amilyenek ezt a megbízók meghatározták. Ezt bizonyítja a magyar vérszerződés ötödik pontja,¹ továbbá Szent István Intelmeinek negyedik pontja, amely szerint, ha a király nem lesz a nemesek iránt megértéssel, akkor azok másnak adják a királyságot. A továbbiakban az Árpád-kori magyar törvényhozás és a francia között teljes hasonlóságot fedez fel.

Végül konkluzióként újra megállapítja racionalista önkény — még véletlenül sem gondol az erősebb esetleges külön jogaira, — hogy minden nemzetté szervezkedő nép szabad volt, saját hatalmával hozott törvényeket és a fejedelmek ezeknek csak őrei (custodes) voltak, mind a magyarság eleinél, mind minden más népnél.

A továbbiakban azután rámutat arra is, hogy a fejedelem és a nemzet közötti viszony nem maradt mindig ugyanaz, hanem a királyok és a nép hatalma váltakozva hol növekedett, hol kisebbedett a király és a nép gondolkozásához képest, vagy az idő, béke és háború kívánalma szerint. A változás hol a király, hol a nép javára történt.²

Ezután foglalkozik azzal a ténnyel, hogy Benczur és Cornides azt bizonyították merő külszín alapján, hogy a magyar királyság kezdettől fogva örökletes volt. Ezek azonban ezt csak abból következtették, hogy legtöbbször apát fiú követte a trónon. Holott az igazság az, hogy eleink Álmos és Árpád ivadékaiban egyeztek meg s ezek közül a méltóbbat választották. És amiként „*pacta conventa*” útján egyeztek meg Árpád törzsében, éppen úgy tettek más uralkodóházzal is, amikor az idő követelte, ill. az Árpád-utódok a teher viselésére magukat gyengének érezték.

Végül foglalkozik Grossinger Ferenc, II. József titkára *De iure publico Hungariae* c. munkájával. Szerinte, ha akadtak is, akik bizonyos tekintetben másképp gondolkoztak a fenti kérdésről, de annyira hazugul és rosszakarattal, mint Grossinger, senki más. Először Grossinger erkölcsi tartamatlan-

¹ „Si quis posteris Almi . . . iuramentum (seu pacta conventa) infringere voluerit . . .” I. m. 10. l.

² „Fuit . . . cum nobiles debilitate principis apte in rem suam utebantur; sed et principes erant apte ex arena sibi consulentes, et cum occasio ferebat captantes media vindicandae atque extendae maiestatis”. U. o. 15. l.

ságát és megbízhatatlanságát bizonyítja, hogy mintegy ezzel mutasson rá hitelre nem méltóságára. Azután rámutat arra, hogy könyve, amely nagyon elterjedt, minden történelmi hit és a haza szent szokásai ellen íródott. Mert szentségtörő módon meri állítani többek között, hogy bármire is esküdtek meg a királyok a népnek, azok megtartására nem kötelezhetők, a szerződések pedig, amelyeket kötöttek, nem érvényesek.¹ Az ilyen felfogással szemben szerint minden bölcs ember így gondolkozik: Az uralkodóknak, akik a nemzettől kapott joggal uralkodnak, nincs szükségük hazug címekre, elferdített történelemre. Ugyanis más dolgok őrzik meg a teljes fejedelmi hatalmat. És pedig: „legum vigor et integritas, iura naturae et socialia, pacta conventa . . . et similia“.²

2. Koppi, miután így a történelemből bizonyítottanak látja, hogy a magyar királyság mindenkor természetes meg egyezéssel szállt át bármelyik uralkodóházra, amit legkifejezőbben az bizonyít, hogy Árpád hercegeket is mellőztek, ha az idő és körülmények kívánták, áttér annak bizonyítására, hogy a Crouy hercegekben az Árpádok vére csörgedez. A Crouy család őse Márkus, szerintem nem II. Endre utószülött fiának gyermeke, hanem IV. Istváné. A történelmi bizonyítás után áttér a diplomatika terére. Megemlíti I. Miksa császár 1486-i és 1510-i okleveleit, amelyekben a Crouy-Chanel családot az Árpádok leszármazottainak mondja. Végül, hogy állításának nagyobb súlyt adjon, heraldikai bizonyítékra is hivatkozik. A Crouy család címerében is látható az Árpádokéval teljesen egyező nyolc pólya. Ezután felemlíti azokat a külföldi írókat, akik a Crouy nemzetséggel, mint az Árpádház leszármazójával foglalkoztak.³ Majd a Crouy-ház hadi és

¹ „Quidquid iurent reges populus, ad ea servanda non obstringi dicit. Neque valere pacta reges inter et subditos sacrilegus adfirmat.“ I. m. 30. l.

² U. o. 38—39. ll.

³ Hazánkban is bőséges irodalma van a kérdésnek. Nyomban Koppi után 1791-ben Schwartner Márton „De gente Croviaca Hungariae regum stirpis Arpadianae hereditario successionis iuri non adversa“ c. munkájában Koppi felfogásával szemben azt bizonyítja, hogy a Crouy család létezése nem szól az örökös királyság ellen. Később is a kérdés politikai felfogás játéka lett. A múlt században is folytonos vita tárgya. Fejér György a híres diplomatikus is foglalkozott a kérdéssel. Legutóbb Nyári Albert vitatta a kérdést. (Századok 1912. évf.)

diplomáciai téren elért kiváló teljesítményeit sorolja el. Kiemeli más uralkodó házakkal való rokonságukat. Munkája befejezésül megállapítja, hogy mindezt azért írta meg, hogy bizonyossá tegye a Crouy nemzetségnek az Árpádokkal való rokonságát és így egészen világossá tegye, hogyha a nemzet nem is gyakorolta a választás jogát mindenkor, akkor arról önként mondott le. Így történt ez a Habsburg-házzal is, tehát a Habsburgok nem örökletes joggal királyok.¹

Amint láttuk, az előző két munkájában állampolitikai gondolkozásában az abszolút királyság mellett foglalt állást, ez utóbbiban azonban a rousseau-i népfőlség elvét hangsúlyozza.² A *Contrat Social* szellemében racionalista önkénnyel állítja, hogy a hasznosság, a szükségszerűség a népek nemzeté, társadalommá formálódásának egyedüli oka. Természetes szabadsággal állapítják meg a szabadság körét, szükséges törvényeket alkotnak^{3,4} a közös javak védelmére és a fejedelmeket ezek őrzőivé teszik,⁵ akiknek a legfőbb hatalmat a nemzet megegyezéssel, feltételekkel átadta. Ezeken az idő követelményeinek megfelelően ugyanazzal a természetes szabadsággal változtatnak.⁶ Tehát szerződésen alapuló és így változtatható szervezet az állam felfogásában, miként a felvilágosult állambölcselek is vallották.

¹ A munka megjelenése után a példányok nagy részét elkobozták. Szinnyi i. m. 6. k. 974. l. A kancelláriai felterjesztés pedig azt mondja róla, hogy az uralkodó családra való tekintettel tárgyalja, hogy a királyság nem örökös, hanem választó volt az Árpádok korában is. O. L. Kanc. ir. 1793. 13114. sz. Schwartner Márton, amikor a nemességért folyamodik 1792-ben, a kancellária pártolólaga terjeszti fel a kérést, kiemelve, hogy Schwartner legfőbb érdeme a „De gente Croviaca” c. műve, amellyel Koppi felfogását igyekezett cáfolni és az örökös királyságot bizonyította. Lukács P. i. m. 43., 66. ll.

² Hogy ez a hatás közvetlenül Rousseau műveit olvasva érelődött-e meg benne, vagy csak Abaffy baráti körébe kapcsolódva közvetve, nem tudjuk, mert munkájában erre vonatkozólag adatot nem találunk, levelezésének azt a részét pedig, amely erre bizonyosan fényt deríthetne a Martinovics-összeesküvés alkalmával elégette.

³ „Leges eas ferunt, quas necessitas suaserit. I. m. 2. l.

⁴ „... ratio atque natura exposcebat”. U. o. 12. l.

⁵ U. o. Praef. 1–2. ll.

⁶ „... quidpiam minus aptum temporis reperit, illud explere, commutareque semper studuit (t. i. natio) eadem sibi naturali libertate.” U. o. 2. l., 14–16. ll.

Koppinál régi magyar hagyományok, törekvések nyerek tisztára racionalista értelmezést. Szent István Intelmei, a Vérszerződés, az Aranybulla nemesi kiváltságai, a Pragmatica Sanctio egyaránt a társadalmi szerződés fogalmába tartoznak nála. Számtalan helyen hivatkozik is a „*iura naturae et socialia*“-ra, de különösen a „*pacta conventa*“-ra, mint amelyek a fejedelem és alattvalók közötti viszonyt mindig meghatározták. Ebben a racionalista államfelfogásban gyökerезik a sokat vitatott „*filum interruptum*“ gondolata. Jóllehet Koppi nyíltan nem beszél erről munkájában, mégis szabad erre következtetnünk műve egyes helyeiből.¹ Nevezetesen, mikor arról ír, hogy most II. József halálával, amikor a nemzetnek új királya lesz, újra visszakapjuk a királyi méltóságot, siet hozzátenni, hogy ezzel azonban az egész nemzet boldogsága nincs meghatározva, hanem gondoskodni kell a közállapotok és a jövő idő biztonságáról.² Mindezt a közboldogság ügyében most összeülő országgyűlés lesz hivatva a királlyal a nemzetet kibékítve elvégezni.³ Ezek a kitételei világosan utalnak arra az új szerződésre, alkotmányra, amelyet a nemzet most újra köthet királyával, mert II. József halálával a *filum interruptum* bekövetkezett.

Ez a gondolat azonban sokkal világosabban jut kifejezésre egy *magánlevélben*, amelyet Mallyóhoz⁴ intézett 1790. március 16-án. Ebben nyíltan megírja, hogy a „*fundamentales leges et statuta*“ megváltóztatandók: Külön magyar pénzügyet kíván, mert szerinte, akié a pénz, azé a hatalom. Követelni kell a majestast a nemzet számára, amelytől ez a fejedelemre mint részre száll át (*derivetur*). Így tehát a Rousseau-féle összerződéses elmélet, amely a közösséget teszi uralkodóvá, szuverénné,⁵ a királynak pedig csak végrehajtó

¹ V. ö. Eckardt S.: A francia forradalom eszméi Magyarországon. 35. l.

² „Agendum et de publicis commodis et securitate futurorum temporum, patriaeque decore.“ I. m. Praef. 7. l.

³ U. o.

⁴ Mallyó József jáászó-premontrei kanonok, rendi levéltárnok és könyvtáros, Jáászó kerületi esperes. Híres éremgyűjtő. Koppival számos levelében csak régi érmekről folytat eszmecserét. Koppi válaszaiban értesíti a pesti hírekről. l. gödöllői premontrei rendi levéltár.

⁵ V. ö. Eckhardt S. i. m. 32. l.

szerepet juttat, nála teljesen érvényesül. Követeli továbbá a fenti levélben, hogy a katonaság a nemzetnek tegyen esküt („miles sacramentum dicat nationi“). Ez a gondolat pedig azt célozta, hogy francia mintára a törvényhozó hatalommal együtt a végrehajtó hatalmat is a nemzetre, illetve az országgyűlésre kell ruházni.^{1,2}

Tehát az 1790-i köznemesi mozgalomban való részvételét a fentiek világosan bizonyítják,³ azonban a felvilágosodás és a francia forradalomnak vívmányait a köznemességtől különbözve az egész nemzetre ki akarja terjeszteni,⁴ mint a levél mutatja.

Jóllehet a fentiek alapján a királynak a szerepe, mint monarchának, egészen kis térre szorul, illetve csak az összerögződéses elmélet alapján bír gyakorlati jelentőséggel, ettől eltekintve azonban sohasem tartozott Koppi az anti-monarchisták közé. A királyság eszméjéhez mindig hű volt.⁵ Ez

¹ V. ö. Eckhardt S.: A francia forradalom eszméi Magyarországon. 28. l.

² Érdemesnek tartjuk a fent idézett levélnek politikai vonatkozású részét latin eredetiben leközölni:

„Libertas solatio nos inebriat adeo, ut licere quidvis opinemur, sciri iam in aliquot comitibus necesse accidisse. Sine dubio, si unquam, num egregia est occasio reformandi regnum nostrum, sed vero reformationem esse nego restitui in pristinum statum, nam sic cogito: fundamentales leges et statuta mutari debere, veluti aerarium nationi vindicandum, maiestas nationi procuranda, a qua in principem velut partem derivetur. Securitas et libertatis commoda etiam in ultimum rusticum proferenda, ita, ut se a natione, cuius pars est, accepisse sentiat. Omnis se sentiat esse sub utilibus legibus liberum et securum et nemo queratur de coactis officiis, ne erga Deum quidem, cum coacta religio nulla sit, liber ergo omnis ad nationem pertinens esse debet in religionis exercitio et non toleratus, cum nulla dari possit libertatis tolerantia alibi, quam apud bello victos. Omnis aperte videat: debere se, suaque nationi, quam opibus, consilio, aut persona etiam adiuvare tenetur. Miles sacramentum dicat nationi. *Haec et similia censeo ego imprimis curanda et statuenda prius, quam regem inauguremus*, nam si inauguretur, nosque illi, ille nobis fidem iurat, iam fundamentales veteres leges iactae censebuntur et nostra reformatio iterum corticem solum attingens ingenio ministrorum pro libitu agitabitur.“

³ V. ö. Mályusz E.: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 189. l.

⁴ L. erre vonatkozólag még a Világnézete c. fejezet „A nacionalista“ c. részét.

⁵ II. József halálakor ujjongva írja: „... regiam dignitatem, quae nobis sanctissima semper fuit, recepimus.“ l. m. Praef. 6. l.

bizonyítható a *Ius electionis* c. műve számos helyével.¹ A királyság eszméjéhez való ragaszkodástól később sem tért el,² aminek legékesebb bizonyítéka, hogy éppen a Martinovics-összeesküvés kirobbanása előtt foglalkozott a magyar királynéokra vonatkozó adatok összegyűjtésével, és az ezekkel foglalkozó nagy művének bevezetésében írja: a magyarok a király személyét mindig szentnek tartották és szentnek mindazt, ami bármi módon a királyhoz tartozott.³

A fentiek világosan mutatják, hogy Koppi állampolitikai gondolkozásában az Isten kegyelméből való abszolutisztikus fejedelmi hatalomtól eljutott ahhoz az 1790-i köznemesi felfogáshoz, amely II. József *idegen* felvilágosult abszolutizmusa következtében egybekovácsolódott magyar társadalom segítségével akarta a maga felfogását és uralmát valóra váltani.⁴ Ezzel a felfogással azonban csak abban egyezik Koppi, hogy ő is új alkotmányt, új szerződést akar, amely a közösséget, a nemzetet teszi uralkodóvá, szuverénné a királlyal szemben. De eltér tőle abban, hogy amíg a köznemesség csupán a maga döntő uralmát akarta biztosítani, illetve a felvilágosodás eszméit a maga számára akarta csak kiaknázni a király és a főnemességgel szemben, addig Koppinál a legutolsó jobbágy is beletartozik ebbe a szuverén nemzeti közösségbe, hogy így az utolsó jobbágy is belekapcsolódjék a közboldogság élvezésébe. Ez a felfogás emeli messze Koppit a 90-es évek már-már győzelemhez jutott általános felfogása fölé.

¹ I. m. Praef. 4, 8, 59–60. ll.

² Fontos ezt hangsúlyoznunk, mert a Martinovics-összeesküvésben való részvétellel vádolták, de amint később látni fogjuk, minden alap nélkül. Semmi adatunk sincs arra vonatkozólag, hogy egy pillanatra is Martinovics antimonarchista mozgalmához tartozott volna.

³ „Sancta semper Hungaris persona principis habebatur, sancta quae ad principem quovis modo pertinebant.” *Commentarii biographici Hungariae reginarum*. Kézírtos mű. Nemz. Múz. 2299. fol. lat.

⁴ Mályusz i. m. 13. l.

5. A reakció győzelme a magyar felvilágosodáson.

Ma már tudjuk, hogy az 1790-i köznemesi mozgalom képviselői ellen,¹ akik az új király elé új alkotmánytervezetet és hitlevelet terjesztettek, milyen könyörtelen eszközökkel lépett fel II. Lipót reakciós politikája. Tudjuk, hogy ez a *reakciós* politika azonkívül, hogy visszaállította a Mária Terézia-kori állapotot az állami és társadalmi életben, el is távolít néhány vezető állásban lévő férfiút, így báró Orczy Józsefet, Koppi barátját, a köznemesi mozgalom egyik vezérét. Hasonló gondolkozású emberek további eltávolítását csak II. Lipót halála gátolta meg. Tudjuk azt is, hogy amint ez a reakció megkezdődött, az eddig gyűlölt *jozefinizmusnak* széles rétegekben támadnak hívei. Ez természetes volt, hisz ellelejtették azt, ami benne rossz volt, de egyre jobban érezték annak a nemzet életére nem akarva is gyakorolt jó tulajdonságait.² Ezt a lelki átalakulást figyelhetjük meg Koppinál gr. Ráday Gedeon felett mondott beszédében, illetve a beszédnek abban a részében, amelyet II. Lipót reakciós cenzúrája törölt. A cenzúrának ezt az eljárását a II. József felvilágosult intézkedéseiért új lelkesülők és a II. Lipót-féle reakció között lévő szakadék magyarázza meg. A beszéd törölt része bizonyítja egyúttal mindennél világosabban, hogy a reakció mennyire üldözte mindazt,³ amit II. József intézkedései nem akarva is előidéztek.

Koppi, mint a *Ius electionis* c. munkája és a Mallyóhoz írt levélből is láttuk, a 90-es mozgalomnak híve és minden-

¹ V. ö. Mályusz i. m. 77—78. ll.

² U. o. 121—122. ll.

³ U. o. 55. l., 7—8. ll., 139. l.

képpen ő is azok közé tartozik, akik megfelelő új alkotmány-biztosítékokról akartak gondoskodni, hogy a II. József-féle abszolutizmus meg ne ismétlődhessék.

Ráday gróf felett mondott beszéd törölt része¹ pedig azt bizonyítja, hogy már érvényesültek II. József intézkedéseinek a nemzet életében kedvező hatásai, amelyeket most megsemmisítéssel fenyeget II. Lipót reakciója. Lehetetlen, hogy az ettől való félelmet fel ne fedezzük a törölt részben. Először arról beszél Koppi, hogy milyen nagy változásokon esett át hazánk az elmúlt évtizedben (80-as évek). De amikor ezeket a változásokat szemléli, lehetetlen észre nem vennie, hogy mintegy varázsütésre e változások közepette ébredtünk *nemzeti öntudatra*. S amikor erre gondol, visszatér emlékezetébe a késő utódoknál is mindig emlékezetes II. József alakja, akiben a legkiválóbb tulajdonságokkal együtt meg volt a tartományai felett örökös fejedelmi éberség is. Amikor pedig arra gondol, hogy milyen volt helyzetünk Mária Terézia korában, akkor egyenesen Isten különös ajándékának mondja, hogy II. József egyáltalában élt. Ugyanis Mária Terézia korában sejtelmünk sem volt a nemzeti öntudatról, önként hódoltunk *idegen* szokásnak, ruhának és nyelvnek, egészen elfelejtettük, hogy Európa többi nemzetétől különbözök vagyunk.² Akkor közel voltunk ahhoz, hogy unokáink nem fogják tudni, hogy ők magyarok. Milyenek voltak őseik, csak emlékekből fogják megismerni. Közel voltunk ahhoz, hogy nemcsak a külföldön lévő magyarok, hanem mi itthon egymás között is rösteltük és szégyeltük hazánkat és saját országunkban idegenekként jártunk.

Mostani életünket II. Józsefnek köszönhetjük, aki a Mária Terézia-kori halálos kábultságból reformjaival nemzeti

¹ A törölt részt Kazinczy Ferenc a következő címen jegyezte fel: „Episodia orationis Koppianae per censorem Budensem M. Rietaller exiesuitam expuncta.” Pag. 31. 14. Magy. T. A. Könyvt. M. Irod. Lev. 4. 45. sz. T. i. maga a beszéd nyomtatásban megjelent a törölt rész kivételével.

² „... in quo vero plane a Numine nobis concessum video, cum paulo ante (Mária Terézia kora) nos alta pace languidi, nationalis dignitatis ignari, vel sponte nostra, nullo cogente, transformari nos in peregrinos mores, vestem et linguam pacate ferre poteramus . . .” u. o.

öntudatra ébresztett bennünket. Ezután elsorolja II. József üdvös intézkedéseit, amelyeket birodalma szellemi és anyagi fellendítése érdekében hozott. Végül összehasonlítva megállapítja, hogy a „*cura populorum*” terén messze felülmulta IV. Henriket és Nagy Pétert.

Az a Koppi tehát, aki II. József halála után¹ tudományos alapon bizonyítgatta, hogy a történelem nem tűr abszolutizmust, most, amikor a felvilágosodás reformjai megakadnak, nem lát kivetnivalót II. József alkotásaiban, sőt tekintve, hogy a magyarság neki köszönheti, hogy a magyar öntudat nem veszett el, egyenesen Isten vezérlő gondolatát látja abban, hogy egyáltalában élt. Amit életében hibájául tudott be — a nemzeti sajtáságok figyelmen kívül hagyása — következményeiben az is csak a magyarság ügyét szolgálta, így szemében II. József alakja minden hibájától megtisztulva felmagasztosulva jelenik meg. Ez pedig nem tetszhetett II. Lipót politikai irányának, amely szakítva a felvilágosodással, a *tudatlanság* állandósításában jelölte meg a legjobb kormányzás célját.

Látjuk, hogy II. Lipót reakciós politikája mennyire megváltoztatta II. József alkotásáról életében vallott felfogást. Az öntudatosult nemzeti szellem igyekezett most a felvilágosodást a *maga* nemzeti szolgálatába állítani. Így a nemzet és II. Lipót reakciós politikája között a szakadék egyre nőtt. Ennek az ellentétnek azonban jótékony elsimulását hozta magával II. Lipót korai halála 1792-ben. Ugyanis az új uralkodó, I. Ferenc alatt abbamaradnak a nemzetellenes reakciós intézkedések.²

A reakció azonban csak rövid időre pihent, hogy a Martinovics-összeesküvés után annál elevenebb és az egész nemzeti közvéleményt magával sodró erővel³ lépjen fel akár azok ellen, akik Martinovics szektarianus szellemében akarták

¹ Koppi különben mennyire gyűlölte a jozefinizmust nemzetünkre káros volta miatt, legtalálóbban 1788-ban az Etelkáról írt bírálatát mutatja a Merkur von Ungarn-ban. (L. ezt a Világnézete c. fejezet „A nacionalista” részében). Most azonban a reakció hatása alatt az idő távlatából csak jó hatását látja.

² Mályusz i. m. 100—101. ll.

³ U. o. 224. skk. Itt olvasható, hogy a felvilágosodás lehangosabb hívei s terjesztői most a reakciónak lesznek ugyanolyan buzgó támogatói.

a reformot, akár azok ellen, akik az 1790-i mozgalomban való részvételükért eddig még nem vették el büntetésüket.¹

Így jutunk Koppit illetőleg ahhoz a vádhoz, amelyet eddig az ezzel a korrall foglalkozó írók következetesen átvettek. Ezt a vádat egyedül *Martinovics* emelte Koppi ellen, amely szerint ő is résztvett a *Martinovics-összeesküvésben*. *Martinovics* ugyanis, amikor üzelmei súlyos következményeiért, kitudódván összeesküvése terve, helyt kellett volna állnia, kibúvót keresett. Egy névsort 122 névvel, amelyben képviselve voltak az udvari és állami méltóságok, tisztviselők és tanügyi férfiak egyaránt, nyújtott át bírónak azzal az indokolással, hogy ezek az antimoñarchisták, akik forradalmat akartak, ő csak ügyes taktikával közéjük férközött, hogy így értesülve tervükről az uralkodó házat megmentse a romlástól.² A fenti névsorban szerepelt Koppi is több egyetemi tanárral együtt. Azzal a váddal terhelten, hogy emlékezete szerint ő segített Hajnóczinak a *Lettre à l'Empereur et Roi de Hongroi* c. tiltott röpirat lefordításában.³

Martinovics vádját, miként az előterjesztett névsor többi személyét illetőleg sem, úgy Koppit illetőleg sem fogadta el a reakció bizonyítottnak, mert amint látni fogjuk, Koppit az 1790-es mozgalomban való részvétele, illetve még inkább felvilágosult *nacionalizmus*a miatt távolítja el az egyetemről.

Az egész vád csak arra volt jó, hogy újrafelvételi pert indítson a reakció mindazok ellen, akiket szabadabb gondolkozásuk miatt már a II. Lipót-féle reakció is gyanús szemmel nézett. Annál is inkább, mert a *Martinovics-féle „reformátorok társasága”* és az 1790-i nemesi mozgalom között a külső szemlélő összefüggést fedezhetett fel.⁴ Továbbá ez a *Ferenc-féle* reakció most már véglegesen le akart számolni a *Habsburg-abszolutizmus* magyar ellenségeivel, azért kereste az okot, amely a magyar közvélemény felvilágosult gondolkozását eredményezte. Így jutott el mint okhoz, az ifjúság neveléséhez. A reakció

¹ U. o. 184—185. II.

² *Fraknoi Vilmos: Martinovics élete*. Bp. 1921. 153—207. II.

³ U. o. 269. I.

⁴ *Mályusz i. m.* 180. I. Ezt a felfogást vallotta Sándor Lipót nádor is, aki nyíltan megírta király bátyjának: joggal kell hinni, hogy már akkor (1790) a *Martinovics-féle* terven dolgoztak. U. o. 203. I.

alapelveinek megrögzítője Sándor Lipót főherceg nádor, aki még a Martonovics-per tárgyalásainak befejezése előtt előterjeszti javaslatait, amelyekkel a Martinovics-féle bajokat meg lehet előzni, a bajok megelőzésének legfőbb orvosszerüül az ifjúság nevelésének új alapokra való helyezését ajánlja. Szerinte ugyanis az eddigi bajok előidézésében legnagyobb szerepe az ifjúság rossz *nevelésének* van. Éppen ezért javaslatai szerint a tanárok pontosan ellenőrizendők, hogy ne tanítsanak az előírt anyagtól eltérőt. Ezért ajánlja a megbízhatatlan egyetemi tanárok elbocsátását, továbbá a középiskolai tanárok megrostálását. Az oktatásügy így jut vissza a nemzet lelkétől idegen érdekeket szolgáló abszolutizmus szolgálatába.¹ Azonban ez csak egyik mozzanata volt annak a nagy átalakításnak, amely az egész kormánygépezetet is megtisztította azoktól a férfiaktól, akik a felvilágosodás híveinek számítottak (Zichy Károly gr. országbíró, Ürményi József személynök, Haller József gr. helytt. tanácsos). Helyüket azok foglalták el, akik kezdettől fogva a felvilágosodás ellenségei voltak. Így érvényesültek a reakciós erők a magyar élet minden vonatkozásában és csírájában elfojtottak mindent, amivel a felvilágosodás termékeny erői az 1790-i mozgalom leszűrt eredményeként nemzetünket megajándékozták volna.

Ezzel az élet minden terén megnyilvánuló reakcióval függ össze Koppi elbocsátása az egyetemről. Rajta kívül a piaristák közül még Piller C. kőszegi gimnáziumi igazgatót éri hasonló sors. De ennek a reakciós iránynak nem tetszett az egész piarista oktatási rendszer sem, hisz a piarista oktatás lényege a *felvilágosítás*, az eszes embernek saját mivoltához, értelmének kiműveléséhez való felsegítése a nemzeti sajátságok legteljesebb kihangsúlyozásával. Már pedig ez a reakció az elemi iskolákat teljesen feleslegesnek tartja azzal az egyszerű indokolással, hogy a népnek nincs szüksége művelődésre. Nagy részük ugyanis elfelejti, amit az iskolában tanult, más részük pedig nem felejtí ugyan el az olvasást, de viszont röpiratok olvasására adja magát. Tehát mindenhogyan felesleges. Révai Miklós is, amikor a piarista rendből 1794-ben átlép a győri egyházmegyébe, azt mondja, hogy tettére a piaristák iránt megnyilatkozó „sinistra opinio“

¹ A reakcióra vonatkozólag l. Mályusz i. m. 204. skk.

is kényszerítette.¹ Így tehát Koppi eltávolítását is teljesen ez az általános közoktatási átrendeződés, illetve szellemben az új abszolutizmushoz való alkalmazása miatt eszközlik, mint olyanét, aki más felfogást képvisel.

Ezt, amint az alábbiakban látjuk, a hivatalos vizsgálat is megerősíti. Tudjuk, hogy Sándor Lipót főherceg, aki a reakció alapelveit kidolgozta, szerencsétlenség következtében még 1795 júniusában meghalt. Ez azonban a reakció irányán nem változtatott, mert a király utódjának, József főhercegnek Sándor Lipót javaslatait nyújtotta át követendő eljárás gyanánt. Az új nádor, illetve helytartó folytatja le a vizsgálatot a személyi cseréket illetőleg.

A legfőbb méltóságban lévő gyanús férfiak (gr. Zichy Károly országbíró, Ürményi József personalis, gr. Haller József helytartótanácsos) eltávolítását József főherceg helytartói kinevezését tartalmazó királyi irat közölte.² Ezután Sándor Lipót reakció-tervezete szerint a tanügyet kellett megszabadítani azoktól a tanároktól, akik a reakciónak nem tetsző felfogást képviselték.

Ebben az ügyben tett első fölterjesztésben — szept. 23. — a királyi helytartó az új országbíró, a reakciós Végh Péter véleményét közli a királlyal. Végh szerint ezek az emberek megrontották az ifjúságot,³ azért el kell távolítani őket mostani állásukból, hogy ne legyen alkalmuk még több kárt okozni. Itt nincs egy szó sem a Martinovics-összeesküvésben való részvételről. Egyetlen bűnük felvilágosult gondolkozásuk, amelylyel megrontják az ifjúságot. A főherceg fölterjesztése alapján az ügyet az államtanács is tárgyalta. Bizonyítékok híján sem perbevonásukat⁴ nem javasolták, sem a felmerülő gyanú alapján a magyarfaló *Izdenczy* kivételével nem tartották szükségesnek a tanügy teréről való elbocsátásukat. Különösképpen

¹ Figyelő. 1887. évf. 153. l.

² Domanovszky Sándor: József nádor iratai. I. k. 18. l.

³ „... diese Leute so unsere Jugend völlig verderben.“ U. o. 33. l.

⁴ Koppin kívül Kreil Antal az egyetem filozófia tanára, Barics Béla az egyetem közjogi tanára, Schedius Lajos az esztetika tanára, Halizky András a klasszika fiológia tanára, Török Lajos gr. a kassai tankerület főigazgatója, Tichy István a kassai akadémia tanára, Piller Celestin a kőszegi piarista gimnázium igazgatója a vádlottak.

Zinzendorf államtanácsos vette őket védelmébe. Mindegyik ügyével külön foglalkozva Koppi illetőleg megjegyzi volumában, hogy írásainak elégetése¹ nem bizonyít ellene. Szintén legfeljebb bizonytalan vélekedésre ad okot² Martinovicsnak az a vallomása, hogy segített a Litterae ad imperatorem tiltott röpirat fordításában. Az államtanács vélekedése után Ferenc király ügyükben további vizsgálatra utasította a magyar hatóságokat.³

A vizsgálatot azonban ellenük nem foganatosították, hanem egy újabb felterjesztésben a jogügyi igazgató, az országbíró és a tárnokmester az országbírónak már ismert álláspontját bizonyították új szempontból. Vagyis a vizsgálat nélküli elbocsátás mellett foglaltak állást. Mindhármuk véleménye megegyezik abban, hogy nem hisznek új bizonyítékok felsorakoztatásában, tehát a vizsgálat eredményre nem vezet. A tárnokmester, Majláth József más módot ajánl az iskolák megtisztítására. Erre szerint nagyon szükség is van az ott meghonosodott felvilágosult gondolkozás miatt. Itt említi meg, hogy II. József idejében a piaristákat is át akarták alakítani a világiak nevelésére szolgáló renddé. Ez itt egy világias irányzatot juttatott felszínre. Ezt látja érvényesülni Koppi és Piller eseteiben. Ezért Koppi és Piller piaristák egyszerű áthelyezését javasolja. Végh Péter országbíró felfogása csak abban tér el az előzőtől, hogy ő különösen azért nem javasolja a vizsgálat megindítását, mert a vádak alapja nem tettek és cselekedetek, ezért a biztos sikertelenség esetén helyükön kellene hagyni őket. Tehát vizsgálat nélküli elbocsátást javasol ő is. Ebből mindennél világosabb, hogy még a reakció hívei is kénytelenek voltak bevallani, hogy komoly vádak nincsenek ellenük. Egyedül a tanügynek Mária Terézia előtti alapokra való visszahelyezése teszi őket hasznavehetetlenné az oktatás terén. Ezért kell távoznik.

¹ A Martinovics által bevádolt egyetemi tanárok iratait átvizsgálták. Koppinál semmitsem találtak. Egy névtelen feljelentés szerint jóbarátja, gr. Haller József értesítette a készülő vizsgálatról és iratait még idejében elégette. Mályusz i. m. 189. l.

² „... gibt er selbst nur für eine höchst ungewisse Mutmassung an.“ Domanovszky i. m. 39. l.

³ Domanovszky i. m. 40. s. k. II.

Ha végig olvassuk az összes gyanús tanár ügyében tett felterjesztést, akkor azt látjuk, hogy a főherceg is mindenképpen azon van, hogy a király a vizsgálatot ejtse el,¹ mert az eredményre nem vezet és így ezek a tanárok a helyükön maradnak. De hogy ezt elkerüljék, egyetlen megoldás, hogy a felségjogok alapján helyezték át őket más állásba. A király ugyanis ragaszkodni akart az 1791-i országgyűlés XVIII. cikkelyéhez, amely szerint egyszerű feljelentésre senkit sem szabad állásából elbocsátani, hanem az illetővel a vádat közölni kell és módot kell neki adni a védekezésre. Ilymódon ezek az emberek tisztázták volna magukat, azért a főherceg nyíltan megmondja, hogy itt a király felségjogok alapján járjon el és a jövő érdekében áldozza fel ezt a néhány embert.² Ferenc király így meggyőzve, el is ejtette a vizsgálat tervét és a fölterjesztés alapján Koppit és társait nyugalomba helyezte.³ A reakció így eltávolította az önállóan gondolkozó magyar közvéleményt alakító férfiakat, igyekezett vaskézrel elképzeléseit megvalósítani. Pillanatnyilag sikerült is ez, hogy néhány év múlva újra meginduljon a régi harc a magyar öntudat és az idegen reakció között.

Koppi a Martinovics összeesküvéstől képviselt republikánus szellemtől mennyire távol volt, éppen lefoglalt írásaira hivatkozva ő maga bizonyítja. Lefoglalt írásai visszaadása ügyében kérvényt ír a nádorhoz. A kérvény elején utal arra, hogy az állam biztonsága érdekében foganatosított intézkedések sohasem lehetnek túlzottak, azért ő is szívesen elviselte, hogy írásait elvitték, de ennek már három napja, azért kéri a nádort, hogy minél előbb méltóztassék azokat visszaküldeni ép állapotban (integre). Azután írja, nincs azokban semmi, ami gyanús lehetne, sőt inkább azt bizonyítják, hogy milyen lélekkel van az uralkodóház iránt, hisz éppen Magyarország királynéi szerepét akarja megírni.⁴

¹ U. o. 42. l.

² „Sollten Euer Majestät nicht das Wohl der ungarischen Nation, die Ruhe der ganzen Monarchie . . . das Heil der zukünftigen Generation, die Rettung welcher noch in Euer Majestät henden ist, der Rechtverteilung sechs oder sieben schlechter Menschen vorziehen“. U. o. 50. l.

³ U. o. 53. l.

⁴ „ . . . nihil in iis est, quod mali animi det indicium, quin potius eadem scripta mea testabuntur, quo animo feror erga Augustam Domum,

A fentiek alapján tisztán áll előttünk, hogy Koppinak semmi köze sem volt a Martinovics-féle jakobinus mozgalomhoz. Egyedüli ok nyugalmazásában, amely miatt annyi derék jó magyarnak kellett vele együtt egyelőre félre vonulnia, hogy annak a felvilágosult szellemnek, amely az egyetemen Katona István helyébe emelte, most a reakció felléptével száműzöttként kellett elhagynia az ifjúság és tudomány csarnokát.

Nyugalomba küldésével egyidejűleg világos volt előtte, hogy az eddig járt úton nem érvényesülhet. Letörhetetlen törekvésének jele, hogy néhány hónap múlva 1796 januárjában új tervvel állt elő, amelyről remélte, hogy újra szerephez juthat. Tervezetet készített a magyar *kereskedelmi szakoktatás* megvalósítása érdekében. A tervezet címe: „Schematizmus Academiae Mercantilís.” 6 ívrét. Ezzel külön tanulmány keretében részletesen fogunk foglalkozni.

Egészen érthető okokból illetékes hatóságok a tervezetet nem vették figyelembe. Így Koppi előtt véglegesen bezárult az érvényesülés kapuja. Hátralévő éveit egészen elvonultan töltötte Máramarosszigeten és Nagyváradban. Az utóbbi helyen 1800-tól kezdődőleg a házfőnöki tisztséget töltötte be haláláig, 1801. ápr. 6-ig. A „Zeitschrift von und für Ungarn” nekrológjában kiváló képességeinek kiemelése mellett megemlíti azt is, hogy „nyugalomba vonultan nagyobb történelmi munkán dolgozott, amely azonban még nem látott napvilágot.”

cum modo plane reginas omnes Hungariae diplomatie dare intendam.”
Koppi kérvényfoglalmazványa a nádorhoz írásai visszaadása ügyében.
Kegyesrendi levéltár.

6. Világnézete.

Ha vizsgáljuk azokat az erőket s eszményeket, amelyek Koppit vezették, mint tanárt és pedagógust, akkor kétségtelenül meg kell állapítanunk, hogy a barokk világszemlélet, amely a világ folyását és értékelését csak a dogmák és a vallás szempontjából nézte, nála nem talált kielégítő értéket.

Hívó ember, aki a legnagyobb megbecsüléssel értékeli Jézus Krisztus művét: az *Egyházat*. Az Egyház soha meg nem fogyatkozhatik — felfogásában — mert isteni eredettel bír, noha romlások lehetnek kebelében. A hívők erkölcei megromolhatnak, a diszciplína változhatik, de az isteni eredetű Egyház rendületlenül állni fog.¹ Ettől az isteni eredettől eltekintve azonban az Egyházban „coetus fidelium” vagy „coetus christianorum”-ot lát csak, amely éppen úgy az idő és körülmények hatása alatt töltötte hivatását, mint egyéb emberi társaság. Azért az Egyház történelme² is csak emberi küszködés, vetélkedés, fejedelmek és népek törekvése, szakadások, tévedések sorozatából áll, amelyeket, hogy igazán *pragmatice* megismerhessünk, a tények okát és eredetét kell kutatnunk. Minden szemponttól, amely eddig az egyháztörténetírását a tiszta igazság rovására évezredes súllyal fektette meg, megszabadultan a tiszta igazságot kell megtalálni.

Koppinak ez a módszertani felfogása *Spittler* hatása alatt alakult ki, aki viszont szoros felfogásbeli kapcsolatban volt *Voltaire*-rel.³ Koppi ugyanis éppen *Spittler* könyvére

¹ „Koppi : Praenotiones ad historiam Ecclesiae . . . c. mű 24., 29-30. ll.

² A következőkre vonatkozólag l. u. o. 14., 47-48. ll.

³ Fueter E.: Geschichte der neuen Historiographie. München u. Berlin 1925. 377-79. ll.

hivatkozik ezzel a tiszta igazságot szem előtt tartó módszerrel kapcsolatban.¹

Látjuk, hogy a barokk-kor vallásosan heroikus eszményét nem kereste és nem is vélte felfedezni az egyháztörténelem nagy árában, hanem magukat a történelmi tényeket akarta a maguk szűz igazságában látni és ezeknek útmutatását a jövőt illetőleg felhasználni. Világnézete tehát kétségtelenül a felvilágosodás racionalista, a szabad kutatást valló irányában gyökerezik. A vallásos élet, az Egyház életfelfogásának nem kizárólagos meghatározója, hanem számára ezek csak egy részt jelentenek az emberi élet bonyolult szövedékében, amelyek éppenúgy emberi módon folynak és alakulnak, mint az emberi élet egyéb meghatározói. Ha kutatjuk, hogy mi e világképnek tápláló ere, akkor azt találjuk, hogy a *ráció*, az emberi ész feltűnő becsülése és a megbékülést kereső *humanitás*, amely előtt a barokk világkép egészen leegyszerűsödik, égbetörő távlatait elveszti és előtérbe lép a szabad kutatás eszméjével élő, a végtelenné tárgult világ meghódítására vállalkozó ember. Ez az új kép nagyrészt a tiszta emberi ésszel belátható igazságokat ábrázolja, amelyek sokszor az embert emberért látszanak szolgálni.

1. A *racionalista*. Koppi világszemléletének kialakulásában kora lelkületének megfelelően nagy helyet foglal el az ész értékelése, amelyből a felvilágosodás többi vonásai, mint a racionalizmus kísérő és nélkülözhetetlen járuléka következnek: a *humanitás*, *tolerancia* és *nacionalizmus*.

A felvilágosodás szellemének megfelelően nála is a *ráció* műve, bármi okos gondolatra vagy cselekedetre eljut az ember. Más szóval, ami a régi világtól elválaszt. A *ráció* segítette rá az embert, hogy a másvallásúak iránti türelmetlenségnek súlyos tévedésétől megszabaduljon.² Szerfölött ünnepli a racionalis gondolkozás diadalát, amely az ellenfél igazsága előtt, akinek igazát belátni a *ráció* műve, meghajlik. „O rationem cogitandi apud homines frequentius expeten-

¹ Spittler: Grundriss der Geschichte der Kirche. Göttingae. 1782. c. művét idézi. U. o. 42. l.

² Koppi: Oratio, qua viro Danieli Cornides . . . iusta faciente parentavit. 7. l.

dam“ — mondja Cornides feletti gyászbeszédében.¹ Racionalista gondolkozásának azonban legátütőbb jellemzését az „*Opinio circa regnum Hungariae*“ c.² elaboratuma adja, amely a tiszta ész világánál mond ítéletet az Egyház és az állam viszonyáról és a társadalom berendezéséről. A papságot csak a polgárok lelki szükségleteinek kielégítésére szükséges számban tartja nélkülözhetetlennek, mert így hozza magával a közboldogságot szem előtt tartó államberendezés rációja. De hogy vannak emberek, akik már itt a földön lemondva anyagi javakról, a kontemplatív lelki életnek szenteljék életüket kizárólag, ez olyan irracionale, amely a racionalis gondolkodás tudatkörén teljesen kívülesik.

Racionalista önkénnyel a társadalom tagjaiban csak dolgozó automatákat lát, akiknek csak az lehet a feladata, hogy minél nagyobb hasznót jelentsenek az államnak. Annál is inkább, mert az utókor előtt csak annyi hasznót jelentenek, csak annyi értékkel bírnak, amennyi látható hasznót hajtanak a társadalomnak.³ Racionalizmusára jellemző továbbá, hogy a nemzet, a közösség életfeltételeit a felvilágosodás előítéletes gondolatvilágának megfelelően a világ ismert népi közösségeinek pontos egybevetésével akarja megállapítani. A ráció feladata, hogy kiválassza a sok megismert közül azt, ami egy nép helyi és népi jellegének leginkább megfelel.⁴ Amint látjuk tehát, kora szellemének megfelelően a racionalis gondolkodás irányító szerepet képvisel felfogásában.

2. A toleráns. Koppi a toleranciatant mind az egyes ember lelkiismereti szabadságát illetőleg, mind az államhatalomnak az Egyház befolyásának visszaszorítására tett törekvéseit illetőleg helyesnek ismeri el. Csodálatosnak tartja, hogy az emberek oly sokára jöttek rá erre a legtermészetesebb dologra.⁵

Vallási toleranciája a racionalista kutatásra vezethető

¹ Erre vonatkozólag l. még: Koppi: *Iusta sollemnia J. e Comitibus Batthyán*, 17.—20. ll.

² Nemz. Múz. kéziratár. V. ö. Állampolitikai gondolkozása c. fejezettel.

³ Koppi: *Prolusio*. 14. l.

⁴ Koppi: *Prolusio* . . . 20—22. ll. Továbbá Cornides feletti gyászbeszéde. 8—9. ll., Ráday G.-ról mondott emlékbeszéde. 29. l.

⁵ Cornides feletti gyászbeszéde. 7. l.

vissza, mint okra. Mindig és mindenütt a dolgok és történesek végső eredetét kereste.¹ Arra törekedett tehát, hogy az intézményeket a maguk szűztiszta igazában lássa minden emberi ambíció rontó befolyásától mentesen. Az emberi léleknek a vallásos kielégülés utáni vágya a természettel adott jelenség. Az egyoldalú észmunka, az egyoldalú kauzalizást kereső racionalizmus azonban nem tudta megközelíteni a vallásosság sokban irracionális határozmányait. Ez az oka annak, hogy a tolerancia levegőjével telített racionalista gondolkodásával a vallás, a hit problémáit egészen leegyszerűsíti. A barokk vallásosan heroikus ideálja, amely elszántan küzd az egyedül üdvözítő Egyház kizárólagosságáért, a racionalista történelmi kritika előtt nem bírta értelemmel. A vallásban fő a *lényeg*:² „numen agnitum eiusque cultus religio est“. Ez az a principális gondolat, amely minden vallást értékessé tesz, mert ez minden vallásban megtalálható, amiből az is következik, hogy „in substantia“ minden vallás ugyanaz (eandem esse). A természettel adott természeti valláshoz a kinyilatkoztatás járult, hogy az annyira romlásra hajló emberi természet ellenére is a vallás az egy Isten fogalmában maradhasson meg. Azonban ez a kinyilatkoztatott vallás sem mutat egységes képet, hanem a sok nyomorúság, az emberi gyöngeség, a változásra hajló emberi természet, a fejedelmek és papok cselei miatt sok ritusváltozatot mutat. A kinyilatkoztatott vallások között kora gondolkodásának megfelelően csak ritusbeli különbségeket vél felfedezni. A dogmatikus különbségek egészen tudatán kívül esnek. Kétségtelenül vallja és hiszi, hogy a mózesi törvényt Jézus Krisztus tökéletesítette.³ Ennek ellenére mégis azt hirdeti, hogy a zsidó és a keresztény vallás csak ritus és ceremonia szempontjából különbözik leginkább.⁴ Amint látjuk, a felvilágosodás tole-

¹ „Ne quem ulla fallet historia, aut spem eius noscendae frustratur, ad fontes ei, seu ad causas redeundum, sive pragmatice facta sunt cognoscenda“. Praenotiones ad historiam . . . 14. l.

² A következőkre vonatkozólag l. Praenotiones ad historiam . . . 2. l.

³ „Messias religionis Iudeorum complementum fuit.“ Praenotiones ad historiam . . . c. műve. 5. l.

⁴ „... id quod tam Iudaicis, quam Christianis sacris proprium est: licet ritus et ceremoniae plurimum inter se discrepent. Utraque perfecta veraque . . .“ U. o. 4. l.

ranciája a maga egészében jelentkezik nála. Nemcsak, hogy a katolikus és a protestáns között nem lát lényegbevágó dogmatikus különbséget, hanem még a zsidó vallást is, mint szintén kinyilatkoztatottat egyformán tökéletesnek mondja a kereszténnyel. Tehát a pozitív kinyilatkoztatott vallások között a rang és értékbeli különbség nem tudatos nála. Ez a toleráns felfogás nyilatkozik meg, amikor az egyháztörténetírás területén a felvilágosodás szellemében készült első munka megjelenését,¹ mint az új megértő szellem művét köszönti, amely nem követi a régi taposott és közönséges utat, hanem mind a protestáns ortodoxiát, mind az egyoldalú katolikus felfogást mellőzve, az igazságnak megfelelően írja meg a tényeket.²

Minthogy a vallás annyi változatot mutat és mivel a nevelésben, éghajlatban, az állami berendezkedésben van az egyes népek vagy korok közötti különbség oka, önként következik szerinte, hogy nincs rációja, miért vetnők meg akár az egyes népet, akár egyeseket, mivel más szokásnak, vallásnak hódolnak.³

Ezen az alapon a vallás olyan velejárója lesz az emberi természetnek, mint a tudományok, a művészetek iránti érdeklődés. De amiként ez az érdeklődés koronkint különböző arculatú kultúrát hoz létre, úgy a vallás is változó képet mutat koronként. Folyton változik, hullámszik a vallás is, de ha egyszer gyökeret vert, a fejedelmeknek és papoknak kell örködniök, hogy mint szükséges fennmaradhasson.⁴

A vallásnak ez a toleráns, értékbeli különbség nélküli kezelése hozza Koppit egészen közel a jozefinus racionalisztikus államfelfogás *egyházpolitikájához*, amely a vallásos lélek irracionális érzelmi momentumait figyelmen kívül hagyva a vallási ügyeket is a polgárok jóléte fölött örökdő fejedelmi hatalom hatáskörébe utalta.

A vallás régi hierarchikus elsőbbségét elveszítve, egyház

¹ Praenotiones ad historiam . . . c. műve. 40., 42-44. ll. A felvilágosodás szellemében készült munkán Spittler *Der Geschichte der Kirche*. Göttingae 1782. c. művét kell érteni, amelyet itt Koppi idéz és a szerzőt „vir ingeniosus”-nak nevezi.

² V. ö. Fueter i. m. 378-79. ll.

³ Praelectionum hist. 80—81. ll.

⁴ Batthyány érsekről mondott emlékbeszéd. 24. l.

és állam hagyományos viszonya így egészen elsikkad. Az állam úgy jelenik meg, mint csupán racionális és öncélú intézmény, amely az állampolgárok vallási ügyeiben is önhatalommal rendelkezik, mert a vallás is a jólrendezett államban az államfeladatoknak egy részét alkotja.¹ Ezt indokoltá teszi az uralkodói hatalomnak a természetjogból levezethető jellege. Amennyiben az ősi társadalmi szerződés alapján a nép minden jogát az uralkodóra ruházta, azért a vallásügy is a fejedelemhez tartozik.² A fejedelemnek a néptől átszármaztatott joga alapján joga van intézkedni, hol legyenek a vallási célra szolgáló templomok és kik lássák el az állami ügykörnek a vallásba vágó részét, kik viseljék az egyházi hivatalokat és gondoskodjanak a vallási ügyekről. Sőt a *diszciplináris* ügyek is joggal a fejedelmek elé tartoznak.³ Hogy a vallási ügyek a többi állami üggyel együtt egy fő alá tartozzanak, egyenesen a közboldogság előmozdítása kívánja meg.⁴ Ez a felfogás tehát csak polgárokat ismer, akiket egyedül az államhatalom van hivatva gyülekezteté, egyházzá formálni. Azokat, akik különböző felekezetekhez tartoznak, vallási problémák miatt nem szabad zaklatni, mert a közboldogságnak ebből kára van.

Ebben a fölfogásban lehetetlen fel nem ismerni a *joze-finizmust* vagy a *gallikánizmust*.⁵ Koppi szerint az *Ecclesia* szó,⁶ miként a görögöknél és zsidóknál nem a hatalomnélküliek közösségét jelentette, úgy a keresztényeknél sem jelenti. Nem keresztényekből álló társaságot jelent csupán — non nuda

¹ Praenotiones ad historiam . . . c. műve. 11. l.

² „ . . . sacra populorum commutare, aut pro libitu curare non esse penes arbitrium sacerdotum; id quod facile assentietur, qui sacra ad omnes pertinere intelligit, partemque bene constitutae civitatis efficere. Seu igitur populi, sive principis, cuius arbitrio se populus credidit, interest rem civitatis, sacra sit an profana, tueri atque communi utilitate commutare.” U. o.

³ „Merito igitur, immo iure principes curam disciplinae Ecclesiasticae ad se pertinere existimant.” U. o. Erre példának felhozza, hogy már Nagy Konstantin és Teodosius is, sőt Mária Terézia (v. ö. Fr. von Hock: Der österreichische Staatsrath. 48—53. ll.) is hozott egyházi diszciplinába vágó törvényeket. Ezek példájával akarja az egyház alapkonzituciójával ellenkező korabeli felfogást enyhíteni. U. o.

⁴ „ . . . ad societatis humanae felicitatem pertinet . . . ” U. o. 10. l.

⁵ V. ö. K. Bihlmeyer: Kirchengeschichte. III. T. 243—44. ll.

⁶ Praenotiones ad historiam c. műve. 12. l. s. k.

collectio — hanem a legfőbb jog hatalmával bíró hívők társaságát. A hívők e legfőbb jogának gyakorlásában irányító szerepük van a püspököknek és általában a papoknak, amiből következik a zsinatok tekintélye. A püspöki hatalom, miként az apostoloké, Istentől van, de, hogy ki gyakorolja, a nép, vagy a néptől kapott hatalomnál fogva a fejedelem határozza meg.

A látható egyetemes Egyház fogalma csak abban az értelemben szerepel nála is, amelyikben a jozefinistáknál vagy a gallikanistáknál. Szerinte ugyanis azoknak a vallási közösségeknek, amelyek élén a nép, illetve a fejedelem hatalmából a püspökök állnak, Krisztus a feje. Helytelenül nevezik tehát az egész egyetemes Egyházat rómainak, mert ennek az egységnek egyedüli alapja Krisztus, a láthatatlan fő és helyettese, a pápa, de nem a római Egyház. A felvilágosodás ezen egyház-fogalmában azonban a látható egyetemes Egyház fogalma majdnem egészen elsikkad, mert a láthatóságot a felvilágosodás fogalmazásában Krisztus helyettesének, a római pápának tényleges kötő és bontó hatalma a láthatatlan fő jogainak gyakorlásával az egész egyetemes Egyházra kiterjedőleg nem realizálja.¹ Koppi szerint is a római egyház, amelynek élén a pápa áll, csak annyiban különbözik a többitől, hogy az úciónak a centruma, amelyhez a földkerekség többi egyháza a „litterarum formaſtarum”² erejével csatlakozik. A keresztény hívők püspökeiket illetőleg ők maguk egyeznek meg. A püspökök között a pápának csak bizonyos rangelsőbbséget (quandam praecellentiam) biztosítanak.³ Tulajdonképpen tehát a felvilágosodás egyház-fogalmát csak egy hajszál választja el a protestánsoktól vallott láthatatlan egyetemes Egyház fogalmától. Ez a hajszál az, hogy a földkerekség püspökei a „litterae formatae” erejével tartják a kapcsolatot a római egyházzal, az únió központjával. Vagyis arról a hatalomról, amely vallási dolgokban tényleges fejnek, a pápának kijár, szó sincs a felvilágosodás egyetemes egyház-

¹ V. ö. K. Bihlmeyer i. m. 243. l.

² Vagy „litterae communicatoriae.” Így nevezték azokat a leveleket, amelyeket a püspökök a püspökség elnyerése után a pápának küldtek a Rómával való egység bizonyítására, Koppi i. m. 13. l.

³ Praenationes ad hist. . . . 13.

fogalmában. Koppira közvetlenül is hathatott Febroinus, mert egyik helyén azt írja, hogy Le Bert és Hontheim annyi gyaláztatot viseltek el, hogy el sem lehet mondani. De megnyugvás számára, hogy most már tisztelettel említetnek („Nunc cum honore memorantur“).¹

Ez a felfogás, amely a vallások közötti érték és rangbeli különbséget nem hajlandó véres harcokban elismertetni, a népnek, illetve a fejedelemnek, akire a nép összes természetadta jogait átruházta, hatáskörébe játssza át a vallási ügyek intézését. A papság csak adminisztratív szerv, mint egyéb hivatalnok réteg, melynek az a morális kötelessége, hogy a nép lelkiüdvével együtt annak jólétét is előmozdítsa.

A vallásnak ez az értékcsökkenése önmagától megmagyarázza azt a nagy *toleranciát* Koppinál, amely az emberekben csak állampolgárokat akar látni és amely a magasabbrendű vagy a kevésbé tökéletes vallás követői lehetőségét nem ismeri. A vallás egyszerűen szükséges valami, amellyel nagyszerűen meg lehet nevelni az embereket a fejedelem iránti engedelmességre. Éppen ezért a papság nemcsak az örök üdvösség útját mutassa a híveknek, hanem a fejedelem iránti alattvalói kötelességre is oktassa.² Mintha csak II. József eszméit hallanánk.³ Hogy ez a tolerancia-tan mennyire összefügg Koppinál az állam *közboldogságra* való törekvésével, bizonyítja az, hogy amikor arról beszél, hogy az államban egyformán mindenkinek részesülnie kell a hasznos törvények védelmében és hogy senki se panaszkodjék kényszerterhekről, ehhez egyszerűen hozzákapcsolja, hogy ez álljon Istennel⁴ szemben is, mivel kényszerített vallás nincs. Tehát mindenki, aki a nemzethez tartozik, szabad legyen a vallás gyakorlásában is, mert csak a legyőzötteknél lehet beszélni a szabadság toleranciájáról.^{5,6}

¹ U. o. 45. l.

² „... non tantum viam salutis demonstrant, sed etiam qualiter superioritatis morem gerere et eidem subesse, instruant.“ *Opinio circa regnum* H. 251. l.

³ Hóman-Szekfű I. kiad. VI. k. 359. l.

⁴ Koppi levele Mallyóhoz 1790. márc. 16. A premontreiek göd. lev. V. ö. Eckhardt: A francia forradalom eszméi Magyarországon. 89. l.

⁵ Koppi levele Mallyóhoz 1790. márc. 16. A gödöllői premontrei lev.-tár.

3. A *humánus*. A vallás fentlátott felfogása egyenes vonalban vezetett ahhoz a humánus felfogáshoz, amely minden emberi egyetértést, együttműködést akadályozó vallási dogmatizmust kizáró *humanitás* szolgálatában látta az ember legfőbb feladatát. Ez a humánus szellem megvetve minden ortodoxiát és dogmatizmust, egyedül az emberiség szellemi és anyagi kultúrájának minél tökéletesebb kiépítésében látta legfőbb célját. Feledve a multat, ennek a célnak jegyében barátságban vannak a vallásilag egészen különböző relációkban lévő egyének. Így Koppi barátságába tartoznak a *szabadkőműves* Orczy bárók,¹ az *illuminátus* Kreil Antal, a *protestáns* Schedius Lajos és Cornides Dániel egyetemi tanárok, Benkő József a *kálvinista* pap, Abaffy Ferenc a *forradalmár*, Ráday Gedeon gr. és Teleky Sándor gr., a nagyműveltségű *kálvinista mágnások*, és még sokan mások, akik származásuk szerint egészen különböző hagyományt örökölték, de a *humanitás* jegyében most találkoznak. Ez a toleráns humanista szellem érvényesül Koppinál akkor is, amikor az egyetemre protestáns tanár bekerüléséről van szó.² Úgy látszik Kazinczy Ferenc is ezt a szellemet ünnepli Koppiban, amikor a nagy német humanistákkal, a *neo-humanizmus* alapítóival hozza kapcsolatba. Következőleg ír ugyanis egyik levelében: „... ahol a német egy Gessnert, Heynet, Millert, Ernestit³ mutat: minékünk igen meg kell elégednünk, ha egy Szerdahelyit, ha egy Koppit mutathatunk”.⁴

A humanista morálnak, amely létjogot és alapot nyújt a legkülönbözőbb eredetű és származású egyének közös munkájának, szinte *normatív* jellege van: Aki életét a *humanitás* szolgálatában töltötte, annak emléke élni fog az utókor előtt.⁵ Majdnem egyedüli magasztos céllá lesz a hu-

⁶ Ez a felfogás ebben a korban általános. A Magyar Kurir az autumi püspök szavait idézi: „Nem kell többé türelemről (toleranciáról) emlékezni; ez a kifejezés igazságtalanságot és megbántást foglal magában. Eckhardt i. m. 89. l.

¹ Váczi János: Kazinczy Ferenc és kora. I. k. 112. l.

² Dorombay K.: Schedius Lajos mint német-magyar kultúrközvetítő. 20—24. ll.

³ V. ö. Fináczy: Újkori nevelés tört. 210—33. ll.

⁴ Kazinczy F. levelezése. I. k. 47. l.

⁵ Oratio qua . . . Danieli Cornides iusta faciente parentavit C. Koppi 18. l.

manitás eszméjéért dolgozni. Szinte az ember célja az ember lesz, ami hibás, de természetes folyománya annak a humánus toleranciának, amely az ember kedvéért igyekszik kiküszöbölni a vallások közötti értékrendet.

A toleráns humanista felfogás pregnánsan kifejeződik Koppinál, amikor azt az eljárást, amellyel egészen II. Józsefíg a protestánsokat kizárták a magasabb hivatalokból, „error Cordonianus”-nak nevezi, amelyben oly sokáig szenvedett az emberi nem. Ezzel kapcsolatban az a kívánsága, hogy az új gondolkodás más népeknél is terjedjen el,¹ miként nálunk II. József jóvoltából és a lelkeket a humanitásra irányítsa.

Humánus felfogásának megfelelően a klasszikus irodalmat igen nagyra értékelte és hön kívánta, hogy a latin mellett a görög irodalom művelése is virágozzék.² Azonban a felvilágosodás szellemének megfelelően, hasonlóan a német neohumanistákhoz, nem a formális képzés, hanem a *tárgyi* ismeretek, *hasznossági* szempontból fontosak neki a klasszikusok, mert a klasszikus ókor a legszebbet, a legmagasztosabbat hozta létre, azért csak üdvös például szolgálhat a humanitás eszméjéért való küzdelemben.³

A neohumanisták és Basedow reális és racionális iskolája teljesen megegyeztek abban a felfogásban, hogy az oktatás nem zárkozhatik el többé az élet követelményeitől,⁴ a legfontosabb reális tárgyak felkarolásától. A kiindulásban tehát egyeznek, de eltérnek a klasszikus műveltség különböző megbecsülésében. A neohumanisták abban a meggyőződésben voltak, hogy a klasszikus ókor a legszebbet és a legmagasztosabbat hozta létre az emberiség szellemi életében, éppen ezért ezt a nagy értéket az új ember kiképzésében nem lehet figyelmen kívül hagyni. Tehát a neohumanisták

¹ U. o. 10. l. „Et utinam. quam apud nos commutata iam haec opinandi ratio est, tam ea ad quasdam duriores paulo nationes progressa animos ad humanitatem implectat.” Erre vonatkozólag l. még Batthyány érsek feletti emlékbeszéd 6, 23. ll. továbbá Prolusio c. munkája 23. l.

Koppi ilyenirányú felfogásának az ad nagy jelentőséget kortörténeti szempontból, hogy ő, mint egyetemi tanár ezt a felfogást az ifjúság széles körében terjesztette.

² Praelectionum hist. I. Praef. 7. l.

³ Prolusio 25. l.

⁴ A következőket illetőleg l. Fináczy i. m. 217–24. ll.

a mult értékeit és a haladás modern eszközeit egyaránt fel akarják használni a szerintük legnemesebb emberi eszmény megvalósításában. Helyet talál náluk is, miként a filantrópistáknál (Basedow) a nemzeti nyelv és irodalom felkarolása is.

Koppi, hogy mennyire egyesítette magában mindkét irányt, mint élő valóság bizonyítja az európai műveltségű humanista *Dessewffy József*, aki kiskorától fogva Koppi elvei, irányítása szerint nevelődött. „Neveltje a piarista Koppi Károlynak, aki tiszteletünket és hálánkat érdemlené, ha soha egyebet a hazának nem adott volna is, mint két tanítványát: ezt a Palásthyt és gr. Dessewffy Józsefet” — írja Kazinczy Ferenc¹. „Dessewffy József már mint gyermek Kassán, ahol a telet szokta tölteni, Koppi vezetése alá került.” Ebben az időben Dessewffy alig 8—9 éves és már mégis Basedow János, a pedagógiai realizmus és racionalizmus németországi apostola² könyve alapján tanul Koppi vezetésével. Orosz Zsigmond rendfőnök írja ugyanis 1778-ban Kassára Koppinak, hogy a kis Dessewffy tanításához kért könyvet a budapesti könyvkereskedő el fogja neki küldeni. Majd néhány héttel később kelt levelében azt kívánja Koppinak, hogy kis tanítványa a könyv értékénél nagyobb hasznot merítsen Basedow könyvéből.³ Látjuk tehát, hogy alig egy évtizede, hogy Basedow széjjelküldte az emberbarátokhoz intézett *Szózatát*,⁴ az európai műveltségben mindig hátrább lévő Magyarországon már Nyugat legújabb eszméi hatnak a nevelésre.

Azonban, hogy a legmodernebb eszmék mellett is mennyire megmaradt Koppi a neohumanisták eszméivel való kapcsolatban, mutatja az, hogy Dessewffy 14 éves korában már Cicero „De senectute” c. munkáját fordítja le magyarra Koppi irányításával. „14 esztendő⁵ koromtól fogva, olyan ember alatt kezdvén, mint Koppi volt, üzöm a litteraturát. Megvan még most is valahol magyar fordításom Ciceróból

¹ Pályám emlékezete. 272. l. Nemzeti K.-tár.

² Fináczy: A magyar közokt. tört. II. k. 29. l.

³ „... sed eo tum laudabo comitellum magis, quando audiam quod ex Basedowio fructum maiorem retulerit libri pretio.” 1778. jan. 30. Kegyesr. lev.-tár.

⁴ Vorstellung an Menschenfreunde und vermögende Männer ... 1778. Fináczy: Az újkori nevelés története. 187. l.

⁵ Kazinczy G.: Gr. Dessewffy J. irodalmi hagyományai I. k. 185-86. ll.

De senectute. Ezt 14 esztendőös koromban készítettem Koppi vezérlése alatt", írja Kazinczy Ferencnek.^{1,2} Br. Eötvös József emlékbeszédében mondotta Dessewffyről: „Koppi által azon klasszikus tanulmányokra oktatta, amelyek még agg napjaiban élte fő gyönyörét tevék s amelyek által a gyermek nemes hajlamai jókor irányoztattak azon polgári erények felé, amelyeknek a régieknél annyi példáját látjuk.”³ 1827-ben írt rövid életrajzában látjuk, hogy már a „Koppi vezetése alatt töltött iskolai éveiben észrevette a különbséget, amely az elvek között, amelyeket tanult és hazájában alkalmazva lát, létezik, s aki most egyszerre csak nemzetiség iránti buzgalmat, csak az emberi jogok hirdetését hallotta maga körül.”⁴

A mult értékei és kora hasznos ideáinak szellemében nevelkedő Dessewffy életében harmonikusan jelent meg a *humanista életideál*. Ragaszkodott a multhoz nagyszerű emlékei miatt, tisztelt a jelenben mindent, ami nagynak látszott. A humanista Dessewffynek mult és jelen szintéziséből álló tudományos műveltsége, amelyet Koppinak köszönt, a fentiekén kívül mindennél jobban bizonyítja Koppi hasonló irányú beállítottságát.⁵

¹ U. o. 92. l.

² Dessewffy József gr. Koppi vezetésével végezte összes tanulmányait. Vele van Kassán, majd Kolozsvárott és végül pesti egyetemi tanár korában is. Erre bizonyosság több adat mellett Mallyóhoz írt levelei Kolozsvárról. 1783. júl. 12. Prem. lev.-tár. Azután Pestről 1786. május 19-én írt levele. Ebben írja: „cum Sarosienses revisam partes cum meo Dessewffy Iosepho alumno.” U. o.

³ Az Akadémia Évkönyvei. VII. k.

⁴ U. o. 138. sk.

⁵ „Ezt a szellemi rokonságot, a tanítványnak mesteréhez való hűséges ragaszkodását beszédesen fejezi ki a férfi Dessewffy József gróf verse, melyet Koppi sírfeliratául készített. Érdemesnek tartjuk az egész közlését:

Koppius hic situs est, quem natura ad maxima natum

Finxit, verum sors non fuit aequa viro.

Tardius aut alio debebat vivere coelo,

Tam culto ingenio patria dispar erat.

Nam nec ubique potest vitis se tollere in altum

Et perimunt rapidi germina saepe Noti.

At Tu de saxo (Tu tamen et saxo) fructus cum flore tulisti,

Non quales poteras, sed veluti licuit.

Quocunque igitur tandem tumulaberis agro,

Exerescent urna mirlea serta tua.

Dessewffy epitaphiuma ad cineres Caroli Koppi. Múz. Lev.-tár. 277. oct. Lat.

4. A *nacionálista*. Már a renaissance humanizmusa felszabadította az *egyéniiséget*, amely folyamat a faji értékek (nyelv és irodalom) kultuszában folytatódott a XVIII. sz.-ban. Megvan ez a német neohumanistáknál is.¹ Koppinál szintén megtaláljuk, olykor még bizonyos türelmetlenség formájában is a más nemzetségek iránt. A nacionalizmus is szervesen beletartozik a felvilágosodás tarka eszmeképébe. Egy hosszú kultúrfejlődési folyamat egyik ágaként robbant ki a XVIII. sz.-ban, amelynek legerősebb lökést a természetjogra való támaszkodás adott. Amint a természetjogon bírt jogait az egész nép rendi privilégiumok nélkül a fejedelemre ruházta, úgy önként következik, hogy a közboldogságban és a közterhekben is rendi privilégiumok nélkül kell részesülnie a nemzet mindenegyres tagjának.² A nemzetnek ez az előítéletmentes, természetjogból fakadó humanisztikus felfogása mélyen benne gyökerezik a felvilágosodás gondolkörében. Koppinál erősen *nacionálista* színezetét II. József azon abszolutista egységesítő kísérletei következtében nyerte, amelyekkel éppen a közboldogság címén a magyar egységet egy nagyobb egység részévé akarta tenni.

Koppi nacionalizmusa nem régi fegyvertények és vitézi erények dicsőítése, vagy ezek visszاسírása csupán, amilyen formában a magyar nacionalizmust általában az íróknál és költőknél megtaláljuk egészen *Széchenyi Hiteléig*.³ Hogy mennyire a hőst érzik át a költők ebben a korban is igazi eszménynek, mint nemzeti ideált, jellemzően mutatja még a felvilágosult Bacsányinak is az a verse, amelyben Pesten a tudósok között töltött szép napoknak emléket állítva Koppiról így emlékezik meg:

Mit művel a bölcs Koppi? mikép növekednek alatta
A haza jobb csemetéi, mikép gerjednek erőre
Bajnokaink unokái, midőn a régi világnak
Nagy példáit festi?⁴

Ezzel szemben Koppit, mint a *Dugonics Etelkájának* méltatásában is látjuk (a Merkur von Ungarn 11. füzete) sokkal

¹ Fináczy: Az újkori nevelés . . . 214. l.

² Koppi levele Mallyóhoz 1790. márc. 16. Prem. g. lev.

³ Hóman-Szekfű I. kiad. VII. k. 12—15. l.

⁴ Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete. 51—52. ll.

inkább a nemzeti *sajátságok* megörökítésének problémája kötötte le. Az Etelkának keresett magyarságát is igen nagyra értékeli mások támadásaival szemben. Az Etelkáról mondotakat így fejezi be: „Welch ein Verdienst des Verfassers, der den eigentümlichen Nationalkarakter, die Sitten, Gewohnheiten und Sprache einer Nation, welche zwar das meist Eigentümliche verliert, und eine vielleicht bessere, wenigstens nothwendige und angemessene Gestalt bekommt, immer aber in mehr als einer Rücksicht merkwürdig bleiben wird, gleichsam, wie Trümmer eines gescheiterten Schiffes zu erhalten sucht.“

Koppi nacionalizmuson nem is azt a rendi, nemesi nacionalizmust érti, amely kizárólagosan saját szempontjaiból akarta a felvilágosodás nemzetboldogító gondolatait átültetni.¹ Az ő nacionalizmusa átfogja az *egész* nemzet minden tagját. Eszménye² elsősorban a kulturális haladás és fejlődés. A barokk-kor vitézi erényeivel kitűnő, magas méltóságot viselő főurak számára nem jelentenek értéket, hanem az, aki a tudománynak szenteli idejét és erejét. Ezt a típust ünnepli Ráday Gedeon grófban, aki ősei vitézi tetteitől nem ittasodott meg és nem tett úgy, mint általában a nemesi ifjúság, amely még az ő korában is a fegyverek fényében és magas hivatalokban akart sütkérezni, hanem az oderai Frankfurtban tudományos foglalkozásnak szenteli ifjúi életét. Csak a régi vitézi erényekben kitűnő nemesség ideáljai neki vagy kicsinynek, vagy egészen értéktelennek látszottak („haec illi parva aut nulla videri . . .“). Koppi lelki szemei előtt tehát már nem a kardforgató, privilégizált nemesi generáció lebeg, hanem az, amelyik lelki kultúrája révén értékes és ezen érték szerint szolgálja nemzetét. Ez a gondolat jut kifejezésre nála II. József halála után is, amikor a Szent Koronát hazaszállítva, az ország minden részéből jönnek a korona üdvözlésére. „Abaújból is jön egy küldöttség Kazinczyval az élén. Ennek tagjai ellátogatnak az „olvasó kabinetbe“ is. Ahol Koppi fogadja őket és kardjaik csörtetésére célozva arra kéri őket, hogy mutassák meg, hogy nemcsak kardot tudnak rántani.“³

¹ Mályusz: i. m. 10. l.

² Koppi: Oratio quam viro comiti de Rada . . . c. művét l. a következőkre 24—26. ll.

³ Pályám emlékezete. 140. l. Nemzeti könyvt.

Koppit a műveltség terjesztése iránti rajongó törekvése hozta egészen logikusan a *nemzeti nyelv* felkarolásának a gondolatára. A műveltséget a közboldogság egyik alkotó részének tekintette, amelyben a nemzet mindenegybes tagjának részesülnie kell. Tehát a műveltségnek is mindenki-re ki kell terjednie. Ez pedig csak úgy érhető el, ha a nemzeti nyelvet tesszük a terjesztés eszközévé. Innen van állandó agitálása a nemzeti nyelv előmozdítása érdekében, nevezetesen a magyar nyelv és irodalom elterjesztését legfőbb feladatának tartotta. Már 1779-ben Kazinczyt ebben az irányban buzdította.¹ Jóllehet Koppi mint tanár teljesen latin nyelven fejt ki munkásságát, amihez kötve is volt éppen tanári állásánál fogva, de teljesen át van hatva a nemzeti nyelv princípális szerepétől, azért a legnagyobb elismerés hangján tud csak szólni az ifjabb generáció ilyen irányú célkitűzéséről, írja Kazinczynak.² Ennek megfelelően szívesen megjelenik a nemzeti nyelv előmozdítását célzó ifjúsági gyűléseken. De meg is kívánta társaival együtt, hogy az ifjú generáció teljesen magyar nyelven fejtse ki munkásságát. Példa erre Földi János esete, aki bemutatta a *Museum* c. folyóiratot Horányinak, akinél éppen jelen volt Dugonics és Koppi. Mind a hárman az idegen nevet kifogásolták.³ Felmerül nála a magyar nyelv terjesztésének gondolata idegen népek között is. Itt a francia nyelvvel tesz összehasonlítást, amelyet a francia nép kereskedelemmel, hatalommal, írással és sok egyéb eszközzel terjesztett. Ezzel szemben nálunk semmi sem történt, hogy nyelvünket külföldön is (ad exteros)⁴ terjesszük. A magyar nyelv felkarolásában különösen az a szempont vezette, hogy azt kell elsősorban megvalósítani a nemzetközösséget illető tervek közül, amelyik inkább szolgálja a nemzet fennmaradását: a magyar nyelv és irodalom.⁵

¹ Koppi lev. Kazinczyhoz 1779. jún. 24. Kazinczy Lev. I. k. 16. l.

² „... idiomatis patrii peritiam non mediocrem prae Te feras. Gratulor tibi tuisque, qui hanc curam propriam vobis feceritis purioris sermonis Hungarici conservandi.“ U. o.

³ U. o. I. k. 442. l.

⁴ V. ö. Decsy Sámuel Pannoniai Fénix c. műve. Hóman—Szekfű II. kiadás, V. k. 151—52. ll.

⁵ Ezekre vonatkozólag I. Koppi: Oratio, quam viro Comiti de Rada monumentum esse volvit c. beszédet 37—38. ll.

Legnagyobb meglepedésére szolgál, hogy már külföldi írók művei fordításban az egész országban el vannak terjedve (. . . per universum regnum diffusa).¹

Forró nacionalizmusa az egyetemi katedrán elragadtatásra is vitte. Egy alkalommal Károlyi Antal gr. generális bement előadására, amikor első Lipótról beszélt, hogy jelenlétével elnémítsa. Koppi azonban tovább is korholta I. Lipót. Sőt Károlyi felé fordulva merészen kiáltotta: „Infelicitatem hanc patria adscribere debet illustrissimae domui Károlyianae . . .”!²

Ez a nacionalizmus nem elégedett meg azzal, hogy a nemzet géniusza magyar nyelven, magyar erkölcsökben és szokásokban és magyar kultúrában szólaljon meg, hanem a régi világ osztály-öntudatán nyugvó társadalmi rend helyébe a nemzet *egységében*, kollektivitásában gyökerező *közbiztonságot* és *szabadságot* akarta tenni, amelyekben a nemzet mindenegyes tagját, még a legutolsó alattvalót is (ultimus rusticus) részesíteni akarta.³ Ez az egyedüli út szerinte, amely minden lakost a nemzet lényegéhez, miségéhez formál. Ez a gondolat nyilvánult meg az *Opinio circa regnum Hungariae* c. kéziratában is, ahol határozottan kifejezésre juttatta, hogy az állam, a nemzet ereje a *népben* van, ahonnet kap minden erőt, azért ezt a népet kell szaporítani. Nála tehát nem osztályon nyugszik az állam ereje, hanem a milliók összetevő erejében, kollektivitásában.⁴ A rendi privilegiumok megsemmisítésének elképzelése után már csak nemzetet lát, amelynek tagjai egyformán érzik, hogy mind vagyonukkal, mind személyükkel kötelesek a nemzetet szolgálni.⁵ Ennek a következménye azután az, hogy mindenki érzi, aki a nemzethez tartozik, hogy a nemzet magába is fogadta.

Mivel ő csak nagy nemzeti egységet lát, ahol a bizton-

¹ U. o.

² Kazinczy F. Magyar Pantheon. 306. l.

³ A következőket ill. l. Koppi Mallyóhoz 1790. márc. 16-án írt lev. A prem. göd. lev.

⁴ V. ö. Hóman-Szekfü l. kiadás, VII. k. 9. l.

⁵ „Omnis aperte videat: debere se, suaque nationi, quam opibus, consilio aut persona etiam adiuvere tenetur.” Koppi levele Mallyóhoz 1790. márc. 16-án. Gödöllői prem. lev.-tár.

ságban és a szabadságban mindenki egyformán részesül, azért kerül a nemzet fogalma a *majestasban* is a király fölé, mert a király is csak mint az egész tagja jöhet tekintetbe, aki a majestast a nemzettől kapja és a nemzetet a megbízás erejével reprezentálja.¹ Ebből a felfogásból folyik az a nézete, hogy II. József halála után, ha visszaállítják a királyi méltóságot, ezzel még nem lesz meghatározva az egész nemzet boldogsága, hanem a közboldogságról és a jövő biztonságáról kell gondoskodni.²

A nemzetnek ez a kollektív felfogása, a szabadságban és közbiztonságban való egyforma részesülés, az a nagyfokú humánus tolerancia, amely még a tolerátus fogalmat³ sem tűri a nemzeten belül, a nevelés és vallásügyeknek épügy, miként az állam egyéb ügyeinek intézése a fejedelemnek a nemzettől átszármaztatott hatalmával egy töről, a természet jogból fakadnak és a legszorosabb relációban állnak egymással, mint a felvilágosodás összetevő tényezői.

Nem egyedülálló jelenség ez. II. József halála után a lelkek mélyén általában égett a humanisztikusabb társadalmi berendezés utáni vágy, ahol a nemzet-test mindenegybes tagja részesül a nemzeti tulajdonban. Ahol érzi minden tag, hogy a nemzethez van kötve, részese a nemzetnyújtotta közboldogságnak, de ennek fejében minden tehernek is. Vagyis nem egyszerű leltári tárgy, hanem a nemzeti közösség szervezetétől melegszik élővé. Így a sok egyformán szabad millióknak összefogó erejében lesz a nemzet befelé és kifelé ható ereje és tekintélye.⁴

Amint láttuk, Koppi világszemléletében korának minden nevezetesebb áramlata felszívódott: tudományos téren teljesen elsajátította kora filozófiai és történelmi felfogását, állampolitikai téren pedig Mária Terézia barokk vonásokkal tarkított abszolutisztikus felfogását, II. József felvilágosult abszolu-

¹ Koppi i. levele.

² „Quae nobis sanctissima semper fuit . . . sed necdum hic omnis nationis felicitas terminanda est . . . Agendum et de publicis commodis et securitate futurorum temporum.” Koppi : *Ius electionis* . . . Praef. 7. l.

³ V. ö. Eckhardt i. m. 89. l.

⁴ *Opinio circa regnum Hungariae. Miscellanea hist. phil.* 250.a. l. Nemz. Múz. kéziratár.

tizmusát és végül, mivel az abszolutizmust gyakorló uralkodó idegen, a rousseaui népfölség elvét, amely szerint az ő felfogásában a nép a királynak feltételekkel átadja a legfőbb hatalom gyakorlását. A szélsőségtől azonban mindig távol volt. Bátran megmondta véleményét mind a felvilágosodás ellenfeleiről, mind a felvilágosodás híveiről. Viszont, ami jó volt bennük és ami a jó értelemben vett emberi művelődést előmozdította, azt a haladáshoz híven jó pedagógus módjára átvette.

Koppiról a fentiekben vázolt kép színei beleolvadnak a maguk teljességében a piarista pedagógiai felfogásba és a XVIII. sz. egész életszemléletébe. Ha itt-ott Koppi felfogásában a divinumot és humanumot harmóniába öntő piarista életbeállítottság a felvilágosodás racionalista, humanista és nacionalista elemeinek túltengése miatt nem sikerült a maga egészében, kora egyoldalú antropocentrikus szemléletében leli magyarázatát. Ezt még érthetőbbé tesz az, hogy nálunk éppen az ő korában vívta a két szélsőséges világnézet döntő harcát: a barokk és a felvilágosodás. Mindkettőnek meg voltak a fanatikus védői. Már most, akik feledve az emberi test-lélek összetettséget, mely a történet folyamán állandóan új és újabb változatot hoz létre, a barokk világképet szerették volna időtlen időkig állandósítani, könnyen anatómát kiáltottak arra, aki a fejlődés új szakában, habár az Egyház vezető, irányzó és a jót mindig befogadó tekintélyével is, de az új fejlődés nyújtotta lehetőségeket merte hasznosítani az emberiség javára.

A harcból az organikus fejlődésnek megfelelően a felvilágosodás került ki győztesen, amely győzelme első mámorában kegyetlen reakcióval lépett fel ellenfelével szemben. A felvilágosodás fanatikusaitól elindított és az ellenfélen átjárgázó iramot fékeztek és igyekeztek helyes vágányra terelni azok, akik a múlt értékeit és a felvilágosodás jó oldalát igyekeztek összeegyeztetni. Ezeknek a munkásoknak sorában állt Calasanz Szent József rendje is az Isten szeretetében gyökerező pietásos és a helyes e világi életre oktató célkitűzésével.

Koppi Károly életét csak így a Calasanzius-életeszmény és a felvilágosodás szellemébe ágyazva érthetjük meg. Kora magával ragadó humanista eszméi rabjukká tették, de a

hivatalos Egyháztól és rendjétől képviselt arany középúton igyekezett megmaradni. Ez fejeződik ki a hálás tanítvány, Dessewffy József gróftól készített sírfelirat következő soraiban is:

„At tu de saxo fructus cum flore tulisti,
Non quales poteras, sed veluti licuit.“

FÜGGELÉK

I. Koppi Károly művei.

A) Kiadott művei időrendben :

1. De vi corporum infinita. Dissertatio philosophica. Viennae. 1775.

2. Historemata pragmatica Hungariae selecta . . . 1778. Kassoviae.

3. Historemata pragmatica Hungariae selecta de religione in genere primum, tum Hungarorum, de caesareologia et litteraria historia. 1778. U. o.

4. Prolusio, dum munus professoris solemniter auspicaretur, dicta die VII. id. Decembr. 1784. Pestini.

5. Prolegomena historiae Ecclesiasticae. U. o. 1786.

6. Praenotiones ad historiam Ecclesiae. 1787. Hely. n.

7. Oratio, qua viro clar. Danieli Cornides in regia universitate Hungarica diplomaticae et heraldicae professori . . . iusta faciente parentavit. Pestini. Anno 1787.

8. Praelectionum historicarum tomus I. U. o. 1788.

9. Iusta sollemnia exc. ill. . . comiti Georgio Fekete de Galantha . . . celebrantibus Hungariae ordinibus parentavit Leopoldus br. Schaffrath . . . 1788. Fordítás németből.

10. Historia belli Cosaco-Polenici, authore . . . Samuele Gronski de Grondi conscripta anno 1676. Ex manuscriptis monumentis historiae Hungaricae in lucem protulit. U. o. 1789.

11. Ius electionis quondam ab Hungaris exercitum, historia stirpis Arpadianae. Viennae. 1790.

12. Oratio quam viro . . . seniori Gedeoni comiti de Rada monumentum esse voluit anno 1792. Pestini. Id. gr. Rádai Gedeon rézm. arckép.

13. Iusta sollemnia de eminent. . . cardinali et . . . principi I. e comitibus Batthyán, solverunt III. febr. 1800. Status et ordines provinciae Satmariensis parentante . . . Magno-Karolini. U. o.

B) Kéziratos művei :**I. A Nemzeti Múzeumban :**

1. Institutiones philosophicae 1772—74., ívrét, 351 l.
 2. Fragmenta miscellanea pro propriis praelectionibus in historia universali 1780—81., ívrét, 350 l.
 3. Praelectiones historiae universalis, tom. I. Pestini 1784—85., ívrét, 156 l.
 4. Commentarii biographici Hungariae reginarum et vestigia potestatis, 1796, ívrét 5 kötet és 4 rét 2 kötet.
 5. Historia religionis et Ecclesiae Christianae, 4 rét 53 l.
 6. Meditationes et excerpta historica, ívrét, 210 l.
 7. Miscellanea diplomatica Hungariae et Transsylvaniae ívrét, 343 l.
 8. Miscellanea hist., fil., mat. theol., chemica, philosophica, ívrét, 502 l.
 9. Adversaria pro historia pragmatica, ívrét, 288 l.
 10. Cognitio historica de vetere iuventutis educandi ratione, ívrét, 13 l.
 11. Peculium diplomatum Hungaricorum, ívrét, 416 l.
- II. Kegyesrendi központi levéltárban :**
1. Koppi levelezése 1773—1783.
 2. Kérvényfogalmazvány Sándor főherceg nádorhoz.
 3. Schematismus Academiae Mercantilis.
- III. Gödöllői premontrei levéltárban :**
1. Koppi levelei Mallyóhoz 1781—1790.

II. Koppihoz írt levelek.

Koppi korának nevezetesebb szereplőivel levelezésben volt. Azonban ez a levelezés csonka, mert csak az 1773—83 közötti évekből maradt fenn. Így életének legtevékenyebb éveiből (1783—95), vagyis pesti egyetemi tanársága idejéből nincs meg a levelezése. Ez viszont igazolni látszik azt a tényt, amelyről egy névtelen feljelentésből tudunk. E szerint a Martinovics-összeesküvés kitudódása alkalmával gr. Haller István helytartótanácsos, jóbarátja figyelmeztetésére leveleit elégette. A megmaradt levelek egy kötegbe fűzve a Kegystanítórend központi levéltárában található. Ez a köteg a következő nevezetesebb személyek leveleit tartalmazza:¹

1. *Batthyány Ignác gróf* erdélyi püspök 1781-ben 5 levelet írt Koppinak. Ezek a levelek nagyrészt egyszerű udvariassági levelek, amelyekből kitűnik, hogy a püspök milyen nagy gondot fordított arra, hogy Kolozsvárott a jezsuiták helyét elfoglaló és így Erdély katolikus életét irányító piarista atyákkal a legszorosabb baráti viszonyt tartsa fenn. Egyik levelében arra kéri Koppit, hogy a mellékelten küldött éneket terjesszék az ifjúság között, mert neki nagyon tetszik: „Adnecto cantilenam mihi summpopere claram . . .” Ugyancsak ebben a levélben kéri, hogy küldjön neki olyan könyveket, amelyek az ő érdeklődési körébe esnek, vagy bármit, ami a könyvtárában nélkülözhető akad.

1781. febr. 13-án kelt levelében engedélyt ad Koppinak, mivel ismeri megbízhatóságát, tudását, okosságát és diszkrécióját, hogy az eretnekek tiltott könyveit magánál tarthassa

¹ A levelek tartalmából itt csak azt közöljük, amit a szövegbe nem vettünk be.

és azokat olvashassa néhánynak a kivételével. „... licentiam tribuo tenendi et legendi libros prohibitos haeticorum ad effectum eos impugnandi et alios quomodolibet prohibitos, praeter opera . . .” Ezután felsorolja azokat a könyveket, amelyeknek olvasását még sem engedélyezi. Ezek: Opera Molinei, Nic. Macchiavelli, Voltaire: Poema inscriptum la Pucelle d' Orleans et librum, cui titulus est l' esprit Intrusione intorno la S. Sede tradata del Francese 1765, Oeuvres philosophiques de Monsieur de la Metrie (Voltaire barátja).

2. *Benkő József* történetíró 10 levelet írt Koppinak 1780–83. években, amikor Koppi Kolozsvárott az Akadémián a történelmi tanszéket töltötte be. Ezekben a levelekben a történelem tudományos kutatását illetőleg találhatók adatok. Állandó levéltémájuk a könyvek megszerzése, ezek kölcsönzése, a cenzúra miatt való nehézségek kézírataiknak kiadását illetőleg. — 1780. nov. 13-án kelt levelében ajánlja Benkő Koppinak, hogy kiadandó munkáját Bécsben bocsássa sajtó alá, mert ott a cenzorok kevésbbé szigorúak. „... illic enim censores livore in talia instituta minus ardent.” — 1781. okt. 16-án kelt levelében kívánja, hogy csak lennének támogatók, akiknek segítségével kiadhatnák munkáikat. — 1781. nov. 13-án köszönetet mond Koppinak, hogy Batthyány püspöknek bemutatta. Nagy öröm ez számára, aki mint kálvinista lelkész nagyajtai parókiájában élve a nevesebb emberektől egészen el van zárva. Ki is fejezi e fölött érzett fájdalmát az 1782. ápr. 8-án kelt levelében: „haec mea est calamitas summa, ut a commercio tuo aliorumque eruditorum adeo sim seclusus.”

Bensőséges barátságuk bizonyítéka az 1781. júl. 15-én kelt levél, amelyet Benkő felesége írt Koppinak. Ez a levél arról is nevezetes, hogy az egész levélkötegetben az egyetlen magyarnyelvű levél. Benkő felesége, Füleki Csók Mária megköszöni az ajándékba küldött „aranyos poharakat és gyertyatartókat”.

3. *Cornides Dániel* 1781-ben három levelet írt Koppinak. Ezekből látjuk azt a forrongó érdeklődést, esdő kérést, amely a régi történelmi dokumentumok, oklevelek megszerzésére irányult. — 1781. okt. 16-i levelében hosszan értekezik Koppi kérésére a kúnok eredetéről és a régi pénzekről. A levél végén meglepően meleg horatiusi sorral búcsúzik, miután a

Pozsonyban megjelenő Ungarische Magazin-ról kikérte véleményét. „Tuo enim iudicio plurimum deferre soleo. Vale iterum. O et praesidium et dulce decus meum!” — Benkő és Cornides leveleit egyaránt jellemzi az is, hogy mindig hivatkoznak arra, hogy Koppinak humanitással teljes leveleire válaszolnak.

4. *Keszthelyi László* piarista filozófus 1773–78. években 5 levelet írt Koppinak. Ezek a levelek abból az időből valók, amikor Koppi megkezdte működését a filozófia területén. Ennek megfelelően utasításokat, buzdításokat tartalmaznak a filozófiában való előhaladást illetően. Buzdításában híres gondolkozókra hivatkozik. Példaképül állítja Newtont, Leibnizet és Descartest, akik egész fiatal korukban bámulatos dolgokat oldottak meg. Azután ír neki arról, hogy a nagy különbség, amely hazánk és az angol s francia tudományos törekvések között van, teljesen módszerbeli hiba („modus progrediendi defuit semper, deestque apud nos . . . nempe libros ad haec idoneos ne per famam novimus, viri autem adiutores nulli sunt”). Angliában is csak úgy kezdődött a tudományok fejlődése, hogy először egyes tudományos férfiak oktattak és tanítottak anélkül, hogy tankönyveket adhattak volna tanítványaik kezébe. Nálunk sincsenek most még alkalmas könyvek. Ebből következik, hogy meg kell tanulnunk Newton, Descartes, Hugo nyelvét, hogy azután tanítványainknak előadhassuk az ő tanításukat.

5. *Mallyó József* premontrei kanononoktól 1779–82. években három levél. 1779. dec. 3-án Mallyó is megemlíti, hogy Koppinak mily nagy nehézségekbe ütközött a kolozsvári Akadémián a történelmi tanszék elnyerése az ellenfelek irigysége miatt. — Különben leveleiben klasszikus könyveket kér Koppi-tól, azután oklevélmásolatokat, amelyekért cserébe muzeális értékű pénzt ajánl Koppinak. — 1782. máj. 6-án kelt leveléből kitér, hogy Koppinak is nagy numizmatikai gyűjteménye volt. Ebben a levélben ugyanis panaszkodik, hogy Koppi még mindig nem küldte el pénzei elenchusát. Ez a levél jellemzően mutatja azt is, hogy milyen döbbenetes hír volt az, hogy a pápa személyesen látogatott el Bécsbe II. Józsefhez, hogy más belátásra bírja egyházi újításait illetően. „O tempora, o mores, exsurge, quare obdormis, Domine!” kiált fel.

6. *Orczy Lőrinc* bárótól az 1781—82. években hat levél. — 1780. jan. 15-i levelében kéri Koppit, hogy Erdélyben Blandrata híveivel nagyon ne barátkozzék, mert esetleg ez rontani fogja hitelét. Jóllehet a tudományos kutatást illetőleg és a könyvtár ügyekben is kénytelen erre, mert mint historikusnak minden követ meg kell mozdítania, hogy a híres emberek könyvtáraihoz hozzájusson. Ilyenek pedig Blandrata tanítványainak vannak. Mégis legyen velük szemben óvatos.

7. *Orosz Zsigmond*tól, a kegyestanítórend 1766—82. években nagynevű főnökétől az 1774—82. évekből 24 levél. — Ezek a levelek bizonyítják, hogy az éleseszű rendfőnök idejében felismerte a fiatal Koppi képességeit és szinte meghatóan bizalmas atyai hangon adja neki a tanácsokat, hogy milyen irányban fejlessze tehetségét. De nem mulasztja el azt sem, hogy ténylegesen is alkalmat adjon neki tehetsége bemutatására és ezáltal mintegy ösztökélje hírnévszerzésre. Sokatmondó biznysága ennek többek között az 1775. okt. 16-án kelt levele, amelyben megbízza az 1776-ik évi nagybőjti lelki gyakorlatok tartásával és kifejezi abbeli reményét, hogy ezúttal is kitünteti magát. Ez tényleg kitüntető megbízatás volt, mert br. Schafrath Leopold, aki a pesti piarista gimnáziumnak már 1763. óta jónevű filozófia tanára, ugyanezt a kitüntető megbízatást igyekezett elnyerni. „Quae de contionibus quadragesimalibus C. Piller ad me pertulit, quod nempe ipse plurium dissertationum auctor et editor esse anno proximo scholastico cupiendo, onus hoc contionum Reverentiae Vestrae detulit; etiam libenter accipio, si pariter Reverentia Vestra hac ratione etiam se commendabilem facere non recusat, ut iam Patri Praefecto Schafrath significavi, qui pariter honorem hunc sibi deferri petivit.” Ugyancsak ebben a levélben írja neki, hogy a pesti intézetben a következő évre is megbízza a filozófia előadásával és mintegy elismerésül írja, hogy bár mások is követnék az ő nagy törekvéseit.

Ebből a levélből kiderül az is, hogy mennyire meghitt volt a barátság a rendfőnök és a fiatal Koppi között. Értesíti ugyanis a rend egész ügymenetéről, báró Orczy Lőrinccel való tárgyalásáról, hogy az egyes házakat mikor vizitálta és vizitálja, mi a véleménye az egyes tanárokról, kit hova helyezett át stb.

Orosz Zsigmondnak befolyása volt az oktatásügy állami szervezésének a gyakorlati életben való megvalósítására is. Az 1776. dec. 16-án kelt levelében arról ír ugyanis Koppinak, hogy Balassa Ferenc és gróf Károlyi Antal gyakran megfordulnak nála (első főigazgatók) és a tanügy állami szervezéséről tárgyalnak. Itt írja azt is Koppinak, hogy jóleső érzéssel hallotta többektől dicsérni „De instauratione studiorum” c. beszédét. Károlyi Antal gróf is dicsérte, aki nála járt és a beszéddel rokonságban lévő tanügyi dolgokról beszélgettek. „... de eiusmodi plerumque rebus et quaesivit et disseavit...” Ugyancsak ebben a levélben írja Orosz, hogy Károlyi grófnak az a terve, hogy a nagykárolyi piarista gimnáziumot a most készülõ állami tervezet (Ratio educationis) elvei szerint minél előbb átszervezzék. Ezért Keszthelyi Lászlót, a kiváló filozófust kéri Nagykárolyba házfőnöknek és igazgatónak.

1777. febr. 14-iki levelében kifogásolja a Ratio educationisban azokat a fonák intézkedéseket, amelyekkel „maius” és „minus” gimnáziumokat különböztetnek meg, amennyiben kellő körültekintés nélkül osztogatják az annyira megkülönböztető „maius” és „minus” jelleget. — 1777. ápr. 7-én ígéri Koppinak, hogy numizmatikai gyűjteményét egy-két darabbal gyarapítani fogja. — 1777. dec. 18-án írja, hogy a Ratio educationis bevezetése az iskolákba különösen azért jár nehézséggel, mert nincsenek meg a szükséges tankönyvek. A diktálás és jegyeztetés következtében pedig a tanár és a diákok egyaránt túl vannak terhelve. A törvénynek ezt a hibáját az első alkalommal orvosolni kell. — 1779. nov. 25-én írja, hogy ahol „Scholae normales” fennállottak, ott a piaristák a „Classes elementares”-t nem taníthatták. „Hic quidem in Hungaria . . . vetitum est Classes elementares nobis docere, ubicunque Scholae normales domicilium fixere.”

1780. ápr. 2-án kelt leveléből már a II. József-féle reformok előszele érződik ki. Arról panaszkodik ugyanis, hogy most a rendnek sok bajjal, kellemetlenséggel kell megküzdenie. Mert egyrészt haladást, másrészt pedig konservativizmust kívánnak tőle. A rend törekszik eleget tenni és a róla alkotott véleménynek megfelelni, de a mai időben nagyon nehéz ez. „... curamus et in eo enitimur, ut expectationi de nobis conceptae satisfaciamus, licet et id difficillimum esse puto in

tanta aemulorum, nobisque insidientium tempestate". A jövőbe néző rendfőnök azonban büszkén vallja, hogy ezt a küzdelmet a piarista jövő érdekében szívesen vállalják, hogy azoknak, akik utánuk jönnek, már jobb legyen. „Necesse est et ista non tantum experiri rerum et superare, ut iis, qui nos sequuntur, melius sit aliquando . . .”

1781. júl. 6-án írja, hogy tudatában van annak is, hogy a piarista rend korszerű, terjeszkedő, ifjú erejű rend, azért, amikor arról értesül, hogy a szerzetesrendek a következő években nem vehetnek fel noviciust, megnyugodva teszi hozzá: „spero interim meliora de ordine nostro”. — Itt írja azt is, hogy Erdélyben is új tanrendszert vezetnek be az iskolába, és kéri, hogy majd fogadják szívesen, bármilyen nehézségekkel jár is Erdély különleges helyzete miatt.

1781. aug. 26-án tudatja vele, hogy gróf Dessewffy József, aki Kassán Koppi irányításával végezte tanulmányait, szintén Kolozsvárra fog menni, hogy továbbra is Koppi mellett folytathassa tanulmányait. — 1782. jan. 8-án írja, hogy éppen nála időzött gróf Károlyi Antal, amikor megkapta Koppi és gróf Dessewffy József levelét. A grófnak nagyon tetszett a kis gróf levele és szép jövőt jósolt neki, tanítási irányát pedig helyeselte: „... comitellum ad magnas spes natum nuntiavit, institutionemque illius omnem probavit”. Ugyancsak ebben a levélben panaszolja, hogy csalódott Révai Miklósbán. „Mirari interim satis non possum, illius, de quo nobis multa pollicebamur, et debilitatem et inconstantiam”.

8. *Palásthy Márton* az 1780–83. években 71 levelet intézett Koppihoz. Ezekkel a levelekkel részletesen foglalkozott Miskolczy I.: Egykorú vélemény II. József reformterveiről c. dolgozatában. Budapest. 1937.

9. *Gróf Teleki Sámuel*től 1780–83. években 10 levél. Erdély tanügye, a piaristák működésének dicsérete fő témája. Nagyon sajnálja, írja 1783. jan. 18-án, hogy Pállya István piaristát áthelyezték Erdélyből, akit ő nagyon tisztelt tudása és okossága miatt. Sokat értekezik azután leveleiben régi pénzekről és könyvekről. Régi esztergomi Missalet kér. — 1782. ápr. 24-i levelében jelenti, hogy ráakadt VI. Kelemen bullájára, amelyet 1661-ben Párisban adtak ki, de eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Ezzel kapcsolatban eszébe jut,

hogy Spinoza azt írta „Tractatus politicus“ c. írásában, hogy a szerződéseket és szövetségeket nem kell megtartani, ha a kötőfelek akarata megváltozott. Ő azonban nem akarja VI. Kelement Spinozával összehasonlítani, ezt másokra bízza.

Általában ellentétet nem fedezhetünk fel Koppi és Teleki gondolkozásában. Azonban az 1781. máj. 9-iki levele arra enged következtetni, hogy II. József fölvilágosult egyházi újtársait illetőleg nem voltak egy véleményen. Azt írja ugyanis ebben a levélben, hogy hálából fog neki küldeni néhány példányt a Rescriptorum regiorum de iuribus maiestatis circa Sacra-ból. És minden magyarázat nélkül hozzáteszi: „Milyen szépen hangzanak az Üdvözítő szavai: Regnum meum non est de hoc mundo. Vagy Sententia Optati Milevitani episcopi: Ecclesiam esse in republica et non rempublicam in Ecclesia.

III. Koppi olvasmányai.

Koppi munkáinak egyes fejezetei élén felsorolja a forrásokat (fontes), és az irodalmat (auxilia), amelyekre támaszkodva, elfogadva vagy megcáfolva írta meg saját munkáját. Az ő jelölése szerint közöljük olvasmányait. Jelölési módja eltér a mai szokástól, ugyanis sokszor csak bent a szövegben írja, hogy melyik író mit és miért vall, de hogy melyik munkájában, azt sokszor nem tünteti fel. Így sok szerzőnek csak a nevét tudjuk, de használt művének címét nem.

A) Filozófiai munkák :

Acta Erud. Lips. An. 1704—8.

Anaximenes: —

Aristoteles: Quaest. Mech. Cap. 19.

Baeilus: De principiis corporum.

Bercelius: De principiis corporum.

Binomius: De extractione radicis quadratae.

Bonssolius: De dimensione.

Boyleus: —

B. Bülfingerus: —

Aug. Calmet: Dissertatio de . . .

Causius in opere eruditissimo . . .

Descartes: —

Copernicus: —

Dalham: Logica.

Derhamus: —

Empedocles: —

Euler: Algebra.

Gusm. Galeatus: —

Galilei, akit következetesen „immortalis“ jelzővel illet: —

- M. Gaudio: De natura extensionis.
 Hayes: —
 Heraclytos et Hyppasus Metapontinus: —
 Hist. Acad. Regiae scient. an. 1704.
 Hugenus: De viribus centralibus.
 Hume: —
 Jaquierius: Physica et explanatio algebrae.
 Keillius: De viribus centralibus.
 Leibniz: Physica generalis. 1695.
 " : Acta Lips. 1695.
 " : De principiis corporum.
 " : De viribus vivis et mortuis.
 Locke: —
 Mangold: De viribus vivis et mortuis.
 P. Muschenbroek: Introductio ad philosophiam naturalem.
 Newtonus: —
 Platon: —
 Plinius: —
 Polignac: Deus et natura.
 Pythagoras: —
 J. Christopy Sturnius: De idolo naturae.
 Szent Ágoston.: —
 J. Trithemius: —

B) Egyháztörténeti munkák:

- Gottfried Arnold: Unparteiische Kirchen und Ketzer Historie.
 Le Bret: —
 Jac. Boileau: Historia Flagellantium, Paris. 1700.
 B. Gotthelsius: Dissertatio de Treuga et Pace eiusque origine
 et usu in bellis privatis. Jenae. 1719.
 Baronius Caesar: Historia.
 Blondellus: —
 Th. Broughon: Historiches Lexikon aller Religionen . .
 Dresda u. Leipzig. 1756.
 Le Brunii: De ritibus et liturgia.
 Gab. Cossartius: —
 I. Casaubonus: Prolegomena.
 Centuriatores Magdeburgenses.
 Cicero: De natura deorum.

- Fl. Dalham : De ratione recte cogitandi, loquendi et intelligendi.
 Fl. Dahlam : De canone dogmatum . . .
 Cl. Fleury : Disciplina populi Dei.
 Hagiographi Antverpienses.
 Haymon : —
 Hottingerus : —
 Hontheim in Febronio : —
 Mabillonius : —
 Montefalconius : —
 Moshemius : —
 John. Aug. Nösselt : Anweisung zur Kenntniss der besten
 allgemeiner Bücher in allen Teilen der Theologie.
 Platon : Dial. III. De republica.
 Joh. Smith : Historiae Ecclesiasticae gentis Anglorum libri
 quinque. Cantabrig. 1722.
 Paul Sarpus : Historia inquisitionis.
 Sforsia Pallavicini : —
 Faustus Socinus : —
 Ch. Schoettgenius : Secta flagellantium. Lips. 1711.
 Semler : —
 Schroek : —
 Spittler : Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche.
 Göttingae. 1782.
 Le Soer : —
 D. Vilkins : —
 Claudius de Vic : —
 Jos. Vaisette : Histoire générale de Languedoc. Paris. 1740—5.
 Voltarie : —
 ? : Memorie pour servir à l' histoire Ecclesiastique des
 six premiers siècles — à Paris 1693—1712 insignes
 complectitur lucubrationes.

C) Történelmi munkák:

- Aeneas Silvius : Hist. Bohemiae.
 T. Basnage : La Rep. des Hebreux etc. I—II. tom.
 I. Baumgarten : Die Sammlung zur allgemeine Volkshistorie.
 S. Bayer : Diversa opuscula.
 W. Beer : Dissert. antiquae Scythiae.
 „ : Tentamen explanationis geographicae.

- Bossuet: Allgemeine Weltgeschichte.
 Cellarius: Ad geographiam Daciae.
 „ : Notitia orbis antiqui.
 Aug. Causeus: Le gemme antische figurate etc.
 Dlugoss: Hist. Pol.
 Duaci: Geneologie et descende de la maison de Croy. 1589.
 Fontenell: Historia oraculorum.
 Follardi Polybius: Allgemeine Geschichte der Handlung und
 Schifffart . . . der Finanz und Kammeralwesens . . .
 Joh. Aug. Eberhard: Allgemeine Geschichte der Phylosophie.
 Halle. 1788.
 I. C. Gatterer: Allgemeine hist. Bibliothek von Mitgliedern . . .
 Gebhardt: Der europäischen Kaiser und königlichen Häuser
 historische und genealogische Erläuterung.
 Ant. Gognete: Untersuchungen der Gesetze, Künste und
 Wissenschaften.
 Th. Gore: Catalogus . . . omnium auctorum de re heraldica.
 Fr. Grossinger: De iure publico Hungariae.
 Grüber: —
 Hobbes: —
 Lud. Holberge: Jüdische Geschichte.
 Bar. Holbergius: De diversis opinionibus virtutum et vitiorum.
 Hollwels: Historische Nachricht von Hindostan . . .
 Joh. Mabillonius: De re diplomatica.
 Chr. Meiner: Geschichte der Ursprungs, Vorgangs und Verfalls
 der Wissenschaften in Griechenland und Rom.
 „ : Grundriss der Geschichte aller Religionen.
 „ : Vermischte philosophische Schriften.
 Montesquieu: —
 Myraeus (?): Genealogische Tabellen einiger fürstlichen und
 gräflichen Familien . . . Frankfurt. 1720.
 Lud. Ant. Muratorius: Dissertationes.
 „ : Historia medii Aevi.
 I. F. Plessing: Versuch vor Ursprung der Abgötterei etc.
 Prideaux: Animadversiones in novum et vetus testamentum.
 I. Aug. Remer: Ausführliches Handbuch der älteren all-
 gemeinen Geschichte. 1775.
 „ : Handbuch der allg. Geschichte. 1785.
 W. Robertson: Griechenland.

Ch. Rollin: Histoire ancienne.

„ : Sabbathier ex gallico in Germanicum translatus
cum tit. Sitten, Gewonheiten und Gebräuche der
alten Völker. Pragae. 1777.

A. Ross: Les religions de mode etc.

Schlözer: Allgemeine nordische Geschichte.

Joh. Semler: Erläuterung der egyptischen Alterthümer etc.

Mich. Ig. Schmidt: Opuscula, quibus res antiquae, praecipue
Aegyptiacae explanantur.

Voltaire: —

? : Historia Hunnorum ex universali historia per Angli-
can. societatem conscripta, translata per me in latinum.
1778—9.

Felhasznált irodalom.

1. G. von Below : Die deutsche Geschichtschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen. I. kiad. Leipzig. 1916.
2. K. Bihlmeyer : Kirchengeschichte. III. T. 8. kiad. Padernborn. 1934.
3. A. Brendler : Das Wirken P. P. Piaristen seit ihrer Ansiedlung in Wien. Wien. 1896.
4. Constitutiones Scholarum Piarum. Romae. 1930.
5. Csahihen K. : Pest-Buda irodalmi élete. Budapest. 1924.
6. Csaplár B. : Révai Miklós élete. I—II. k. 1881—83.
7. Csaplár B. : A kegyes iskolák IV. százada küszöbén. Budapest. 1899.
8. Csősz I. : A Kegyesitanítórend Nyitrán. Nyitra. 1879.
9. Dorombay K. : Schedius Lajos mint német-magyar kultúrkövetítő. Budapest. 1935.
10. Domanovszky S. : József nádor iratai. I. k. Budapest. 1925.
11. Eckhardt S. : A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest. 1924.
12. Br. Eötvös József : Emlékbeszéd gr. Dessewffy József felett. Akadémiai Évkönyvek. VII. k. 1846.
13. Érdy János. : Az újonnan megbírált magyarországi Crouy nemzetség négy okiratának időszámítása. Pest. 1861.
14. O. Ewald. : Die französische Aufklärungsphilosophie. München. 1924.
15. G. Fejér : Historia Academiae. Budae. 1835.
16. Fináczy E. : Az újkori nevelés története. Budapest. 1927.
17. Fináczy E. : A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I—II. k. 1899, 1902.
18. Fueter, E. : Geschichte der neuen Historiographie. II. Aufl. in Manualdruck. München u. Berlin. 1925.

19. *Fraknói Vilmos*: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban. Budapest. 1873.
20. *Fraknói Vilmos*: Martinovics élete. Budapest. 1921.
21. *Hajnal István*: Az újkor története. Egyet. tört. III. k. 1936.
22. *C. Fr. von Hock*: Der österreichische Staatsrath. Wien. 1879.
23. *Hets J. Aurelian*: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. sz. közepén. Pannonhalma. 1938.
24. *Hóman Bálint*: Tudományos történetírásunk megalapítása a 18. században. (A Szent István akadémia történelmi, jog- és társadalomtudományi oszt. felolvasásai. 5. sz.) Budapest. 1920.
25. *Hóman-Szekfű*: Magyar történet megfelelő kötetei.
26. *Horányi E.*: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum II. pars. Viennae. 1776.
27. *Horányi E.*: Scriptores Piarum Scholarum. Pars II. Budae. 1809.
28. *Jászai R.*: Emléklapok a Kegyestanítórend történetéből. Szeged. 1898.
29. *Kazinczy F.*: Pályám emlékezete. (Nemzeti Könyvtár III. sz.)
30. *Kazinczy F.*: Erdélyi levelek. (U. o. XII. sz.)
31. *Kazinczy F.*: Magyar Pantheon. (U. o. XXXIV. sz.)
32. *Kisparti János*: A piaristák törekvései a reális irányú oktatás terén. Magyar Ped. 34. évf.
33. *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei. 1777—1848. I. k. Budapest. 1927.
34. *Lukcsics Pál*: Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége. Veszprém. 1914.
35. *Mályusz E.*: Bevezetés Sándor Lipót főherceg nádor irataihoz. Budapest. 1926.
36. *Miskolczy I.*: Egykorú vélemény II. József reformterveiről. Szent István Akadémia. 5. sz. Budapest. 1937.
37. *Molnár A.*: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. sz.-ban. I. k. Bp. 1881.
38. *Nagy József*: A filozófia nagy rendszerei. Bp. 1929.
39. *Nicht G.*: Documenta spiritualia ex epistolis S. Josephi Calasanzii. Editio altera . . . Augustae Taurinorum. 1887.
40. *Nyáry A.*: Az utolsó magyar trónkövetelő. Századok. 1912. évf.

41. *Pallmann P.*: A magyar piaristák II. József uralkodása alatt. Kolozsvár. 1914.
42. A piarista diák kis kalauza. Budapest. 1934.
43. *H. Preller*: Racionalismus u. Historismus. Historische Zeitschrift. 1922. évf. 126. k.
44. *Prónai A.*: A piarista iskolák kezdete. Bp. 1899.
45. *Schütz A.*: A bölcselet elemei Szent Tamás alapján. Bp. 1927.
46. *Takáts S.*: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Bp. 1891.
47. *Takáts S.*: A főváros alapította budapesti piarista kollégium története. Bp. 1895.
48. *Váczy J.*: Kazinczy F. levelezése I—III. k. megfelelő helyei.
49. *Váczy J.*: Kazinczy F. és kora. Bp. 1915.
50. *Vékony I.*: Bolla Márton mint történetíró Bp. 1908.
51. *Waldapfel J.*: 50 év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780—1830. Bp. 1935.

Tartalom.

	Oldal
1. A piarista oktatás és Koppi Károly	3
2. A filozófia és matematika tanára	21
3. A történelem tanára	37
4. Állampolitikai gondolkozása	53
5. A reakció győzelme a magyar felvilágosodáson . . .	71
6. Világnézete	80

Függelék:

I. Koppi Károly művei	101
II. Koppihoz írt levelek	103
III. Koppi olvasmányai	110
<i>Felhasznált irodalom.</i>	115

PALAESTRA CALASANTIANA

A PIARISTÁK DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI AZ 1932. ÉVTŐL

1. Jeney János: Garay János. Bp. 1932.
2. Szimon Béla: Kisfaludy Sándor írói köre. Bp. 1932.
3. Gulyás János: A podolini piarista kollégium története (1642—1710). Bp. 1933.
4. Nyers Lajos: A nádor bírói és oklevéladói működése a XIV. században (1307—1386). Kecskemét 1934.
5. Klimes Péter: Bécs és a magyar humanizmus. Bp. 1934.
6. Magyar István: Szana Tamás. Bp. 1934.
7. Tiborc Lajos: Andor József (Cyprián). Bp. 1934.
8. Ongrádi József: A piaristák irodalomtörténeti munkássága. Bp. 1935.
9. Iván János: A földbirtokreform és társadalmunk 1890—1914-ig. Bp. 1935.
10. Dallos István: Vasvár környékének felszíni formái. Bp. 1935.
11. Mikos József: A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele, mint magyar nyelvemlék. Bp. 1936.
12. Bojt Lajos: A fehérvári örkanonokság (custodiatu) gazdálkodásának története a XVII. század végétől 1833-ig. Bp. 1935.
13. László Mihály: Mernye és környékének geológiája. Bp. 1936.
14. Papp László: A hiteles helyek története és működése az újkorban. Bp. 1936.
15. Gajtkó István: A XVII. század katolikus imádságirodalma. Bp. 1936.
16. Fekete Antal: Gróf Széchenyi István vallásossága. Bp. 1936.
17. Zsidi János: Fejér György. Bp. 1936.
18. Bolár Csaba Imre: A hazai Aspidiotus-fajok (Diaspidinae) elő- és középbélének bonctana. Bp. 1937.
19. Gerencsér István: A filozófus Pázmány. Bp. 1937.
20. Gál István: A kalocsai piarista kollégium története (1765—1860) Bp. 1938.
21. Simon Sándor: Clemens Alexandrinus és a mysteriumok. Bp. 1938.
22. Kolos István: Gróf Mailáth János. Pécs. 1938.
23. Dr. Gerencsér István: A szerzetesség dogmatikai értelme. Bp. 1938.
24. Magyar László: A német munkásirodalom története. Bp. 1938.
25. Kender József: A Szent Lukács-fürdő tavának limno-biológiai vizsgálata. Bp. 1939.
26. Gulyás István: A XVII. század katolikus aszkétikus irodalma. Bp. 1939.
27. Wittmann Ádám: De discretionem spirituum apud Dionysium Cartusianum. Debrecen. 1939.
28. Ákos István: Veszprém városának és környékének növényföldrajza. Bp. 1939.
29. Előd István: Alkatlélektani kérdések és a katolikus erkölcsstan. Pécs. 1939.
30. Hegyi Ferenc: Pálóczi Horváth Ádám. Debrecen. 1939.
31. Maklári Lajos: Morfogenetikai vizsgálatok a magyarországi baritokon. Szeged. 1940.
32. Bakonyi János: Márkó telepítése és nyelvjárása. Bp. 1940.
33. Török Jenő: A katolikus autonómia-mozgalom (1848—1871). Bp. 1940.
34. Horváth Ambrus: Koppi Károly működése. Szeged. 1940.

KAPHATÓK A KALAZANTINUMBAN
(BUDAPEST, IV., VÁCI-UTCA 33. — PIARISTÁK)